

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NÜBÜVVET MESELESİ VE EBÜ'L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE
GAZZÂLÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI**

ESRA GÖKMEN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZDEN

BARTIN-2025

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NÜBÜVET MESELESİ VE EBÜ'L-YÜSR EL-PEZDEVİ İLE GAZZÂLÎ'NİN
NÜBÜVET ANLAYIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra GÖKMEN

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman : Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ
Üye : Prof. Dr. Hamdi KIZILER

BARTIN-2025

KABUL VE ONAY

Esra GÖKMEN tarafından hazırlanan “NÜBÜVVET MESELESİ VE EBÜ’L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE GAZZÂLÎ’NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI” başlıklı bu çalışma, 22.04.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ

Üye : Prof. Dr. Hamdi KIZILER

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun...../...../20... tarih ve 20...../.....-.....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Sabri GÖK
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN danışmanlığında hazırlamış olduğum “NÜBÜVVET MESELESİ VE EBÜ’L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE GAZZÂLÎ’NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

22.04.2025

Esra GÖKMEN

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasının her aşamasında, bilgi ve deneyimleriyle sürece katkıda bulunan, değerli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN' e, akademik rehberliği ve yönlendirmeleri için en içten şükranlarımı sunarım.

Bu süreçte her zaman yanımda olarak manevi desteklerini esirgemeyen, hayatımın her alanında olduğu gibi bu çalışmada da fedakârlıkları ve varlıklarıyla beni her daim güçlendiren annem Zehra GÖKMEN' e ve babam Kenan GÖKMEN' e en derin teşekkürlerimi iletirim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

NÜBÜVVET MESELESİ VE EBÜ'L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE GAZZÂLÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI

Esra GÖKMEN

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN

Bartın-2025, sayfa:81

Peygamberlik (nübüvvet) meselesi, tarih boyunca hem farklı dinler arasında hem de aynı dinin kendi içindeki mezhep ve düşünce ayrılıklarında; tanımı, konumu, gerekliliği ve ispatı gibi çok yönlü boyutlarıyla tartışılmıştır. İlk dönem kelam eserlerinde nübüvvet hakkında sınırlı bilgilere yer verilmiş ancak sonraki yüzyıllarda hem iç etkenlerin hem de dış dinamiklerin etkisiyle kelam ilminin en temel meselelerinden biri haline gelmiştir. İslâm akaidinde ise nübüvvet, iman esaslarının en temel ve vazgeçilmez unsurlarından biri olarak günümüze dek önemini korumuştur. İslâm düşünürleri nübüvvet konusuna dair farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda kelam ve felsefe disiplinleri içerisinde nübüvvet, tartışmaların merkezinde yer almış; her düşünce ekolü kendi sistemi içerisinde nübüvveti anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Bu çalışmada, İslâm kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan Maveraünnehir bölgesinde yetişmiş, Mâtürîdî ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) nübüvvete dair görüşleri ele alınmıştır. Pezdevî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) inanç esaslarına dair görüşlerini sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö.333/944) takipçisi olarak, Mâtürîdî düşüncesinin gelişimine ve yayılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, bu çalışmada İslâm düşüncesi üzerinde derin etkiler bırakmış, eserleriyle hem İslâm dünyasında hem de Batı'da dikkat çeken İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) nübüvvet

anlayışı da incelenmiş ve Pezdevî'nin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Böylece, iki farklı ekolün temsilcileri olan bu iki âlimin konuya yaklaşımlarındaki benzerlikler ve ayrımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Pezdevî'nin hayatı ve kelami görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde nübüvvetle ilgili resul, nebi, risalet, peygamberlik, bi'set, vahiy, itaat gibi kavramların anlamlarına, aralarındaki farklara değinilmiştir. Bu bölüm nübüvvet meselesine giriş ve diğer konuları anlama noktasında temel olma mahiyetindedir. Üçüncü bölümde ise Pezdevî ve Gazzâlî örnekliliği bağlamında nübüvvetin imkânı, gerekliliği, ispatı, mucize ve gibi konulara yer verilmiştir. Son olarak Pezdevî ile Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışları karşılaştırılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Yüsr el-Pezdevî, İmâm Gazzâlî, Nübüvvet, Kelam, Peygamberlik

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

THE ISSUE OF PROPHECY AND THE UNDERSTANDINGS OF PROPHECY AND PROPHECY AND PROPHECY OF ABU AL-YUSR AL-PEZDEVÎ AND GAZALÎ

Esra GÖKMEN

Bartın University

Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Mustafa ÖZDEN

Bartın-2025, pp:81

The issue of prophethood (prophecy) has been a subject of debate throughout history, both among different religions and within the same religion in the differences of sect and thought, with its multifaceted dimensions such as its definition, position, necessity and proof. Although limited information was given about prophethood in the early works of theology, especially in the following centuries, it became one of the most fundamental issues of theology under the influence of both internal dynamics and external factors. In Islamic belief, prophethood has maintained its importance as one of the most basic and indispensable elements of the principles of faith until today. Islamic thinkers have developed different approaches to the issue of prophethood. In this context, prophethood has been at the center of discussions within the disciplines of theology and philosophy; each school of thought has tried to make sense of prophethood through its own ontological, epistemological and theological foundations. In this study, the views of Abu al-Yusr al-Pezdevî (d.493/1100), one of the leading representatives of the Mâturîdî school who grew up in the Transoxiana region, which has an important place in the history of Islamic culture, on prophethood are discussed. As a follower of Abu Mansur al-Pazdavi, who systematized the views of Imam Âzam Abu Hanifa (d.150/767) on the principles of faith,

Pezdevî made significant contributions to the development and spread of Mâtûrîdî thought. In addition, in this study, the understanding of prophethood of Imam Ghazzâlî (d.505/1111), who has left a deep impact on Islamic thought and attracted attention both in the Islamic world and in the West with his works, is also examined and evaluated comparatively with Pezdevî's views. Thus, an attempt was made to reveal the similarities and differences in the approaches of these two scholars, who are representatives of two different schools, to the subject. This study consists of an introduction, three main headings and a conclusion. In the first part, Pezdevî's life, students, works and theological views are included. In the second part, the meanings of concepts related to prophethood such as rasul, nebi, risalet, prophecy, revelation, obedience and the differences between them are mentioned. This section is the basis for introducing the issue of prophethood and understanding other issues. In the third chapter, topics such as the possibility, necessity, proof of prophethood, miracles and intercession are included in the context of the examples of Pezdevî and Ghazzâlî. Finally, a general evaluation was made by comparing Pezdevî's and Ghazzâlî's understanding of prophethood.

Keywords: Abu al-Yusr al-Pezdevî, Imam Ghazzâlî, Risalet, Theology (Kalam), Prophethood

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	ii
BEYANNAME	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Sınırları	4
1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı	5
1.3. Çalışmanın Kaynakları	6
1.4. Çalışmanın Metodu.....	7
2.PEZDEVÎ VE GAZZÂLÎ’NİN HAYATI.....	8
2.1.Pezdevî’nin Hayatı.....	8
2.2. Kelami Görüşleri.....	11
2.3.Gazzâlî’nin Hayatı	19
3.NÜBÜVVETLE İLGİLİ KAVRAMLAR	22
3.1.Nebi/Nübüvvet.....	22
3.3. Nebi ile Resûl Arasındaki İlişki	26
3.4. Peygamberlik.....	31
3.5. Bi’set.....	32
3.6. Vahiy	33
3.7. İtaat	35
4.EBÜ’L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE GAZZÂLÎ’NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI.....	36
4.1. Pezdevî’ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği	36
4.2. Gazzâlî’ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği.....	37
4.3. Pezdevî ve Gazzâlî’nin Nübüvvetin Gerekliliğini Kabul Etmeyenlere Eleştirisi ...	40

4.4. Nübüvvetin İspatı.....	44
4.5. Peygamberlik ve Mûcize	48
4.5.1. Mûcize Kelimesinin Terim ve Sözlük Anlamı	48
4.5.2. Gazzâlî'ye Göre Mûcize ve Nübüvvetin İspatı	51
4.5.2.1. Hissî Mûcize	53
4.5.2.2. Aklî Mûcize	54
4.5.2.3. Hayalî Mûcizeler.....	55
4.5.3. Pezdevî'ye Göre Mûcize ve Nübüvvetin İspatı	55
4.6. Peygamberlerin Sıfatları	58
4.6.1. İsmet	59
4.6.2. Sıdk	62
4.6.3. Emanet.....	64
4.6.4. Fetânet	66
4.6.5. Tebliğ	68
KAYNAKLAR.....	76
ÖZGEÇMİŞ	81

KISALTMALAR

b.	:Bin
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Terc.	:Tercüme Eden
Haz.	:Hazırlayan
ed.	:Editör
İbn	:İbni
s.	:Sayfa
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	:tarih yok
thk.	:Tahkik Eden
nşr.	:Neşreden

1.GİRİŞ

İnsanoğlu, Allah tarafından doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek bir fitratla yaratılmıştır. İnsanın doğruyu yanlıştan ayırt edebilme, düşünme, irade ve özgürlük gibi özellikleri, onun fitratındaki önemli unsurlardır. Bu özelliklerin yanında ihtilafa düştükleri konularda doğru bilgiye ulaşmak ve gerçekleri ortaya çıkarmak için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Tüm bunların nedeni Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, O'nun rızasına uygun davranmak, hak yola girmek ve Allah'ın öfke ve gazabından kaçınmak içindir. Bu sebeple nübüvvet, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan dinin temel yapı taşlarından biridir. Peygamberlerin gönderilmesinin amacı, insanları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşamaya davet etmek ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmelerini sağlamaktır. Allah'ın rızasını kazanmak, insanların doğru bilgiye ulaşarak, bu bilgiyi hayatlarında uygulamalarıyla mümkündür. Ancak bu, insanın bireysel çabalarıyla değil, aynı zamanda Allah'ın rahmeti ve iradesiyle olan bir süreçtir. Peygamberler de Allah ile kulları arasındaki iletişimi en doğru şekilde gerçekleştiren davetçilerdir.

Peygamberlik, nübüvvet meselesi insanlık tarihi boyunca gerek farklı dinler gerekse aynı din içerisinde pek çok yönden tartışılmış ve dolayısıyla tarih boyunca önemini korumuş bir konudur. Peygamberlik bütün semavi dinlerin iman esaslarından biri olup kelim ilminin üç temel unsurundan biri olmuştur.¹ İslâm inanç esaslarını anlatma, ispat etme ve savunma görevlerini üstlenen kelim ilmiyle uğraşan her âlimin de görüş bildirdiği bir meseledir. İlk dönem kelim eserlerinde nübüvvet konusunda fazla bilgi görülmemekle birlikte daha sonraki dönemlerde iç ve dış etkenlerin tesiriyle kelim kitaplarında çokça yer alan bir konu haline gelmiştir.²

Nübüvvete ilgili tartışmaların ne zaman başladığına dair kesin bir zaman dilimine ulaşmak zordur. Nübüvveti inkâr eden görüşlerin yaşamın ortaya çıkışı kadar eski olduğu söylenmekte bu sebeple de Allah tarafından kullarına gönderilen peygamberler, insanlar tarafından inkâr edilmekle beraber şiddet ve baskıya uğrayarak sürgüne gitmeye zorlanmışlar hatta öldürülmeye çalışılmışlardır.³ Tüm bu baskı ve şiddete rağmen peygamberler, haklı davalarından vazgeçmeyip canları pahasına elçilik görevlerini yerine

¹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelim**, Tekin Kitabevi, Konya 2001, s.299.

² Gölcük, Toprak, s. 299.

³ Hud, 11/91; Şuara, 26/116-117.

getirmişlerdir. Peygamberliği reddedenlerden bir kısmının görüşü Allah'ın varlığını da reddederek küfre düşmektir. Diğer bir görüş ise Allah'ın varlığına inanmakla birlikte Allah'ın emir ve yasaklarının olmadığı, insanın aklıyla düşünerek her alanda yeterli olacağıdır. Buradan hareketle insanların Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmelerinden daha çok Allah'ın peygamberlerine inanmaları konusunda şüpheyne düşmeleri söz konusudur.⁴ Özellikle Hz. Muhammed'in vefatının ardından vahyi kabul etmeyen grupların ortaya çıkması söz konusudur. Zerdüştlük (Mecûsîlik), Mezdekiyye, Maniheizm, Dehrîlik (Materyalizm) ve vahyi reddeden bir takım felsefi akımlar peygamberlik müessesesini eleştirerek bu yönde eserler yazmışlardır. Bunlara karşılık Peygamberimizin nübüvvetini ve peygamberlik müessesesini reddeden düşünce ve fikir akımlarına karşı nübüvvetin varlığını ispat amacıyla “delailü'n-nübüvve” adlı eserler yazılmıştır.⁵ Tarih boyunca, insan aklının her sorunu çözebileceği ya da doğruyu bulabileceği fikrini savunan bazı düşünürler ve gruplar, peygamberlik müessesesinin gereksiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. İnsanlara rehberlik edecek bir peygambere gerek duyulmadığını söyleyerek nübüvvet inancını kabul etmemişlerdir. Bu noktada kelamcılar, peygamberlik müessesesini inkâr edenlerin fikirlerini çürütmek, iddialarına cevap vermek amacıyla pek çok kitap kaleme almışlardır. Konuyu nübüvvetin ispatı, gerekliliği, hükmü, kapsamı, mahiyeti, vehbiliği ve sona ermesi şeklinde ana başlıklar halinde ele almışlardır.

İslâm düşünce tarihinde nübüvvet konusu hem kelami hem de felsefi düzeyde derinlemesine ele alınan bir mesele olmuştur. Nübüvvet, dini ve felsefi açıdan farklı bakış açılarıyla tartışılmış, her bir âlim kendi sistemine uygun bir şekilde bu olguyu anlamaya çalışmıştır. İşte bu çalışmada da Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) nübüvvet anlayışları incelenmiştir. Bu iki ismin nübüvvet konusundaki yaklaşımlarını ele almak hem İslâm düşüncesinin gelişimini hem de nübüvvetin dini, felsefi ve kelami boyutlarını anlamak açısından büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmüştür.

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) akılcı ve rasyonel yaklaşımını takip eden bir kelamcıdır. Mâtürîdîlik, İslâm inançlarının akıl ve mantıkla temellendirilmesi gerektiğini savunan ve nübüvvet meselesi de bu perspektifin bir parçasıdır. Pezdevî'nin nübüvvet anlayışı, akıl ve vahiy arasındaki ilişkiyi tartışmaya açar. Ona göre, insan aklı,

⁴ Yunus, 10/31; Ankebut, 29/61, Lokman, 31/25.

⁵ Salih Sabri Yavuz, **İslam Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yayınları, İstanbul tsz, s.147.

Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilecek kapasiteye sahiptir; ancak, dini hükümleri doğru bir şekilde anlamak ve uygulamak için ilahi vahye ihtiyaç vardır. Pezdevî, nübüvvetin gerekliliğini savunur çünkü insan aklı, ahlaki ve toplumsal düzeni sağlamak için yeterli değildir. Peygamberler, insanları doğru yola iletmek, onları ahlaki erdemlere yönlendirmek ve Allah'ın emrettiği ibadetleri en güzel ve doğru bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak için gönderilmişlerdir.

Gazzâlî hem felsefi hem de kelami düşüncede derin izler bırakmış önemli bir İslâm âlimidir. Onun nübüvvet anlayışı hem akıl hem de tasavvufî bir boyut içermektedir. Gazzâlî, nübüvveti savunurken, akıl ile vahiy arasında bir denge kurmaya çalışır. Nübüvvet, Gazzâlî'ye göre, insanın aklının ulaşamayacağı bir hakikati ortaya koyar ve Allah'ın doğrudan insanlara gönderdiği bir ilahi mesajdır. Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışında, peygamberlerin ahlaki üstünlükleri ve manevi makamları önemli bir yer tutmaktadır.⁶ Peygamberler, sadece ilahi bilgiyi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda insanlara örnek olurlar. Onlar, kendi içsel ve manevi dereceleri sayesinde vahyi en iyi şekilde alıp, insanlara ulaştırma görevini yerine getirirler Gazzâlî, nübüvveti, akıl ve ruhun uyumlu bir şekilde çalıştığı bir durum olarak görür. Onun nübüvvet anlayışı, sadece dışsal bilginin aktarılması değil, aynı zamanda insan ruhunun ve kalbinin ıslahına yönelik bir öğretilerdir.⁷

Gazzâlî'nin önemli katkılarından biri de nübüvvetin bir toplumsal düzen sağlamak için ne denli önemli olduğunu vurgulamasıdır. Ona göre, nübüvvetin en büyük işlevlerinden biri, toplumda adaletin ve erdemin tesis edilmesidir. Peygamberler, sadece bireylerin değil, tüm toplumun düzenini sağlamakla yükümlüdür.⁸

⁶ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, (Çev. Kemal Işık), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s.160.

⁷ Muzaffer Barlak, **Kelam'da Nübüvvet Tartışmaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s.162-163.

⁸ Gazzâlî, **Hakikat Bilgisine Yükseliş (Mearicül-Kuds)**, (Çev.Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.115.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Sınırları

Araştırmanın konusu, nübüvvet meselesini Ebü'l -Yüsr el-Pezdevî ve Gazzâlî örneğinde onların nübüvvet anlayışlarını ele alarak konu hakkındaki düşüncelerini karşılaştırarak nübüvvete bakış açılarını ele almaktır.

Peygamberlik, İslâm akaidinde geçmişten günümüze kadar önemini koruyan iman esaslarından biridir. Kelam ilmi açısından nübüvvet bazı problemleri ve cevap isteyen soruları beraberinde getirmiştir. Bu problemler, peygamberlik müessesesinin kendinde değil, ya diğer diğer dinlerin mensuplarının itirazlarında ya da kaynaklarda yeterince açıklanmayan eksik bilgilerden kaynaklanmıştır. Nübüvvet hakkında İslâm âlimlerinin hassasiyeti ve konuyu açıklamaya çalışmaları sayesinde bu tür problemler çözüme kavuşturulmuştur. İslâm düşüncesi içerisinde tartışmalara bağlı olarak farklı temellere dayanan nübüvvet anlayışları ortaya çıkmıştır. Bizde bu çalışmamızda İslâm düşünce tarihi içerisinde yer alan Pezdevî ve Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışlarına yer vererek onların örneğinde nübüvvet meselesine farklı bir bakış getirmeye çalıştık. Bu tezde Pezdevî ve Gazzâlî'nin nübüvvet hakkındaki düşünceleri nelerdir? Nübüvvetle ilişkili temel kavramlar nelerdir? Âlimlerin yetiştiği ortamlar onların görüşlerini nasıl etkilemiştir? Pezdevî ve Gazzâlî örneğinde nübüvvetin ispatı ve gerekliliği meselesine bakış nasıldır? Gibi sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Tezimiz giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci bölümde Pezdevî'nin hayatı ve kelami görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise nübüvvetle ilgili resul, nebi, risalet, bi'set, vahiy ve itaat gibi kavramların tanımına, aralarındaki farklara değinilmiştir. Bu bölüm nübüvvet meselesine giriş ve üçüncü bölümü anlama noktasında temel mahiyetindedir. Üçüncü bölümde ise nübüvvetin imkânı, ispatı, gerekliliği, mucize ve peygamberlerin sıfatları konularına yer vererek Gazzâlî ve Pezdevî'nin nübüvvet hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise iki âlimin nübüvvet anlayışları karşılaştırılarak çalışma sona ermiştir.

1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Çalışmanın kaleme alınış amacı, İslâm akaidinde geçmişte ve günümüzde yer alan ve dolayısıyla her daim tartışılan nübüvvet meselesini tekrar ele almak, Pezdevî ve Gazzâlî gibi İslâmi açıdan büyük bir yere sahip âlimlerin görüşleri ışığında nübüvvet meselesine bakabilmek ve her iki âlimin nübüvvet anlayışlarını ortaya koyabilmektir. Pezdevî ve Gazzâlî'nin yetiştiği ortam zaman ve mekân olarak birbirinden farklıdır ve dolayısıyla görüş ve düşüncelerinde etkilendikleri kişiler de farklı olmuştur. Pezdevî Hanefi-Mâtürîdî geleneği çizgisinde, İslâm âlimlerinin ve İslâmi ilim ve kültür yönünden zengin olan Maverâünnehir bölgesinde yetişen, önemli isimlerden dersler alan ve İslâmi alanda her konuda eserler yazmış ve özellikle kelam alanında ortaya koyduğu düşünceler yönünden önemli bir isimdir. Bu nedenle de onun nübüvvet anlayışı da bizler için önemlidir. Diğer taraftan Gazzâlî de İslâm düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip âlimdir. Hatta sadece İslâm dünyasında değil Batı'da da etkin olan, görüş ve düşünceleriyle insanları etkileyen, İslâmi alanda hemen her konuda pek çok eser ortaya koyan, Ehl-i sünnet âlimleri içerisinde mümtaz bir yere sahip olan ve felsefe alanında da düşüncelerini ortaya koymuş bir isimdir. Bu nedenle de onun nübüvvet meselesindeki görüşleri önemlidir. Bu çalışmada da Pezdevî ve Gazzâlî'nin nübüvvet meselesi hakkındaki görüşleri, yaşadıkları ortamın düşüncelerine etkileri ve nübüvvet bakış açıları ele alınmaya çalışılmıştır.

Gerek nübüvvet meselesi gerekse Pezdevî'nin nübüvvet anlayışı ve Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışı ayrı ayrı ele alınmış, çalışılmış ve araştırılmış konulardır. Bizim yapılan çalışma ve tezlerden farklı olarak ortaya koymak istediğimiz Hanefi-Mâtürîdî gelenekte yetişmiş Pezdevî ile Eş'arî gelenekte yetişmiş Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışlarını inceleyerek, farklı bölgelerde yetişmiş iki âlimin nübüvvet anlayışlarını karşılaştırarak konuyu farklı bir açıdan ele almaya çalışmaktır. İki isim de kelam alanında önemli isimlerdir. Gazzâlî kelam alanında olduğu kadar felsefe alanında eserler vermiştir. Bizde Gazzâlî'nin felsefi yönünden ve Pezdevî'nin kelami yönünden hareketle nübüvvet meselesine bir bakış kazandırmaya çalışmak tezimizi diğer çalışmalardan ayıracak yönü olacaktır.

1.3. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamız Hanefî-Mâtürîdî gelenekte yetişen Ebu'l-Yûsr el-Pezdevî ile Eş'arî şgelenekte yetişen âlim İmâm Gazzâlî'nin nübüvvetle ilgili görüşlerini ihtiva etmesi hasebiyle, öncelikle söz konusu iki âlimin konuya dair eserleri çalışmamız için birincil kaynakları arasında yer almıştır. Bu bağlamda Gazzâlî'nin *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, *el-Münkız mine'd-dalâl* ve *Meâricü'l-Kuds* adlı eserleri çalışmamızın birinci derecede kaynaklık etmiştir. Pezdevî'nin ise Şrrafettin Gölcük tarafından *Ehl-i Sünnet Akâidi* adıyla tercüme edilen *Usûlü'd-Dîn* adlı eseri, nübüvvet konusu hakkındaki görüşlerini ele almamız açısından çalışmamıza birinci derecede kaynaklık etmiştir. Ayrıca kavramların tanımında Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö.816/1413) et-Ta'rifât'ından ve Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) el-Müfredât adlı eserinden istifade edilmiştir.

Öte yandan bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, kelam alanında nübüvvet meselesi ve peygamberlik ile ilgili son yıllarda ve günümüzde kaleme alınmış bazı eserlerden de faydalanılmıştır. Selim Özarlan'ın *Pezdevî'nin Kelami Görüşleri*, Ahmet Lütü Kazancı'nın *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*, Salih Sabri Yavuz'un *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İsmail Doğan'ın *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den Nureddin es-Sabuniye Peygamberlik Anlayışı*, Mehmet Soyaldı'nın *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Hakan Yıldızhan'ın *Ebul Yûsr Muhammed El-Pezdevî'nin Mâtürîdî Kelam Sistemine Katkıları*, ve Feyzullah Gün'ün *Muhammed Mâtürîdî ve Muhammed Pezdevî'nin Nübüvvet Anlayışları*, adlı eserleri çalışmamıza ikincil derecede kaynaklık etmiştir.

1.4. Çalışmanın Metodu

Bu çalışma hazırlanırken araştırma, mukayese ve analiz gibi teknikler kullanılmıştır. Nübüvvet meselesi hakkında zengin bir literatür bulunmaktadır. İlk olarak araştırmanın konusuyla ilgili materyaller toplanarak detaylı olarak incelenecektir. Dokümanları tarama yöntemi kullanılacaktır. Öncelikle birincil kaynaklardan daha sonra ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır. Çalışmada kullanılacak materyaller; Pezdevî ve Gazzâlî'nin eserleri, konuyla ilgili kitaplar, tezler, makaleler ve bilimsel dergiler olacaktır. Elde edilen tüm veriler çerçevesinde nübüvvet konusu çeşitli yönleriyle sınıflandırılarak konunun üzerinde durulacaktır. Esas olarak Pezdevî ve Gazzâlî'nin nübüvvet konusundaki görüşleri tahlil ve analiz yöntemiyle iki alimin görüşlerinin mukayese yöntemiyle ele alındığı bir çalışma olacaktır.

2. PEZDEVÎ VE GAZZÂLÎ'NİN HAYATI

Bu bölümde konuya giriş yapmadan önce Pezdevî ile Gazzâlî'nin hayatına kısaca değinmeye çalışacağız. Yetiştikleri ve yaşadıkları çevre, eğitim aldıkları kişiler hakkında bilgi sahibi olmak onları anlama açısından önemli olacaktır.

2.1. Pezdevî'nin Hayatı

Maveraünnehir ve Orta Asya'nın güney kısmını kapsayan, özellikle günümüz Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi coğrafyalarını içine alır. Bölge, İslâmiyet'in erken dönemlerinde de önemli bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Özellikle Buhara, Semerkand ve Merv gibi şehirler, bu dönemdeki medeniyetin önemli merkezlerindendi. İslâm düşüncesi ve bilimleri açısından bu bölge, kelam, felsefe, tıp, astronomi, matematik gibi pek çok alanda önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. İslâm kültürüne, birçok alanda kaynaklık etmiştir.⁹ Pek çok ilim ve fikir insanı yetişmesine rağmen bölgede yetişen âlimlerle ilgili kaynak bulunamaması problemi vardır. Nakledilen bilgilere göre bu bölgedeki ilim insanları hakkında biyografik verilerin kısıtlı olması, İslâm düşüncesinin erken dönemlerindeki kaynakların yetersizliğinden ya da kültürel geleneklerden kaynaklanıyor olabilir. Biyografik bilgilerin sınırlı olmasının sebeplerinden biri, bu dönemde yazılı kaynaklara fazla önem verilmemesi veya bu kaynakların zamanla kaybolmuş olması olabilir. Bu durum, pek çok âlim ve kelamcının hayatına dair doğrudan bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bunun sebebi ise bu bölgede biyografiye gereken önemin verilmemiş olmasıdır.¹⁰

Ebü'l Yüsr el-Pezdevî Maveraünnehir bölgesinin yetiştirdiği önemli bir kelam âlimidir. Tam adı, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim el-Pezdevî olup, 421/1030 yılında Türkistan'da Nesef'e bağlı Pezde'de doğduğu bilinmektedir.¹¹ Pezdevî denilince akla gelen ve karıştırılan kardeşi, Fahrul İslâm Ebü'l Usr el-Pezdevî'dir.

⁹ Şerafettin Gölcük, "Türkistanlı Bir Kelamcı: İmâm Muhammed Pezdevî", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y:1985, S:1 s.1.

¹⁰ Gölcük, s.1.

¹¹ Muhammed Aruçi, "Pezdevi, Ebu'l Yüsr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 2007, C:3 s.266-267.

Eserlerinin güçlükle anlaşılması sebebiyle kardeşi “Eb ’l Usr” lakabıyla anılmıştır.¹² Kendisine Eb ’l Yüsr lakabının verilmesinin nedeni de kardeşi Eb ’l Usr el Pezdevî’nin tersine eserlerinin daha kolay ve yalın bir üslupta olmasındır.¹³

Pezdevî’nin ilk eēitimini babasından, onun da dedesi Abdülkerim’den, dedesinin de  m m Mâtürîdî’den eēitim aldıēı bilinmektedir.¹⁴ Pezdevî devrinin Hanefî ulemasından olan şeyh  m m Ebul Hattab ve Eb  Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-N s b r ’den dersler almıştır. Dönemin diēer âlimlerinden de dersler aldıēı belirtilmekte fakat bunların isimleri zikredilmemiştir.¹⁵ Nakledilen bilgilere göre Pezdevî, Hanefî-Mâtürîdî fıkıh eserlerini okumuş, el-Kind  ( . 260/873) ve Eb  H tim Muzaffer b.  sm il  sfiz r  ( .515/1121’den önce) gibi  sl m filozoflarının, K d  Abd lcebb r ( . 415/1025), Eb  Ali el-C bb  ( . 303/916), el-K ’b  ( . 319/931) ve  brahim en-Nazzâm ( . 231/846) gibi M tezil , Muhammed b. Heysam gibi M cessim  müelliflerin eserlerine de atıflarda bulunmuştur.¹⁶ Eş ar  kelam ekolünün kurucusu Eb ’l-Hasan el-Eş ar ’nin ( . 324/936) eserlerini de incelemiştir. Ayrıca Pezdevî, dedesinin hocası olan Mâtürîdî’nin *Kit b ’t-Tevhîd* ve *Te’vil t*’ını da okumuştur.¹⁷ Pezdevî hadislerde Müslim’in ( .261/875) *Sahih*’ine ve Eb  D v d Sicist n ’nin *Sünen*’ine dayanmaktadır.¹⁸ Tefsirde ise Ebû Ya’k b  ş k b.  br h m b. Mahled et-Tem m  el-Hanzal  el-Mervez  ( .238/853), Eb ’l-K sım Dahh k b. M z him el-Hil li el-Horas n  el-Belh  ( .105/723), Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kiss  ( .249/863-864) ve  m m Mâtürîdî’den faydalanmıştır.¹⁹

Pezdevî’nin ilmi mirası yalnızca eserleriyle deēil, yetiřtirdiēi talebeleriyle de devam etmiştir. Pezdevî’nin  ērencileri, “Te’vilâtü’l-Kur’ân” şarihi Eb  Bekr Al  dd n Muhammed b. Ahmed b. Eb  Ahmed es-Semerkindî ( . 539/1144),²⁰ Eb ’l-K sım  ş k b. Muhammed b.  sm il el-K d  el-Hak m es-Semerkandi ( .342/953), kendi  ēlu Ebu’l-

¹² Ahmet  zel, **Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diēer Mezheplerin Meşhurları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s.57.

¹³ Aruēi, “Pezdevi, Ebu’l Yüsr”, s.266-267.

¹⁴ şerafettin Gölcük, **Kelam Tarihi**, Kitap Dünyası Yayınları,  stanbul 2016, s.135.

¹⁵ Ebu Abdullah şemsedd n Muhammed b. Ahmed b. Osman Zeheb , **S yeru A’lâmi’n-Nübelâ**, Beyrut, 1413/1993, C:19, s.49.Selim Özarlan, **Pezdevi’nin Kelami Görüşleri**, D B Yayınları, Ankara 2013, s.9.

¹⁶ Aruēi, “Pezdevî, Eb ’l-Yüsr”, s.266-267; Özarlan, s.10; Gölcük, s.135.

¹⁷ Ebu’l Yüsr Muhammed Pezdevî, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, ( ev. şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınları,  stanbul 2019, s.14.

¹⁸ Pezdevi, s.14.

¹⁹ Gölcük, s.135.

²⁰ Hacı Mehmet Günay, “Semerkandi, Alaaddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı  sl m Ansiklopedisi**, TDV Yayınları,  stanbul 2009, C:36, s.470.

Meali Ahmed'tir.²¹ Talebelerinin en meşhuru ise Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmet en-Nesefî es-Semerkindî (ö.537/1142)'dir. Hanefî mezhebinde döneminin ahkam, fıkıh ve akaid bilginlerinden biridir. “Akâidü'n-Nesefiye” eseriyle de şöhret kazanmıştır.²²

Pezdevî hakkında yazan, onunla aynı dönemde yaşayan ve onu bizzat tanıyan herkes onun ilmiyle övünmüş ve onu yüceltmıştır. En büyük talebelerinden Nesefî, hocasını şu sözlerle anlatmıştır: “Ebü'l-Yüsr, Maveraünnehir ülkesinde bizim zamanımızın şeyhi, imâmıların imâmıydı, ona her yerden insanlar gelirdi, doğu ve batı usûl ve fûrûda” eserleriyle dolup taşmıştı.²³

Pezdevî'yle ilgili diğer önemli hususta kadılık yapmasıdır. O fıkıhta ustalaşmasını kadılığına ve Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö.189/805)'nin *es-Siyerü'l-Kebîr* kitabına, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî(ö.340/952)'nin *el-Muhtasar* kitabına yapmış olduğu çalışmalar etkili olmuştur.²⁴ Pezdevî hayatını Semerkand ve Buhara arasında geçirmiş, Semerkand da bir süre kadılık görevi yapmıştır.²⁵ Semerkant'ta kadılık yaptığı zamanda Melikşah'ın ordularının şehri kuşattığına tanıklık etmiştir. Daha sonra ise Buhara'ya geçmiş ve orada hocalık yapmış, münazaralara katılmıştır. 493/1100 yılında Buhara'da vefat etmiştir.²⁶

Pezdevî, kelam ve fıkıh alanında birçok eser yazmıştır ancak eserlerinin önemli bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Talebesi Nesefî, doğu ve batının onun kitaplarıyla dolu olduğunu söylese de isimleri konusunda bilgi vermemiştir. Günümüze ulaşan eserleri ise *Kitâb Fihi Ma'rifetü'l-Huceci's-Şer'iyye*, *Zelletü'l-Kâri*, *Şerhu'l-Cami'i's-Sağır*'dir.²⁷

Kelam alanında yazdığı en önemli eseri ise *Usûlü'd-din*'dir ki bu eserin yazma nüshaları Türkiye'de bazı kütüphanelerde mevcuttur.²⁸ Bu eser Hans Peter Linss tarafından

²¹ Pezdevî, s.16; Aruçi, “Pezdevî, Ebü'l-Yüsr”, s.266.

²² Gölcük, s.3.

²³ Pezdevî, s.17.

²⁴ Pezdevî, s.15; Gölcük, s.135.

²⁵ Pezdevî, s.17.

²⁶ Aruçi, “Pezdevî, Ebul Yüsr”, s.266-267.

²⁷ Aruçi, “Pezdevî, Ebu'l-Yüsr”, s.266-267.

²⁸ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (İsmail Saib Sencer, nr.2/1261), Kayseri Reşid Efendi (nr 516) ve Süleymaniye (Esad Efendi, nr 1262)

Kahire’de yayınlanmış, Şerafettin Gölcük tarafından “*Ehl-i Sünnet Akâidi*” adıyla tercüme edilmiştir.²⁹

Pezdevî’ye *el-Vâkı’at* adlı bir eserde nispet edilir ancak eser hakkında bilgi bulunamamıştır. Ayrıca Pezdevî’ye *el-Mebsût* adlı bir fıkıh kitabı yazdığı söylene de bu eserin kardeşi Ebul Usr el-Pezdevî’ye ait olduğu ortaya çıkmıştır. Yine kendisine *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber* adlı kitap nispet edilse de bunu doğrulayan kaynaklara ulaşılamamıştır.³⁰

2.2. Kelami Görüşleri

Dini inancın belirlenmesinde, medeniyetlerin oluşması ve gelişmesinde bilgi önemli bir konuma sahiptir. Pezdevî, akıl ve vahiy arasında bir uyum sağlamak için Kur’ân’a dayalı bilgiye özel bir vurgu yapmış ve İslâm inancını akıl yoluyla anlamaya yönelik bir çerçeve çizmiştir. Pezdevî’nin bilgi anlayışını Kur’ân’dan ve Hanefi-Mâtürîdî görüşler ışığında meydana getirdiği anlaşılmaktadır.³¹

İmâm Pezdevî’ye göre bilgi edinme yolları üç tanedir. Bunlar duyular, haber ve istidlaldir. Pezdevî, eşyanın mahiyetini bilme konusunda kelamcıların ihtilafa düştüklerini belirtir. Dehriyye’den bir kısım filozofa göre eşyanın mahiyetinin yalnızca duyu ile bilineceğini, Rafizilerden Caferiyye mezhebine göre duyu ve ilhamla bilineceğini, İmâmiyye’ye göre ise duyu ve haberle bilinebileceğini kabul ettiklerini söylemişlerdir.³² Onların bu görüşlerini eksik bulur. Çünkü akılda nesnelerin bilinmesinde bilgi kaynaklarından biridir. İnsanların nesneleri idrak etmesi beş duyuyla yani işitme, görme, tatma, koklama ve dokunmayla oluşur. Fakat bu duyular yaratılmış tüm eşyalar ve ruhsal durumlar hakkında geçerli olsa da idrak etme noktasında yetileri sınırlıdır. Duyu bilgileri, duyu organları sağlam olduğu takdirde doğru ve bağlayıcıdır. Pezdevî, duyuların kendine özgü bilgi alanları arasında gök cisimleri, dünya ve içindeki varlıklar, şehvet, zevk, acı, açlık, renkler, sesler ve cisimlerin hareketi gibi hususları da saymaktadır.³³

Pezdevî’nin bir diğer bilgi kaynaklarından biri de haberdur. Nakledilen bilgilere göre haber, “yalan ve içinde yanlış olması ihtimali olan söz” anlamındadır. Ancak haber, zorunlu

²⁹ Aruçi, “Pezdevi, Ebul Yüsr”, s.266-267.

³⁰ Aruçi, “Pezdevi, Ebul Yüsr”, s.266-267.

³¹ Özarslan, s.16.

³² Pezdevi, s.28.

³³ Özarslan, s.16-17.

olarak bilgi kaynağı haline gelmiştir. Haberler mecburiyet yoluyla bilginin ortaya çıkmasına bir sebeptir. Pezdevî, haberin mecburiyet dolayısıyla bilgi kaynağı oluşunu ve düşünen kimselerin bu konuda ittifak ettiklerini söylemektedir. O, bu konuda “açım” diyen bir kimsenin lafının doğruluğunu mecburi olarak kabul edilmesi gerektiğini, şayet bu kabul edilmezse kişinin aklıktan ölebileceğini örnek göstermektedir. Zararlı eşyanın bilinmesinin de haberle olacağını, haberlerin kabul edilmemesi durumunda alemin yokluğa sürükleneceğini düşünmektedir.³⁴

Pezdevî, kelami konuları temellendirirken akla, istidlale, içtihada ve kıyasa önem vermiştir. Akla büyük önem veren kelimamız, aklın güzel, ışıltılı bir cisim olduğunu söylemiştir. Aklın yaratılmasının nedeninin kulların eşyanın mahiyetini bilmeleri için de olduğunu söylemektedir. Ona göre aklın yeri beyin olup, tesiri de kalpte ortaya çıkmaktadır. Pezdevî’ye göre akıl sadece dini bilginin değil, ahlaki ve genel bilgilerinde kaynağıdır.³⁵ Pezdevî, aklın bir şeyi mucip kılıp kılamayacağı konusunu kendinden önceki Mu’tezile ve Ehl-i sünnet kelimalarının görüşleri doğrultusunda ele almıştır. İlahi hitap yani vahiy gelmeden önce Allah’a iman etme ve ona şükretmenin gerekeceğini benimseyenler, akıl yürütmenin bütün Müslümanlara vacip olduğunu, aklın vahiyden önce olduğunu belirten Mutezile, “Alemdaki varlık mucizelerini, ayetlerini gören kimse için Yaratıcıyı tanımada özür kabul edilmez” diyen Ebû Hanîfe, Mâtürîdî, genel olarak Semerkantlı âlimler iken, Eş‘arîler ve Buharalı bilginler, aklın bir şeyi vacip kabul edecek bir konumda olmadığını, kendisine vahiy ulaşmayan akıllı kimselerin Allah’a iman etmeye zorunlu ve sorumlu olmadıklarını benimsemişlerdir.³⁶ Hanefi-Mâtürîdî geleneği benimsemiş olan Pezdevî, karşı görüşe meyletmektedir. Çünkü o, Ebû Hanîfe’nin “Akıl, peygamber gönderilmeden önce Allah’a iman etmekle yükümlüdür.” görüşüyle peygamber gönderildikten sonraki durumu ifade etmek istemiş olabileceğini söyler.³⁷ Pezdevî, kişinin vahiy gelmeden Allah’ı akıyla bulmasını mümkün görmemektedir. Aklın bilgi edinmede haber ve duyularda olduğu gibi bilgi edinme kapasitesinin sınırlı olduğunu kabul etmektedir. Tabi ki aklın sınırlı kapasiteye sahip oluşu onun bilgi kaynağı olamayacağı manasına gelmemektedir.

³⁴ Özarslan, s.17; Pezdevi, s.29.

³⁵ Özarslan, s.18.

³⁶ Özarslan, s.19.

³⁷ Metin Yurdağür, “Fetret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C:12, s.476.

Alem anlayışı meselesi, düşünürlerin alem hakkındaki tasavvurları onların meseleye baktığı tarafa göre değişmektedir. Kelamcıların, Filozofların, Materyalistlerin alemin oluşması konusundaki düşünceleri birbirinden ayrılmaktadır. Kelamcılara göre alem, Allah tarafından yoktan var edilmiş, filozoflara göre Tanrıdan zorunlu olarak sudur etmiş, materyalistlere göre ise tesadüfen oluşmuştur.³⁸ Kelamcılara göre alemin yaratılmış olması Allah'ın varlığına ve birliğine bir kanıttır. Kelamcılar genel olarak şu alem tanımını üzerinde ittifak etmişlerdir: Alem (yaratılmış varlık alanı) cevher ve araziyle Allah'tan başka her şeyi içine alır.³⁹ Pezdevî'nin âlem anlayışı ise yaratıcısının varlığına işaret eden, onun varlığını bilip kabul edilmesini sağlayan şey demektir. Allah'ın yarattığı canlı, cansız bütün varlıklar O'nun varlığına delil olduğu için insanlar, cinler, melekler ve yarattığı her şeye âlem denilmektedir.⁴⁰

Pezdevî ve Mâtürîdî kelamcıları, İslâm kelam geleneğinde önemli bir yere sahip olup, varlık anlayışlarında alemin yaratılmış, sonlu ve sınırlı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu anlayış, onların ontolojik (varlıkla ilgili) bakış açılarının temelini oluşturur. Onlar için, alem Allah tarafından yaratılmıştır ve bu yaratılış, alemin sonlu ve sınırlı olduğu anlamına gelmektedir. Kelamcıların varlık anlayışında cevher ve araz gibi kavramlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Cevher, kendisinde var olan, parçalanamayan ve bağımsız bir varlıktır. Cevher, özdeki gerçekliktir ve cisimlerin aslı, özü olarak kabul edilir.⁴¹ Araz, cisimlerin üzerinde bulunan ve cevherden türeyen, zamanla değişebilen özelliklerdir. Bu, cisimlerin sahip olduğu özelliklerin onları tanımlayan nitelikler olduğunu gösterir. Örneğin, bir taşın rengi, sıcaklığı, ağırlığı veya büyüklüğü gibi özellikler, taşın cevherine bağlı arazlardır. Bu nitelikler, cevherin varlığına bağlıdır ve cevherden bağımsız olarak var olamazlar. Cisim, parçalardan bir araya gelmiş, sonradan oluşmuş üç boyutlu birleşik cevherlere verilen isimdir.⁴²

Pezdevî, Mu'tezile'den Dırâr b. Amr (ö.200/815), Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (ö.230/845 civarı), Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' en-Nazzâm gibi ilk dönem kelamcıların cisimlerin arazlardan meydana geldiği görüşünü eleştirmiş, ona göre

³⁸ Özarlan, s.20.

³⁹ Şaban Ali Düzgün, **Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Alem İlişkisi**, Otto Yayınları, Ankara 2021, s.84.

⁴⁰ Özarlan, s.21.

⁴¹ Pezdevî, s.35.

⁴² Pezdevî, s.36.

arazlardan başka diğer oluşan şeyler eşyadır, şeydir, onlar da cevherdir demiştir. Çünkü araz kendi başına oluşamaz, başkasına ihtiyacı vardır.⁴³

İslâm inancının özü Allah'ın birliğine yani tevhid inancına dayanmaktadır. İnsan her daim bir ilaha inanmış ve O'na farklı şekillerde ortaklar koştur. Kelamcılar Allah'ın bir ve tek olduğunu her zaman vurgulamış, buna aykırı inançları reddetmişlerdir. Bu konuda Kur'ân'da âyetler de bulunmaktadır. Ayetlerde Allah'ın bir ve tek olduğu,⁴⁴ hiçbir denginin olmadığı⁴⁵ vurgulanmaktadır. Allah'a nispet edilen bu bir'lik sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir.⁴⁶ Allah birdir ifadesindeki bir eşdeğeri ve benzeri bulunmayan, tek inanılacak varlık demektir.⁴⁷

Pezdevî de Allah'ın bir ve tek olduğunu ve ortağının bulunmadığını söyler. Ayrıca o, teşbih ve tecsimi de reddeder. Allah'ı cisimlere benzeten teşbih ve tecsim taraftarlarının kullandığı ayetlerde geçen gelme⁴⁸, istiva etme⁴⁹ ve hadislerde geçen inme ifadelerini açıklamıştır. Allah'ın cisim olmasının imkânsız olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Örnek olarak “Şaban ayının on beşinci gecesinde Allah dünya semasına iner” hadisini vermiştir. Anlamı ise Allah'ın zatının değil, kudretinin, rahmetinin ve gazabının dünya semasına inmesi demektir.⁵¹ Allah cisimlere benzetilemez, çünkü cisimler sonradan yaratılmış hadis varlıklardır. Allah ise hiçbir şeye benzemeyen kadim bir varlıktır. O'nun başlangıcının ve sonunun olmadığını da ifade etmektedir.⁵²

Ehl-i sünnet, kulların fiillerinin Allah'ın yarattığı inancındadır. Fiillerin mucidi, muhdisi Allah'tır.⁵³ Pezdevî'ye göre de insan fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Bu görüşüne “*Her şeyi yaratan Allah'tır.*”⁵⁴ Ve “*Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.*”⁵⁵ Ayetlerini delil olarak sunmuştur. Fiil bir şeydir. O halde fiilin yaratıcısı da Allah'tır. Gerçekte fail

⁴³ Özarslan, s.22.

⁴⁴ Fussilet, 41/6.

⁴⁵ İhlâs, 112/1-4.

⁴⁶ Ebu Hanife, **El-Fıkhu'l Ekber**, (ter. Mustafa Öz, İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s.53.

⁴⁷ Özarslan, s.24.

⁴⁸ Nahl, 16/26.

⁴⁹ Araf, 7/54.

⁵⁰ Pezdevî, s.53-54.

⁵¹ Pezdevî, s.57.

⁵² Özarslan, s.24.

⁵³ Pezdevî, s.155.

⁵⁴ En'am, 6/102; Rad, 13/16; Zümer, 39/62; Mü'min, 40/62.

⁵⁵ Saffat, 37/96.

insandır, kuldur. Çünkü hadis, seçme ve kudret ile fiil insandan hasıl olmaktadır. Bu şekliyle insan fiilidir. İnsanın bu fiili Allah'ın fiilinden başkadır. Allah'ın fiili yaratmadır, yoktan var etmedir. Fiil kul için fiildir, yaratma yoktur.⁵⁶

Pezdevî, yaratma gücünün yalnızca Allah'a ait olduğunu kabul ederken, aynı zamanda insanın fiil ve kudreti konusunda özgür iradeye sahip olduğunu da savunmaktadır.⁵⁷ Pezdevî, bu sorunu çözmek için iki fail anlayışını benimsemiştir. Bu yaklaşım, insanın fiillerinin hem insan hem de Allah tarafından gerçekleştirildiği şeklinde bir denge kurar. İnsan, kendi fiilini gerçekleştirmeyi isteme yeteneğine sahip olup, bu irade, onun özgür iradesinin bir yansımasıdır. İnsan, fiilini yapmayı tercih eder ve bu yönüyle sorumludur. Allah, insanın bu iradesine bağlı olarak fiilin gerçekleşmesini yaratır. Pezdevî'ye göre, Allah'ın kudreti her şeyin yaratıcısıdır ve bu fiili de yaratma gücü yalnızca Allah'a aittir. Ancak Allah, insanın fiilini yaratırken, insanın iradesine müdahale etmez; bu yüzden fiilin gerçekleşmesinde insanın özgür iradesi ve Allah'ın yaratma kudreti birlikte bulunur. Bu yaklaşıma göre, fiilin insana ait olduğu yön, fiilin gerçekleşmesi noktasında insanın istemesi ve tercihi ile belirlenir. İnsanın iradesi, fiilin sahibi olmasını sağlar, çünkü insan bu fiili istemekte ve gerçekleştirmektedir. Ancak fiilin yaratılması ve gerçekleşmesi noktasında, Allah'ın kudreti söz konusudur.⁵⁸ İnsan fiili yaratma yönünden insana ait olmaktadır. Dolayısıyla fiilin Allah tarafından meydana getirilmesi, insanın o fiili gerçekleştirmesidir.⁵⁹

Ehl-i sünnet'e göre Allah, insanlara güçlerinin yetmeyeceği bir yük yüklemeyiz ve yükümlülükler sadece onların yapabileceği şeylerle sınırlıdır. Yani Allah, insanlara imkânsız görevler vermez ve insanın fiilinin sorumluluğunu da onun gücü ve iradesiyle uyumlu tutmaktadır.⁶⁰ Pezdevî'ye göre, Allah'ın insanlara teklif ettiği şeyler, genellikle onların güçlerinin yeteceği şeylerle sınırlıdır. Ancak bazı hadislerde, kıyamet günü insanlara güçlerinin ötesinde şeylerin teklif edileceği belirtilmiştir. Bu, Allah'ın müslümanlara olan lütuf ve sınavını yansıtmakla birlikte, aynı zamanda Allah'ın kudretinin ve insanın her türlü güce sahip olamayacağının da bir göstergesi olarak kabul edilir. Pezdevî, bu bağlamda Eş'arî kelam ekolüne yaklaşılarak, kıyamet günü teklif edilecek

⁵⁶ Pezdevî, s.155.

⁵⁷ Özarslan, s.35.

⁵⁸ Pezdevî, s.186-187.

⁵⁹ Özarslan, s.36.

⁶⁰ Pezdevî, s.189.

imkânsız fiillerin, insanın bu dünyadaki güç ve kudretiyle değil, Allah'ın takdiri ve sınavı çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Pezdevî, bazı hadislerde geçen kıyamet gününde teklif edilecek imkânsız fiillere de değinerek, bu tür tekliflerin insanın gücüne aykırı olduğunu kabul eder. Örneğin, resim yapan kişinin resme can vermesi ve iki kılın düğümlemesi gibi durumlar. Pezdevî'ye göre, bu tür şeyler Allah'ın kudretiyle mümkündür, ancak insanın gücü ve kudreti bu tür işleri yapmaya yetmez. Bu tür tekliflerin amacı, insanın sınırlarını aşan bir güç ve ilahi kudreti vurgulamaktır. Yani, Allah'ın her şeye kadir olduğu ve insanların kendi gücüyle yapamayacakları şeyleri teklif edebileceği, aslında Allah'ın kudretinin sınır tanımadığını göstermektedir. Ayrıca ahiret teklif yeri değil, ödül ve ceza yeridir.⁶¹

Pezdevî, öldükten sonra tekrar dirileceğimizin gerçek olduğunu kanıtlamak için nakli ve akli kanıtlara başvurmuştur.⁶² Nakli delil olarak Kur'ân'da kıyamet saatinin geleceğinden ve kabirde olanların dirileceğinden⁶³ bahsedilmektedir.

Pezdevî, dirilişin imkanına inanmayan felsefi ve kafirlere karşı akli delilleri kullanmayı tercih etmiştir.⁶⁴ Bu kanıtını şu ayetle belirtmektedir: *“Allah hakimdir, adildir. Biz bu dünyada zulüm, haksızlık ve kötü işlerle meşgul olanları görüyoruz. Hâkim ve adalet sahibi olan Allah bunların mülkünde meydana gelmesine razı değildir. O halde haksızlığa uğrayanın hakkını alması için bir zaman gereklidir. Ayrıca kötü işler yapanın terbiye olacağı bir vakitte olmalıdır. İşte bu ahiret yurdundan başkası değildir.”*⁶⁵

Pezdevî'nin dirilişle ilgili yorumları ve bu konudaki yaklaşımı, özellikle Ahiret inancının detaylarına dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Öncelikle, Pezdevî'nin dirilişin nasıl olacağına dair doğrudan bir açıklama yapmaması, İslâm düşüncesinde bu meselenin hala tartışmalı ve bilinmeyen yönleri olduğunu gösterebilir. Dirilişin bedensel mi yoksa hem bedensel hem de ruhsal olarak mı gerçekleşeceği konusu, klasik İslâm kelamında ve felsefesinde üzerinde çokça durulmuş bir mesele olmuştur. Pezdevî'nin bu konuyla alakalı yorum yapmamış olması, ya o dönemin tartışma çerçevesinde böyle bir sorunun henüz öne çıkmamış olmasından ya da Ebû Hanîfe gibi İslâm düşünürlerinin, dini metinlere dayalı

⁶¹ Özarslan, s.38.

⁶² Pezdevî, s.241.

⁶³ Hacc, 22/7.

⁶⁴ Pezdevî, s.242.

⁶⁵ Nisa, 4/148.

açıklamaların ötesine geçmemeyi tercih etmelerinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte, Ebû Hanîfe'nin de bu meseleye dair net bir açıklama yapmamış olması, onun daha çok akli deliller ve fikhî pratiklerle ilgilenmiş olmasıyla da bağlantılıdır.⁶⁶

Pezdevî'nin hayvanların dirilişiyle ilgili görüşü ise, daha çok Klasik İslâm düşüncesinde yer alan bir inançla paralellik gösterir. İslâm'ın temel öğretilerine göre, Allah her şeyin yaratıcısıdır ve Ahiret gününde tüm canlılar, hatta hayvanlar da diriltilecek ve nihayetinde hesabı verilecektir. Bu anlayışa göre, hayvanlar öldüklerinde bir nevi adaletin sağlanması adına toprak haline getirileceklerdir, yani onları nihaî olarak yok etmek, adaletin bir parçası olarak kabul edilir. Bu görüş, İslâm düşüncesinde genel olarak Ehli Sünnet kelimcilerinin kabul ettiği bir görüş olup, hayvanların da insanlarla aynı şekilde diriltirilip, hesap günü bir tür adaletle yüzleşmeleri gerektiğine inanılmaktadır.⁶⁷

Ehli Sünnet, mizanın olacağını ve onunla kıyamet gününde Allah'ın emrettiği ve bildirdiği amellerin tartılacağını demişlerdir.⁶⁸ Pezdevî'ye göre de amellerin tartılması nakli delillerle sabit, aklen de mümkündür.

Pezdevî, Mutezile'nin amellerin araz olması nedeniyle ağırlık ve hafiflik niteliği olmadığından tartılamayacağı görüşüne karşı çıkmıştır. Mutezile kelimcilerinin mizan konusundaki yorumları, İslâm kelamı ve teolojisi içinde oldukça dikkat çeken bir yaklaşımdır. Mu'tezile, genellikle Kur'ân'daki sembolik ve soyut ifadeleri, belirli mantıklı veya rasyonel bir çerçeveye oturtmaya çalışırken, mizan terimini de tam anlamıyla adalet veya denge anlamında yorumlamıştır. Yani, onların görüşüne göre, mizan sadece somut bir ölçü aracı değil, daha ziyade bir sembol olarak, Allah'ın adaletini ve insanların amellerinin değerlendirileceği bir ilahi düzeni ifade eder. Bu bağlamda, amellerin araz olması, onları doğrudan fiziksel bir ölçüm aracıyla tartma fikrini reddeder. Ancak Pezdevî, Mutezile'nin bu yaklaşımına karşı çıkarak, mizan kavramının gerçekten fiziksel bir araç olduğunu savunur. Ona göre, Allah'ın fiilleri ve amellerin "cisimler haline dönüştürülmesi" gereklidir ki, bunlar mizanda tartılabilsin. Pezdevî'nin bu yaklaşımı, kelimcilerin daha

⁶⁶ Özarlan, s.55-58.

⁶⁷ Özarlan, s.55-58.

⁶⁸ Pezdevî, s.246.

soyut yorumlarına karşı, fiziksel dünyanın bir yansıması olarak diriliş ve hesap günündeki adaletin gerçekliğini savunma çabasıdır.⁶⁹

Pezdevî'nin kabir hayatı ve özellikle münker-nekir sorgusu hakkında kabul ettiği inanış, İslâm'ın klasik kelimâ tartışmalarında önemli bir yer tutar. Bu konu, özellikle Ehli Sünnet kelimâcılarının görüşlerinde, metinlerin yorumu ve hadislerin sağlamlık derecesi gibi açılardan farklılıklar gösterebilir. Pezdevî'nin yaklaşımı, Kur'an'dan açık bir şekilde sabit olmayan ve daha çok mütevatir olmayan hadisler ve haberler ile temellendirilen bir inançtır. Bu da kabir hayatı ve ölüm sonrası sorguya dair inançların vahiyle doğrudan sabit olmamış, ancak halk arasında yaygın olan rivayetler ve hadislerle kabul edilen bir anlayışa dayandığını gösterir. Pezdevî, kabirde soru, azap ve nimetin olabileceğini Kur'an ayetlerinden vererek kanıtlamaya çalışmıştır. Pezdevî kabir hayatıyla ilgili meseleye ayet ve hadisler çerçevesinde yaklaşmış, bunları akli anlamda imkânsız görmemiştir.

Pezdevî, şefaât konusunda Ehl-i sünnet'in ittifak ettiğini söylemiştir. Mu'tezile ve Râfîzîlerin de şefaati inkâr ettiklerini belirtmiştir. İnkâr etmelerinin sebebi de büyük günah işleyenlerin sonsuza kadar cehennemde kalacağını kabuk etmeleridir. Pezdevî büyük günah işleyen kişinin Ehl-i sünnete göre şefaate sahip olacağını belirtmektedir. Bu şefaatin rasuller, nebiler ve âlimlerle olacağını ifade etmiş, bu konu hakkında pek çok hadis dinlediğini söylemiştir.⁷⁰ Pezdevî'ye göre şefaât Kur'ân ve peygamberin hadisleriyle hakkında şüphe olmayan ve kıyamet gününde gerçekleşecek bir durumdur.

Cennet ve cehennem hakkında Kur'ân ve hadislerde geniş tasvirler bulunmaktadır. Pezdevî ve Müslüman kelimâcılar Kur'ân ve hadislerde geçen cennet ve cehennem tasvirlerinin hakiki anlamda anlaşılmasının ve iman edilmesinin zorunlu olduğunu savunmuşlardır.⁷¹

Pezdevî ve ehli sünnete göre cennet ve cehennem şu an yaratılmış, cennet yüksekte, cehennemin alçakta olduğu görüşü kabul edilmiş ve buna delil olarak Hz.Adem ve Hz. Havva'nın kıssalarını göstermiş⁷² ve bazı ayetleri delil olarak vermişlerdir. *“Rabbimizin mağfiretine ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış, eni gökler ve yer kadar olan cennete koşun.”*⁷³ *“İnkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakının.”*⁷⁴

⁶⁹ Özarslan, s.61; Pezdevi, s.246.

⁷⁰ Pezdevi, s.251-252.

⁷¹ Pezdevi, s.258-259.

⁷² Pezdevi, s.257.

⁷³ Ali İmran, 3/133.

Pezdevî, cennet ve cehennemin ebedi olup olmayacağı konusuna da değinmiştir. Kible ehlinin çoğu cennet ve cehennemin sona ermeyeceğine inanmışlardır. İlk kelam ekollerinden Cehm b. Safvân (ö128/745-46) ise cennet ve cehennemin son bulacağı görüşündedir.⁷⁵ Cehm b. Safvan, gerçek olarak sonradan ortaya çıkan bir şeyin ebedi olamayacağı düşüncesiyle bu görüşü savunmuştur. Bu görüşü, Allah'ın kudreti, adaleti ve rahmetini yok saymak ve ebedilik düşüncesini ortadan kaldırmak anlamında olduğu için İslâm düşünce sistemi içerisinde kabul edilmemiştir. Çünkü Kur'an'ın birçok ayetinde ebedi olarak cennet ve cehennemde kalacakları belirtilmektedir.⁷⁶

2.3.Gazzâlî'nin Hayatı

İran'ın Horasan bölgesinde, 450(1058) yılında Tûs'ta dünyaya gelmiştir.⁷⁷ Bugünkü Horasan vilayetinde Meşhed'in yakınlarında bulunan Tûs şehri yetiştirdiği alimler ve devlet adamlarıyla tanınmaktadır.⁷⁸Gazzâlî'nin tam adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed'dir.⁷⁹Künyesi Ebû Hâmid olmakla beraber Hâmid adında oğlu olup olmadığı bilinmemekte, varsa da küçük yaşta öldüğü düşünülmektedir. Genellikle Hüccetülislam, Zeynüddin, doğduğu yere nisbetle Tûsî, babasının mesleğine nisbetle (gazzâl: yün eğirici, iplikçi) Gazzâlî veya Gazâlî diye anılmıştır.⁸⁰

Fars asıllı olduğu sanılan Gazzâlî'nin ailesi hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. Kendisiyle aynı künyeye sahip bir amcasının veya büyük amcasının bulunduğu, sonraları sufi kimliğiyle şöhret kazanacak olan Ahmed el-Gazzâlî adında bir erkek kardeşinin ve birkaç kız kardeşinin olduğu rivayet edilmektedir.⁸¹Babası Muhammed, durumu çok iyi olmayan, dini konulara dikkat eden biriydi. Ömrünün oğulları Muhammed ve Ahmed'i okutmaya yetmeyeceğini anladığında onları sufi bir arkadaşına ilgilenmesi için teslim etmiştir.

⁷⁴ Ali İmran, 3/131.

⁷⁵ Pezdevi, s.259.

⁷⁶ Özarslan, s.68; Kehf, 18/30-31,107-108.

⁷⁷ Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1996, C:13, s.489.

⁷⁸ Rıza Kurtuluş, "Tûs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2012, C:41, s.431.

⁷⁹ Sabri Orman, **Gazzâlî (Hakikat Araştırması, Felsefe Eleştirisi, Etkisi)**, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s.31.

⁸⁰ Çağrı, "Gazzâlî", s.489.

⁸¹ İbrahim Çapak, "Gazzâlî ve Dikkat Çektiği Bazı Meseleler", **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, C:2, S:1, s.8; Mustafa Çağrı, **Gazzâlî**, DİB Yayınları, İstanbul 2017, s.10.

Eğitimleri için bir miktar para da bırakmıştır. Paranın bitmesiyle sufi olan dostu, onları yatılı bir medreseye yerleştirmiştir.⁸²İlk öğrenimini ve terbiyesini bu kişiden almıştır. Gazzâlî, ileri seviyedeki öğrenimini, Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî adlı alimden fıkıh dersleri alarak Tûs'ta başlamıştır. Daha sonra Cürcan'a giderek hadisçi olarak bilinen İsmaili denilen bir kişiden dersler almıştır.⁸³

Beş yıl süren eğitimin ardından Cürcan'dan Tûs'a dönerken başından ilginç bir olay geçtiği ve bu olayın Gazzâlî'nin öğrenme anlayışında değişime neden olduğu rivayet edilmektedir. Gazzâlî Tûs'a dönerken, birlikte hareket ettiği kervanın yolunu eşkıyalar keser ve kervanda bulunan her şeye el koyarlar. Gazzâlî'nin malı bulunmamakta sadece ders notlarının içinde olduğu torbasını yanındaydı ve eşkıyalar onu da almışlardı. Gazzâlî, eşkıyalardan içinde maddi olarak faydalı bir şeyin bulunmadığını sadece ders notlarının bulunduğunu söyleyerek torbayı geri istemiştir. Eşkıyaların başındaki kişi de ders notlarının bulunduğu kağıtlar elinden alınca cahil kaldığını ifade ederek Gazzâlî ile alay etmişlerdir ama notlarını da geri vermişlerdir. Bu olay neticesinde Gazzâlî, bunu Allah'ın bir ikazı sayarak üç yıl boyunca ders notlarının tamamını ezberlemiştir.⁸⁴Tûs ve Cürcan'dan sonra 1077 yılında Nişabur'a gitmiştir. Burada Eşari kelam alimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.478/1085)'nin talebesi olmuştur.⁸⁵Gazzâlî, kelam ilmine Cüveynî ile yönelmiş, bu alanda büyük ilerleme kaydetmiştir. Aynı zamanda El-Farmadî diye bilinen ünlü mutasavvıf Kuşeyriye'de talebelik ederek tasavvuf bilgisini de burada kazanmıştır.⁸⁶Gazzâlî, Cüveynî ölünceye kadar Nişabur'da kalmış ve onunla birlikte dersler vermiştir.⁸⁷Cüveynî'nin vefatından sonra Nişabur'dan ayrılan Gazzâlî, vezir Nizâmülmülk ile karşılaşmış, bilgisi ve marifetiyle vezirin dikkatini çekmiştir. Daha sonra ise Bağdat Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.⁸⁸

Nizamiye Medresesi'nde dört yıl müderrislik görevi yapan Gazzâlî, bu dönemde birçok eser telif etmesi bakımından hayatının en verimli yıllarını geçirmiştir.⁸⁹Aynı zamanda bu

⁸² W. Montgomery Watt, **Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma**, (Çev. Hanifi Özcan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.35.

⁸³ Mehmet Dağ, Hasan Aydın, **Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2017, s.336.

⁸⁴ Watt, s.36; Dağ, Aydın, s.337.

⁸⁵ Gazali, **Hakikate Giden Yol (el-Münkız Mine'd-Dalâl)**, (Terc:Ali Kaya), Semerkand Yayınları, İstanbul 2022, s.10.

⁸⁶ Dağ, Aydın, s.337-338.

⁸⁷ Orman, s.56-57.

⁸⁸ Watt, s.37-38.

⁸⁹ Gazali, s.10.

dönemde yaşanan siyasal olaylar, taht kavgaları, kendisine yöneltilen eleştiriler ve şüphecilği sonucunda bir kriz yaşamıştır. Bu kriz neticesinde psikolojik olarak bir bunalıma girmiş ve Bağdat'tan ayrılmaya karar vermiştir.⁹⁰İki yıl Şam'da kalmış, daha sonra Kudüs ve Hicaz'ı ziyaret ettikten sonra memleketi Tûs'a geri dönmüştür. Tûs'ta evinin yakınına bir medrese ve bir tekke yaptırarak ömrünün kalan yıllarını ilim öğretmek ve tasavvuf sohbetleri yaparak geçiren Gazzâlî 505/1111'de vefat etmiştir. Mezarı Tûs'ta ünlü şair Firdevsi'nin mezarının karşısında bulunmaktadır.⁹¹

Gazzâlî, İslam düşünürleri içerisinde en çok eser veren isimlerden biridir. Bu nedenle bütün eserlerini burada vermemiz mümkün değildir. Belli başlı birkaç eserine isim olarak değinip geçeceğiz.

Fıkıh alanındaki bazı eserleri: *el-Mustasfâ min İlmi el-Usul*, *el-Basît*, *el-Vasît*, *Esas el-Kiyâs*.

Tasavvuf ve ahlakla ilgili bazı eserleri: *İhya'u Ulûmi'd-din*, *Kimyay-ı Sa'adet*, *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, *er-Risale el-Ledüniyye*.

Kelam alanındaki bazı eserleri: *el-İktisâd fi'l-itikâd*, *er-Risale al-Kudsiyye*, *el-Mustazhiri*.

Mantık ve Felsefeyle ilgili bazı eserleri: *Makâsıdü'l-felasife*, *Tehâfütü'l-felasife*, *el-Muntehal fi'l-Cedel*.⁹²

⁹⁰ Dağ, Aydın, s.339-340; Gazali, s.18.

⁹¹ Çapak, s.9.

⁹² Ayrıntılı olarak bkz: H.Bekir Karlığa, "Gazzâlî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1996, C:13, s.518-530.

3.NÜBÜVVETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu bölümde nübüvvet meselesini anlama noktasında önemli olan bazı kavramlara yer vermeye çalıştık. Bu kavramlar nebi, resûl, peygamberlik, bi'set, vahiy ve itaattır.

3.1.Nebi/Nübüvvet

Nübüvvet ve nebi aynı anlamları ifade eden değişik kalıplardaki kelimelerdir. Nebi kelimesi sıfat olup, nübüvvet ise mastardır. Nebi kelimesi tekil ve çoğul olarak Kur'ân-ı Kerîm de toplamda 75 yerde geçmektedir.⁹³ Nebi kelimesi, büyük yarar sağlayan ilim ve kuvvetli tahmin etmeyle oluşan haberdur.⁹⁴ Kelimenin şekli konusunda iki farklı görüş üzerinde durulmuştur. Birincisi hemzesiz olup şeddeli 'ya' ile biten "en-Nebiyyü", diğeri ise sonunda 'ya' olmayan "en-Ne-bi-u" şeklindedir.⁹⁵ Birinci Nebi kelimesi "yücelik/yükseklik,⁹⁶ ulu, şerefli"⁹⁷ anlamları taşıyan "nebve" veya "nebavet" kökünden türemiştir. Kelimenin en-Nebiyyü şeklinde olması Arap dilindeki kaideden dolayıdır. Kelimenin sonundaki hemze ya harfine dönüşerek nebi olmuştur. Böyle olunca da kelime sıfat olur ve "bir yere çıkmak, yücelik,⁹⁸ yerden yüksek olma, yaratılanlar arasındaki en şerefli kişi"⁹⁹ anlamlarına da gelir. Nübüvvet konusu, İslâm'ın temel inanç esaslarından biridir ve peygamberlik makamı İslâm düşüncesinde bir üstünlük ifade eder. Peygamberlerin, Allah tarafından seçilen özel kişilikler olarak kabul edilmesi, nübüvvetin kaynağı ve vahyin doğası itibariyle onlara özel bir üstünlük sağlar. Bu üstünlük, hem gelen vahyin kaynağının Allah olması, hem de vahiy yoluyla iletilen bilgi ve haberlerin diğer bilgi türlerinden daha değerli ve geçerli kabul edilmesiyle açıklanır. Bu nedenle nebi kelimesinin peygamber dışında üstün meziyet gösteren kişiler için kullanılması uygun ve doğru olmadığı ifade edilir.¹⁰⁰

⁹³ Ömer Fidanboy, **Ebu Ali el-Cübbai ile Ebu'l-Hasan el-Eş'ari Arasında Nübüvvet Tartışmaları**, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2018, s.40.

⁹⁴ Rağib el-İsfahani, **Müfredat-Kur'an Kavramları Sözlüğü**, (Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2021, s.1030.

⁹⁵ Necati Şahin, **İslam Kelamında İsmet Açısından Nübüvvet**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2022, s.2

⁹⁶ İsmail Doğan, **Ebu Mansur el-Maturidi'den Nureddin es-Sabuniye Peygamberlik Anlayışı**, Oku Okut Yayınları, Ankara 2024, s.59.

⁹⁷ Yavuz, s.12.

⁹⁸ İsfahani, **Müfredat**, s.1030-1032.

⁹⁹ Mustafa Kahraman, **"Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi"**, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007), s.26.

¹⁰⁰ Yavuz, s.12; Şahin, s.3.

“Nebiyy” kavramı, duru ve saf akılların kendisiyle hoşnut olduğu bilgileri haber verdiğinden bu ismi alırken dilbilgisi açısından fail anlamındaki feil formuna gelmiş olabilir.¹⁰¹ Bunu destekleyen âyetler: “*Kullarıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim.*”¹⁰² “*De ki size, o istediklerinizden daha hayırlısin haber vereyim mi?*”¹⁰³ buyrulmuştur. Ayrıca “nebiyy” kavramının mef’ul anlamında da kullanılmış olması da doğru olur.¹⁰⁴ Şöyle ki ayeti kerime de “*Bilen her şeyden haberi olan Allah bana haber verdi.*”¹⁰⁵ buyrulmuştur.

İkincisi ise aslı hemzeli olan “haber verme, Allah’tan haber veren kişi”¹⁰⁶ anlamındaki “n-b-e” fiilinden türemiştir. Ünlü arap dili filologlarından İbn Manzur da bu görüşü savunmuştur.¹⁰⁷ İbn Manzur, peygamberlere nebi denmesinin Allah’tan haber getirmelerinden kaynaklandığını söylemektedir. Bu kelime hem haber alan hem de haber veren anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Nebe-e kuvvetli zan ifade eden bilgi ve büyük fayda sağlayan haber anlamlarına da gelir. Örneğin “*...De ki; o büyük haberdir.*”¹⁰⁹ ayeti ve “*.... o büyük haberden...*”¹¹⁰ ayetinde haber anlamlarında kullanılmıştır.

Nebi kelimesinin kullanımı az olmakla birlikte bir diğer anlamı da “açık, aydın ve düzgün yol”dur.¹¹¹ Fatiha suresindeki “Bizi sırat-ı müstakime (doğru yola) ilet”¹¹² ayetindeki yoldan kastın Hz. Muhammed olduğu söylenmiştir. Çünkü Nebiler, Allah ile kulları arasında bir aracı olup kulları Allah’a ulaştıran ve yaklaştıran doğru yollardır. Bu anlamların dışında “mekândan çıkma ve saklı ses”¹¹³ gibi anlamları da bulunmaktadır.

Batılı araştırmacıların, bu kelimenin İbranice "Nabeya" kelimesinden türediğini kabul etmeleri, İslâm öncesi Arap toplumlarında peygamberlik ve vahiy anlayışının farklı olmasına dayanır. Batılı araştırmacıların, "nebi" kelimesinin İbranice "Nabeya" kelimesinden türediğini savunmalarının nedeni, İslâm öncesi Arap toplumlarında

¹⁰¹İsfehani, s.1031.

¹⁰² Hicr, 15/49.

¹⁰³ Ali İmran, 3/15.

¹⁰⁴ İsfehani, s.1031.

¹⁰⁵ Tahrir, 66/3.

¹⁰⁶ Doğan, s.59.

¹⁰⁷ Fidanboy, s.41.

¹⁰⁸ Şahin, s.3.

¹⁰⁹ Sad, 38/67.

¹¹⁰ Nebe, 78/2.

¹¹¹ Fidanboy, s.42.

¹¹² Fatiha, 1/5.

¹¹³ Fidanboy, s.42.

peygamberlik anlayışının yaygın olmaması ve İbranice kaynaklarda yer alan peygamberlik kavramıyla ilişkilendirilmesidir. İslâm'dan önceki Arap toplumları, genellikle çok tanrılı bir inanç sistemine sahipti ve vahiy ya da peygamberlik gibi kavramlar, Arap kültüründe yerleşik bir anlayış değildi. Bedevî kültürü, genellikle şairlik ve kahramanlık temaları etrafında şekillenmişti, dolayısıyla bu dönemde "nebi" kavramı yerine "şair" ya da "kâhin" gibi figürler öne çıkıyordu. Bu bağlamda, peygamberlik kavramının Arap toplumunda yerleşik bir gelenek olmaması, nebi kelimesinin İbranice kökenli bir terim olarak ortaya atılmasına neden olmuştur. Ancak, bu durum, kelimenin doğrudan doğruya İbranice'den alınması gerektiği anlamına gelmez. Yukarıda da açıkladığımız gibi kelime hem kök anlamı hem de şekil itibarıyla hakiki Arapça bir kelimedir.¹¹⁴

Terim manası olarak nebi, Allah tarafından seçilen ve vahiy alan kişi demektir. Tebliğ yani vahyi insanlara iletme görevi, peygambere verilmesine ya da verilmemesine bakılmadan Allah tarafından seçilmiş bir kimse olmasıdır. Bazı nebilere, vahyedilen hususları tebliğ etme görevi verilirken, bazısına da vahiy verilmiş ama tebliğ etme görevi verilmemiştir. Ayrıca nebi, Allah'ın vahyettiği şeylerden insanları haberdar eden, kendisine ait yeni bir şariat olmadan önceki şariat ile amel edip ve insanlara bunu açıklayan kimse olarak da tanımlanabilir.¹¹⁵ Cürcani'ye göre ise nebi: Kendisine melek aracılığıyla vahyedilen veya kalbe ilham edilen veya salih rüya ile uyarılan kimsedir.¹¹⁶

Pezdevî'ye göre, nebi kendisine vahiy yoluyla haber verilen kişi ve manevi olarak yüce bir makam anlamına gelmektedir.¹¹⁷ Pezdevî'nin nebi tanımı, klasik ayrımlara uygun olarak vahyin doğrudan Cebrail vasıtasıyla değil, ilham veya rüya gibi dolaylı yollarla gelen, yeni bir şariat getirmeyen ama İslâm'a davet etmekle görevli olan kişi demektir. Diğer bir ifadeyle nebi, Allah'ın resulü (yani kendisine vahiy gelen elçi) aracılığıyla peygamberliği bildirilen ve bu doğrultuda insanları dine davet eden kişi demektir.¹¹⁸

Mâtürîdî'ye göre "nebi" kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla haber veren kişi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, nebilerin bu isimle anılmalarının gerekçesi, dini bilgileri

¹¹⁴ Mehmet Soyaldı, **Kuran Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar**, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s.141.

¹¹⁵ Gölcük, Toprak, s.308.

¹¹⁶ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcani, **Tarifât-Terimler Sözlüğü**, (Çev. Arif Erkan), Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s.237.

¹¹⁷ Pezdevî, s.352.

¹¹⁸ Pezdevî, s.353.

birbirlerine tebliğ etmeleri ve bu bilgileri haber vererek aktarmalarıdır. Mâtürîdî, kelimenin terim anlamını da benzer şekilde, kendisinde bütün hayır ve bereketleri toplayan ve bu güzellikleri başkalarına haber veren kişi şeklinde tanımlamaktadır.¹¹⁹

Nübüvvet ise nebinin mastarı olup Allah ile akıl sahibi olan insan arasında, onların dünya ve ahiret sıkıntıları gidermek maksadıyla kurulan elçilik, bilinmeyeni haber vermek manasına gelir.¹²⁰ Dinimizde peygamberlik olarak geçen nübüvvet kavramının terim anlamı ise: Alemleri yaratan Allah'ın dini ve dünyevi hususlarda insanları aydınlatması, dini emir ve yasaklarını iletmek için seçtiği bir insanı elçilikle görevlendirmesidir.¹²¹

3.2. Resûl/Risâlet

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için kullanılan kavramlardan biri de resuldür. Sözlükte “ağırdan gitmek, gönderilen elçi”¹²² anlamında olup irsal kelimesinden türetilmiştir. Ayrıca resul kelimesi sözlükte “mektup, gönderilen kişi”¹²³, kendisine verilen vazifeyi yerine getirmek ve bu görevle ilgili bilgi toplamak için gönderilen kişi¹²⁴” anlamlarına da gelmektedir. Resûl kelimesi Arapça “risl” kökünden gelmekte ve bir şeyi yapmak üzere bir yere gitmek demektir. Aynı zamanda “risl” bir yumuşaklık ve mülayimlik de ifade eder.¹²⁵

Resûl kelimesi, fe'ûl vezninde gelen mübalağa anlamında sığadır. Kelimenin çoğulu “ersul, rasûl” şeklinde olup bu kavram geniş bir kullanım alanına sahiptir. Arapçada bu kalıpta olan isimler müzekker, müennes, müfred ve cem'i olarak kullanılmaktadır.¹²⁶

Resûl kelimesi hem tekil hem de çoğul olarak ayeti kerimelerde geçmektedir.¹²⁷ Örneğin Çoğul olarak “*Deyin ki biz alemlerin Rabbinin elçileriyiz.*”¹²⁸ buyrulmaktadır. Resûl

¹¹⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, (Nşr:Ahmet Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, C:2, s.274; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vîlatül Kur'an Tercümesi**, (Çev. İbrahim Tüfekçi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, C:9, s.195.

¹²⁰ İsfahani, s.285.

¹²¹ Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz-İlyas Çelebi, **İslam'da İnanç Esasları**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.145.

¹²² İsfahani, s.426.

¹²³ Abdülkadir Karakuş, **İman Esaslarıyla İlgili Kuran Kavramları**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020, s.84.

¹²⁴ İsfahani, s.426-427.

¹²⁵ Soyaldı, s.141.

¹²⁶ Soyaldı, s.142; Fidanboy, s.46.

¹²⁷ İsfahani, s.427.

¹²⁸ Şuara, 26/16.

kelimesi peygamberler dışında Allah ile peygamberler arasında elçilik yapan melekler içinde kullanılmıştır.¹²⁹ “Allah meleklerden de resûller seçer, insanlardan da, Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir; hakkıyla görendir.”¹³⁰ âyetinde de meleklerin elçilik vasfıyla resûl olarak görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Resûl ve risâlet aynı anlamlara gelen fakat farklı kalıplardaki kavramlardır. Kur’ân’da ‘resûl’ kelimesi isimleşmiş sıfat olarak ‘risalet’ ise mastar olarak kullanılmıştır. Bu iki kelime anlam bakımından birbirini kapsamaktadır. Konuya dair ayetlere bakıldığında resûl elçi, risalet ise elçilik manasında kullanılmıştır.¹³¹

Terim anlamı olarak baktığımızda peygamberlikle ilgili bir kavram olan resûl bazen tek olarak bazen de lafzatullahla beraber bir tamlama olarak Resûlullah şeklinde ayetlerde geçmektedir. “Resûl” kavramını İslâm âlimleri değişik şekillerde tanımlamıştır. Örneğin Cürcani’ye göre, İlâhi hükümleri bildirmesi Allah’ın yarattıklarına ilâhi kitap ya da suhuf lar aracılığıyla gönderdiği kişidir.¹³² Razi’ye göre, Meleğin bizzat kendisine gelerek insanları Allah’ın emir ve yasaklarına davet etmeyi emrettiği, kitabı bulunan ve kendinden önce gelen şeriatı nesh eden, nebi olma özelliğine de sahip kişilere denir.¹³³ Mâtürîdî’ye göre ise; Allah’ın vahyiyle donatılmış, her halükârda bunu tebliğ etmekle emrolunmuş ve risalet görevini yerine getirmekle görevlendirilmiş elçidir.¹³⁴ Genel bir tanım olarak “Resûl” Allah tarafından dini tebliğ etmek üzere seçilen, Cebrail tarafından kendisine yeni bir şeriat gönderilen ve bu şeriatı insanlara ileten, elçi olarak gönderilen kişidir. Risalet ise Allah’ın insanlar arasından seçtiği bir kulunu insanlara tebliğ ile vazifelendirip göndermesidir. Peygamberlik görevi anlamına gelir.¹³⁵

3.3. Nebi ile Resûl Arasındaki İlişki

Peygamberler için kullanılan “nebi” ve “resûl” terimlerinin arasında bir fark olup olmadığı konusu İslâm âlimleri arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda İslâm âlimlerinin

¹²⁹ Karakuş, s.84.

¹³⁰ Hac, 22/75.

¹³¹ Furat Akdemir, “Kuran Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2018, C:8, S:1, s.55.

¹³² Cürcani, s.111.

¹³³ Fahrüddîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, (Ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş), Akçağ Yayınları, Ankara 1993, C:16, s.336-337.

¹³⁴ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l Kur’an**, C:5, s.54.

¹³⁵ Doğan, s.62.

ortaya koydukları fikirlerin ve delillerin nübüvvet konusu içerisinde ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir. İslâm âlimlerinin bazıları bu iki kavram arasında farkın olmadığını söylerken bazıları ise nebi ile resûl arasında farkın bulunmadığını savunmuşlardır.

Nebi kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de genel olarak peygamberleri ifade etmek için kullanılmış, ayetlerde “hikmet, kitap ve nübüvvet verilmiş”¹³⁶ kimseler olarak geçmektedir. Yine Kur’ân’da nebi ve resûl kavramları farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Kur’ân’da geçen ifadelerle göre resûl olarak görevlendirilen peygamber Allah’ın istemesi ile mucize göstermiş ve kendisine yeni bir kitap, şariat gönderilen kişi demektir. Nebi ise kendisine kitap verilmeyen kendisinden önceki peygamberin şariatını devam ettirmekle görevli kişidir.¹³⁷ Ayrıca nebi ve resûl kavramları birer sıfat olmakla birlikte peygamberlere isim ve alem olarak da kullanılmaktadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de onlara karşı, “ey nebi”, “ey resûl”, “nebi dedi ki” ya da “resûl dedi ki”¹³⁸ şeklinde birçok ifade mevcuttur.¹³⁹ Yukarıda da belirtildiği gibi İslâm âlimleri nebi ve resûl kavramlarıyla ilgili pek çok tanımlamalarda bulunmuştur. Nebi ile resûl kavramları arasında farkın olmadığını savunanlar olduğu gibi fark olduğunu savunanlarda olmuştur.

Nebi ile resûl arasında hiçbir farkın olmadığını söyleyenlerin başında Mu’tezile’nin önde gelen âlimlerinden Kadı Abdülcabbar gelir. Ona göre nebi de resûl de Allah’tan vahiy alır ve her ikisi de aldıkları vahiyle insanları doğru yola ulaştırma da görevlidir. Aralarında hiçbir farkın olmadığını nar ve hurma benzetmesinden yola çıkarak açıklar. Allah’ın nar ve hurmayı birbirinden ayırması bu ikisinin meyve olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini ifade eder. Nebi ve resûl kavramları arasındaki durum da aynıdır. Bunu da Kur’ân’dan ayetle delillendirmektedir.¹⁴⁰ Bir başka delili ise peygamberimiz için kullanılan “hateme’n nebiyyin” ifadesidir. Eğer nebi ile resûl kavramları arasında fark olsaydı “nebilerin sonuncusu” ifadesi yerine “resûllerin sonuncusu” ifadesi kullanılırdı.¹⁴¹ Kadı Abdülcabbar’a göre ister nebi ister resûl olsun ikisi de Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş ve Allah’ın katında yüce ve özel bir konuma sahip kişilerdir. Nebi ya da resûl

¹³⁶ Ali İmran, 3/79; En’am, 6/89; Ankebut, 29/27; Casiye, 45/16.

¹³⁷ Zemahşeri, **Keşşaf Tefsiri**, (Ed. Murat Sülün), Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı, İstanbul 2016, C:4, s.203-204.

¹³⁸ Bakara, 2/247; el-Maide, 5/41; el-Enfal, 8/64.

¹³⁹ Mustafa Can, **“Maturidi’de Nübüvvet Anlayışı”**, (Doktora Tezi Basılmamış, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997), s.35.

¹⁴⁰ Hac, 22/52.

¹⁴¹ Doğan, s.63.

olmak için özel bir çabaya ihtiyaç yoktur. İkisini de Allah seçmiş ve peygamberlik görevini vermiştir.¹⁴²

Mâverîdî (ö.450/1058) de resûl ve nebi kavramları arasında bir fark görmemektedir. O resûlû, Nebiler, Allah'ın emir ve yasaklarını kullarına anlatmak için gönderdiği elçiler olarak tanımlar. Yine aynı düşünce de olan Teftâzânî (ö.792/1390) nebiyi tanımlarken, Nebi, kendisine vahyedilen şeyi tebliğ etmek için Allah'ın gönderdiği kişidir. Resûl de böyledir, ifadesini kullanır.¹⁴³ Ebû Hanîfe'ye göre de nebi ile resûl kelimeleri eş anlamlı kelimelerdir. Aralarında hiçbir fark olmayıp ikisi de Allah'ın yeryüzüne gönderdiği elçiler, davetçilerdir.¹⁴⁴

Nebi ile resûl arasında farkın olduğunu iddia eden âlimlerin başında İmâm Eş'arî gelmektedir. Resûl ve nebi kavramları arasında fark olduğunu resûlün nebiden üstün ve özel olduğunu savunmaktadır. Eş'arî'ye göre nebi ve resûl Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş, Allah'tan aldığı emir ve yasakları anlatmak ve doğru yola ulaştırmak için gönderilmiş elçilerdir. Ancak resûl, kendisine yeni bir kitap ve şariat gönderilen ve bu yeni şeriatı tebliğ etmekle sorumlu olan kişidir. Nebi ise kendinden önceki peygamberlerin şeriatıyla amel edip tebliğ sorumluluğu olmayan kişidir. Buradaki önemli husus nebinin tebliğ görevi olmaması hiçbir şekilde tebliğ etmediği anlamına gelmemelidir. Kendinden önceki peygamberin şeriatına tabi olup, amel edip insanları da bu şeriate çağıran, teşvik eden ve uyaran kişidir.¹⁴⁵

Eş'arî bir âlim olan İmâm Gazzâlî de resûl ve nebi kavramlarını iki farklı kelime olarak ele almıştır. Gazzâlî'ye göre nebi, Allah tarafından seçilmiş ve kendisine özel olarak tüm yaratıkların perde arkası olan bilgilerinin vahyedildiği kişidir. Resûl ise yine Allah'ın kendisine vahyetmesiyle bu gerçekleri bilen ve yetkili olan kimselere bunu tebliğ eden kişidir.¹⁴⁶

¹⁴² Can, s.35.

¹⁴³ Hüdaverdi Adam, "Nübüvve Dair İki Mesele Nebi ile Resul Arasında Fark ve Kadının Peygamberliği", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y:1996, S:1, s.80.

¹⁴⁴ Ebül Hasen Nurüddin Ali b. Muhammed el-Kari, **Şerhul-Fıkhil-Ekber**, (Terc. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul 1981, s.45.

¹⁴⁵ Fidanboy, s.49.

¹⁴⁶ Gazzâlî, **er-Risaletu'l Leduniyye**, (Çev. Serkan Özburun, Y.Özkan Özburun), Furkan Yayınları, İstanbul 1995, s.95.

Mâtürîdî ise, Meleklerden Hz. Cebrail aracılığıyla kendisine vahiy gönderilene resûl, Hz. Cebrail'in dışında başka bir melek aracılığıyla, uyku halindeyken sadık rüya ile ilham yoluyla kendisine vahiy gönderilene nebi¹⁴⁷ diyerek iki kavram arasında fark olduğunu belirtmektedir.

Îmâm Şafî'ye göre resûl, yeni bir şariat sahibidir. Nebiler ise, resûllerin şariatını anlatmak üzere gönderilmişler, ayrı bir din ve şariat onlara gönderilmemiştir. Bu nedenle her resûl nebi ama her nebi resûl değildir. Abdulkahir el Bağdadi de Îmâm Şafî'nin tanımıyla aynı olacak şekilde nebinin, kendisine Allah'tan vahiy gelmiş ve meleğin kendisine vahiy getirdiği kimse olduğunu, resûlun ise kendisine yeni ya da kendisinden önceki şariatın hükümlerini nesheden bir şariat ile gelen peygamber olduğunu söylemektedir. Her resûl Allah'ın nebisi fakat her nebi onun resûlü değildir.¹⁴⁸ Ferrâ (ö.207/822)'nın tanımı da buna yakındır. Ona göre resûl, kendisine risalet verilen nebidir. Nebi ise kendisine vahiy geldiği halde bunu tebliğ etmekle mükellef olmayan kişidir.

Nebi ile resûl kavramları arasında fark olduğunu söyleyen âlimlerden biri de Pezdevî'dir. Pezdevî'ye göre resûl, Cebrail aracılığıyla Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmekle görevli ve kendisine yeni bir kitap ve şariat gelen kişidir. Nebi ise Allah tarafından kalbine ilhamda bulunduğu rüya aracılığıyla gerçekleri gösterdiği, yeni bir kitap ve şariat gelmeyen fakat kendisine ilham edilenleri tebliğ etmekle vazifelendirilmiş kimsedir.¹⁴⁹ Pezdevî, bu iki kelime arasındaki farkları dörde ayırarak belirtmektedir.

Birincisi resûl, nebi olabilir; fakat nebi resûl olamaz.¹⁵⁰ İkincisi nebi, haber vermek, yüce anlamlarına gelirken; resûl kelimesi fe'ul vezninden olup, göndermek anlamındadır.¹⁵¹ Üçüncüsü resûl, kendisine şariat ve Cebrâil gönderilen kavmini İslâm' çağırان, ilahi hükümleri öğreten kimsedir. Nebi ise, kendisine şariat ve Cebrail gönderilmeyen fakat Allah'ın insanları İslâm'a davet etmesi için ilham verdiği kişidir. Resûl terimi nebiye göre daha kapsamlı bir anlam taşımaktadır. Çünkü resûl, Allah tarafından kendisine vahyolunan ayetleri tebliğ etmekle zorunludur. İnsanları hak dine davet etmekle ve ayetleri tebliğ etmekle yükümlüdür. Nebinin ise tebliğ zorunluluğu

¹⁴⁷ Durmuş Özbek, **Saduddin Teftazani ve Nübüvvet Görüşü**, Sebat Ofset, Konya 2002, s.104.

¹⁴⁸ Adam, s.81.

¹⁴⁹ Pezdevi, s.351-352.

¹⁵⁰ Pezdevi, s.352.

¹⁵¹ Pezdevi, s.352.

yoktur. Bu nedenle resûl aynı zamanda nebidir ancak resûl değildir.¹⁵² Resûl kendisine Allah tarafından yeni bir şariat ve kitap verilen, nebi ise önceki peygamberin şariatını ve kitabını teşvik edendir.¹⁵³ Dördüncüsü ölümden sonra resûl, resûl olarak nebi de nebi olarak kalır. Çünkü nebi ve resûl Allah katında şerefli ve kıymetlidir, nebi de öyledir fakat daha aşağı derecededir. Kerramiyye, Mutezile ve Eş'ariyye'ye ithafen peygamberlerin ölümünden sonra gerçek itibarlarının kalmayacağı ve hükümlerinin devam etmeyeceğini söylemiştir. Fakat Pezdevî Kerramiyye'nin Eş'arî hakkında yalan söylediğini belirtmiştir. Çünkü Pezdevî, Eş'arî'nin kitaplarını incelemiş, böyle bir açıklamaya rastlamamıştır. Eş'arî sadece hükümler hakkında açıklama yapmıştır. Yani Eş'arî peygamberlik peygamberde bir hükümdür, sıfat değildir. Bu hüküm ölünce ondan kalkar demiştir.¹⁵⁴

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ise konuya daha farklı yaklaşmaktadır. O nebi ve resûl kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğunu kabul etmekle birlikte onları tanımlarken değişikliğe gitmiştir. Râzî'ye göre ise Resûl, kendisine açıkça bir melek gönderilen ve insanlara dini tebliğ etmekle görevli olan kimsedir. Nebi ise, peygamber olduğunu rüyasında gören ya da önceki resûllerden birinin, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu haber verdiği kimsedir. Yani resûl kanun koyucu durumundayken nebi ise sadece hatırlatıcıdır.¹⁵⁵

Aslında her iki kavram da birbirinin yakın anlamlısı kelimelerdir. Çünkü Kur'ân'da, Peygamberimiz hakkında bazı ayetlerde nebi¹⁵⁶ bazı ayetlerde resûl¹⁵⁷ ifadeleri birlikte kullanılmaktadır. Yine kendisine yeni bir şariat verilen Hz. İsmail hakkında da Kur'ân'da hem resûl hem de nebi ifadeleri kullanılmıştır: *"Ve bu Kitapta İsmail'i an. Doğrusu o, her zaman sözünde duran biriydi; bir resûl bir nebi idi."*¹⁵⁸ Aslında Allah'tan vahiy aldıkları için peygamberlere nebi; aldıkları vahyi insanlara bildirdikleri için de resûl denir. Allah ile kulları arasında elçilik görevini ifade etmek için kullanılır. Kur'ân'da Hz. Muhammed ve Hz. İsmail dışında hem nebi hem de resûl olarak anılan pek çok peygamber vardır.

¹⁵² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, Zehraveyn Yayınevi, İstanbul 1992, C:5, s.496-497.

¹⁵³ Yavuz, s.19.

¹⁵⁴ Pezdevi, s.353.

¹⁵⁵ Fidanboy, s.52.

¹⁵⁶ Enfal, 8/64; Tahrir, 66/1; Tevbe, 9/73, 113, 118; Ahzab, 33/1, 6, 13, 28.

¹⁵⁷ Bakara, 2/214, 285; Ali İmran, 3/32, 144; Maide, 5/67.

¹⁵⁸ Meryem, 19/54.

Örneğin; Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. İsa gibi.¹⁵⁹ “Bir vakit, biz nebilerden kuvvetli bir söz almıştık. Senden, Nuh’tan, İbrahim’den, Musa’dan ve Meryem’in oğlu İsa’dan. Evet onlardan pek sağlam söz almıştık...”¹⁶⁰ Bu ayeti kerime de kendilerine kitap verilen nebilerden bahsedilmektedir. Yine bu konuyla ilgili verilen önemli ayetlerden biri de: “Bütün insanlar arasında bir tek ümmet idi. Aralarında ihtilaflar başlayınca, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak nebiler gönderdi. Onlarla birlikte, insanlar arasında hükmetmek için, kitap ve hikmeti de gönderdi ki, ihtilaf ettikleri konularda aralarında hükmetsinler...”¹⁶¹

Özetle şunları söyleyebilir: Her İslâm âlimi, kendi düşüncesine göre Kur’ân-ı Kerîm’den ayetle ya da sünnetten yola çıkarak nebi ve resûl kavramlarının arasındaki ilişki hakkında deliller getirmiştir. Ancak tüm bu delillere rağmen konu kesinlik içermemektedir. Nebi ve resûl kavramlarının ortak özellikleri olmakla beraber, farklı kavramlar olarak anlaşılması ve ona göre değerlendirilmeye alınması da daha uygun olacaktır. Her iki kavramda nübüvvet içerisinde yer aldığı ve yakın anlamlı, birbiriyle bağlantılı olduğu için sınırlarını kesin bir çizgiyle ayırmak mümkün değildir. Konu dini bakımdan kesinlik arz eden meselelerden olmadığı için yoruma dayalı bir meseledir.

3.4. Peygamberlik

Peygamber kelimesi, Farsça bileşik bir isimden gelen “peyam” ve “ber” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. “Peygam (peyam)”; “başkalarından gelen bilgi, haber” manasında olup, “ber” kelimesi de sıfat olup “alan, getirip götürən” anlamlarını ihtiva etmektedir. Ayrıca “haber getiren, yalvaç, Allah’ın emrini bildiren,” anlamlarına da gelmektedir.¹⁶² Peygamber, “haber getirici, Allah tarafından haber aldığı için nebi, Allah’ın emirlerini insanlara haber verdiği için resûl özelliklerine sahiptir.”¹⁶³ Bu nedenle peygamber, resûl ve nebi kavramlarının manalarına da kapsayacak şekilde özel bir isim haline gelerek kullanılmaktadır. Aynı zamanda peygamber, Allah tarafından insanlara gönderilip, emir ve yasaklarını insanlara öğretmek, insanları doğru yola ulaştırmak için gönderilmiş kişidir. İlahi mesajları bildirip öğreten, kendi nefsinde ve hayatında bu

¹⁵⁹ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Nübüvvet (Peygamberlik)”, **Diyanet İlmi Dergi**, 2013, C:49 S:1, s.28.

¹⁶⁰ Ahzab, 33/7.

¹⁶¹ Bakara, 272/13.

¹⁶² Ziya Şükun, **Farsça-Türkçe Lugat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s.530-535.

¹⁶³ Özbek, s.98.

emirleri uygulayarak insanlara örnek olan ve mucizelerle desteklenen kişi olarak da tanımlanabilmektedir.¹⁶⁴

Genel bir değerlendirme olarak peygamber hem nebi kelimesinin hem de resûl kelimesinin özelliklerini ve görevlerini içinde bulundurmaktadır. Yani iki kelimenin ortak ismi peygamber olmaktadır.¹⁶⁵

Sonuç olarak peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ileten, nebi ve resûl kavramlarını içinde barındıran kimsedir. Yüce Allah'ın hem dini hem de dünyevi konularda insanları bilgilendirip onlara haber vermek için, insanların kulluk görevlerini nasıl yerine getireceklerini, birbirleriyle nasıl yaşayacaklarını ve birbirlerine nasıl davranacaklarını göstermek için seçtiği kişidir. Bu kişiyi de insanlara rehber ve önder olması için insanların arasından seçmiştir. Çünkü insanlar yaratıcı ile temas kurmak ve melekler ile iletişime geçmek gibi bir yapıda olmadığından Allah kulları ile iletişim kurmasını sağlayacak seçkin kullar belirlemiştir. İşte bu kimseler peygamber olarak isimlendirilmiştir.¹⁶⁶

3.5. Bi'set

Peygamberlik kurumuyla alakalı olan kavramlardan birisi de bi'set kavramıdır. “Fi’letün” vezninin mastarı olan bi'set kelimesi, sözlükte pek çok anlamı olan “bease” kökünden türemiştir.¹⁶⁷ Bi'set (ba's) kelimesi sözlükte; “göndermek, diriltmek, harekete geçirmek, yönleltmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de “peygamberlikle görevlendirme”¹⁶⁹ şeklinde kullanıldığı gibi bunun yanında “ölüleri diriltme”,¹⁷⁰ “ilham etme”,¹⁷¹ “uyandırma”¹⁷² gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır.

¹⁶⁴ Yavuz Yusuf Şevki, **Peygamberlik Müessesesi ve Peygamberlik, İslam'da İnanç Esasları**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2019, s.170.

¹⁶⁵ Şerafettin Gölcük, **İslam Akaidi**, Esra Yayınları, Konya 1999, s.141.

¹⁶⁶ Şahin, s.9-10.

¹⁶⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s.11-12.

¹⁶⁸ İsfehani, s.152-153.

¹⁶⁹ Bakara, 2/129

¹⁷⁰ Bakara, 2/56.

¹⁷¹ Maide, 5/31.

¹⁷² Kehf, 18/12.

Terim olarak ise, Allah'ın kulları arasından seçtiği kimseleri risalet ile görevlendirmesidir.¹⁷³ Kur'ân'da daha çok resûllerin bi'setinden bahsedilmekle beraber, nebinin bi'setinden de bahsedilmektedir. Fakat İslâm düşüncesinde bi'set denilince akla resûllerin bi'seti gelmektedir. Aslında bi'set, risalet ve nübüvvet gibi kavramlar birbirinden keskin bir şekilde ayrılmış değildir. Bu nedenle de sık sık birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Vahiy, nübüvvet, risalet ve bi'set kavramlarının birbirini takip eden anlamlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Birbirini tamamlayan bir fonksiyona sahip kavramlardır.¹⁷⁴

3.6. Vahiy

Nübüvvetle bağlantılı konulardan biri de vahiy meselesidir. Öyle ki dinin hükümleri peygamberlere vahiy yoluyla gelmektedir. Peygamberler de kendilerine gelen vahiy insanlara tebliğ etmekle görevlidir. Nübüvvet doğrudan vahye dayanmaktadır. Bu sebeple nübüvvet ve vahiy birbirlerini anlam bakımından destekleyen iki önemli kavramdır.

Vahiy kelimesi, köken olarak Arapçadaki "v-h-y" kökünden türetilmiştir ve çok çeşitli anlamlar taşır. Bu anlamlar arasında "işaret", "yazma", "risalet (elçilik)", "ilham", "gizli söz" ve "kitap" gibi ifadeler bulunur. Temelde vahiy, bir şeyin başkalarına gizlice ve süratle ulaştırması gibi anlama gelmektedir.¹⁷⁵ Yine vahiy kelimesi: “başkasından gizleyerek birine bir şeyi hızlı ve gizlice ulaştırma”, “yazı”, “yazılmış olan şey”, “ilham etmek”, “gizli konuşma”, “kitap yazmak” ve “başkalarına ulaştırılan şey” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁶ Bu anlamların ortak noktası ise bir sözü başkasının bilmediği bir şekilde gizlice bildirmektir. Vahiy tefekkür sonunda ulaşılan bir şey değil süratle ve elçi olarak seçilen kişinin kalbine doğrudan giden bir sözdür. Kalbe atılan söz, yani ilhamın da vahiy kelimesiyle ifade edilmesi de bu anlamı sebebiyledir.¹⁷⁷ Terim olarak ise, Allah'ın çeşitli konularla ilgili bilgileri söz ve anlam şeklinde doğrudan doğruya veya melek aracılığıyla peygamberlere gizlice bildirmesidir.¹⁷⁸ Vahiy alan peygamber, iradesi dışında ve olağanüstü bir şekilde kendisine gelen vahyin Allah tarafından gönderildiğini bilmektedir.

¹⁷³ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelam Terimleri Sözlüğü**, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s.52.

¹⁷⁴ Yavuz, s.15.

¹⁷⁵ Hülya Alper, “Vahiy Süreci ve Kur'an”, **İslam İnanç Esasları**, (179-214), Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

¹⁷⁶ İsfahani, s.1140-1142; Doğan, s.67.

¹⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Kur'an ve Sünnette Vahiy”, **Vahiy ve Peygamberlik**, (199-247), Kuramer Yayınları, İstanbul 2018.

¹⁷⁸ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, s.146.

Bir başka ifadeyle vahiy: “Allah’ın peygamberlere doğrudan bir şekilde, duyularla algılama ya da akıl yürütme yöntemlerinin ötesinde, manevi ve ruhsal bir yolla ilettiği bilgiyi ifade etmektedir. Vahiy, Allah’ın peygamber aracılığıyla insanlara doğru yolu göstermek, onları doğru inanç ve davranışlara yönlendirmek amacıyla gönderdiği bir mesajdır. Allah’ın insanlar arasından seçtiği elçisine vahiy yoluyla iletip öğrettiği ve insanlarla iletişim kurduğu sözdür.”¹⁷⁹ Tanımda geçen “ruhi bir yol” ifadesi dini açıdan şu şekilde yorumlanabilir: Kur’ân’ın yanında sahih hadislerde, Hz. Peygamberde ortaya çıkan vahiy ile “er-Ruhul-emin¹⁸⁰, Ruhul-Kudüs¹⁸¹” gibi isimler verilen ve insana ruh üfleyen¹⁸² Cebrâil arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır. Cebrâil ile kurulan bu ilişki, vahyin peygamberin yaşadığı ruhi bir olgu olduğuna dair bir işaret olarak kabul edilmektedir.¹⁸³ Vahyin mahiyetini de tam olarak bilmek mümkün değildir. Çünkü Allah’ın peygamberlerine dinin emir ve yasaklarını bildirmesi olan vahiy, Allah ile peygamberleri arasında olup iç yüzünü Allah’ın ve kısmen de olsa peygamberlerin bilebileceği bir iletişim aracıdır.¹⁸⁴

Kur’ân’da vahyin geliş şekilleriyle ilgili en açık ayeti kerime şudur: *“Herhangi bir beşer ile Allah’ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da elçi gönderip izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O, çok yücedir; engin hikmet sahibidir.”*¹⁸⁵ Peygamberlere gelen vahiy değişik şekillerde gerçekleşmiştir. Vahyin birinci şekli vasitasız olan vahiydir. Yüce Allah peygambere doğrudan hitap eder veya kalbine ilham ederek vahyedebilir. Hz. Musa Tur dağında¹⁸⁶ ve Hz. Muhammed’in miraç olayında¹⁸⁷ bu tür vahiy gerçekleşmiştir. Vahyin ikinci şekli ise vahiy meleğinin getirmesidir. Vahiy meleği olan Cebrail’in ya kendi suretiyle peygamberlere görünmesi veya insan kılığına bürünmesi ya da gözükmeyen vahiy getirmesiyle gerçekleşir. Hz. Muhammed bu üç yolla da vahiy almıştır. Vahyin üçüncü şekli ise sadık rüyalaradır. Peygamberlerin rüyası uyanık halde gelen vahiy gibi bir tür vahiydir.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Doğan, s.67.

¹⁸⁰ Şuara, 26/193.

¹⁸¹ Bakara, 2/87.

¹⁸² Hicr, 15/29; Sad, 38/72.

¹⁸³ Yavuz, s.201.

¹⁸⁴ Mehmet Akif Ceyhan, “**Kur’an Ayetleri Işığında Vahiy**”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016), s.7.

¹⁸⁵ Şura, 42/51.

¹⁸⁶ Nisa, 4/164.

¹⁸⁷ Necm, 53/13-18.

¹⁸⁸ Yavuz, **İslam’da İnanç Esasları**, s.147.

3.7. İtaat

“T-v-a” kökünden mastar olan itaat kelimesi sözlükte, “kabul etmek, boyun eğmek, emredileni yerine getirmek, belirlenen şeyin peşinden gitmek, isteyerek yapmak, alışmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁹ Terim olarak ise “emirde farz olmayan ama yapılması gereken (vacip) ya da yapılması tavsiye edilen (mendup), nehyde kesin olarak yapılmaması gereken (haram) ya da yapılmaması tavsiye edilen (mekruh) farkı gözetmeksizin emredileni yapmak, nehyedilenden kaçınmak”¹⁹⁰ demektir. Allah’a gönderdiği elçilere itaat etmek Allah’a itaat etmektir. Çünkü peygamberler, Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ eden ve risalet görevini yerine getiren seçilmiş kişilerdir. Bütün inananlarda peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine inanırlar ve hepsine itaat ederler. Peygamberlere itaat, onların risalet görevine itaat etmektir ki bu da aynı zamanda Allah’a inanmak, itaat etmek demektir.¹⁹¹

İtaat, Kur’ân’da türevleriyle birlikte yaklaşık yetmiş dört yerde geçmektedir. Peygambere itaatin gerekliliği ayeti kerimelerde “*Allah’a ve elçisine itaat edin!*”¹⁹² “*Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. Şöyle de dediler: İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden başısla dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.*”¹⁹³ Buyrulmaktadır. Yukarıda ayette geçen “İşittik ve itaat ettik” sözüyle ne ifade edildiğini iyi anlamak gerekmektedir. Buradaki ifadeden peygamberin sözünü, çağrısını duyduk ve ona itaat ettik anlamına gelebileceği gibi Kur’ân’ı işittik ve onda olana itaat ettik anlamına da gelebileceği muhtemeldir.

¹⁸⁹ İsfhani, s.647.

¹⁹⁰ Kahraman, s.103.

¹⁹¹ Muammer Esen, “Peygamberlere İman”, **İslam İnanç Esasları**, (193-214), Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

¹⁹² Ali İmran, 3/32; Maide, 5/92; Nur, 24/54; Muhammed, 47/33.

¹⁹³ Bakara, 2/285.

4.EBÜ'L-YÜSR EL-PEZDEVÎ İLE GAZZÂLÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI

Bu bölümde de Pezdevî ve Gazzâlî'nin nübüvvetin gerekliliği, ispatı, mucize, peygamberlerin sıfatları gibi konulara dayanarak nübüvvetle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

4.1. Pezdevî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği

Pezdevî, Ehl-i tevhidin peygamber göndermenin aklen câiz olduğunu görerek Allah'ın nebi ve resûller gönderdiğini kabul ettiğini belirtmiştir. Peygamberleri kabul etmenin de şer'i açıdan vacip olduğu inancındadır.¹⁹⁴ Buradaki tevhid ehli tabiri terim olarak farklı kullanımlarının bulunmasının yanında daha çok Allah'ın birliğine inanan tüm müslümanları ifade etmek içindir. Bütün müslümanlar Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığını, tek yaratıcı olduğuna dair ortak bir inanca sahiptir. Fakat Allah'ı niteleme konusunda mezhepler farklı görüşler ortaya koymuştur. Buna bağlı olarak her mezhep gerçek ehl-i tevhidin kendileri olduğunu savunmuştur.¹⁹⁵ Pezdevî ise burada tevhid ehli tabiriyle tüm mezhepleri tek bir çatı altına almıştır. Çünkü bu konu mezhepler arasında ihtilafa neden olamayacak kadar kesin ve nettir. Pezdevî bunun yanında özellikle Hanefi-Mâtürîdî âlimleri dahil ettiği Ehl-i sünnet ve'l-cemaat tabirini de kullanmaktadır. Eş'arîler veya hadisçiler başta olmak üzere diğer mezhepleri ehl-i tevhid olarak görmektedir.¹⁹⁶

Pezdevî, din ehlinin peygamber göndermenin sadece bir ihtiyaç değil, aynı zamanda bir övgü ve yüceltilmiş bir durum olduğunu kabul ettiklerini ifade etmektedir. Çünkü hükümdarların halkına kendi lisanlarıyla değil, bir elçi vasıtasıyla hitap etmeleri onların sözlerinin tek olması sebebiyledir. Bu nedenle ilahi kelamın da en yüce, en mükemmel şekilde olması gerekmektedir. Pezdevî bu düşüncesiyle, Allah'ın kelamının diğer tüm sözlerden üstün bir yüceliğe ve ululuğa sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁷ Allah, doğrudan her kuluyla iletişim kurmaz, bunun yerine bir elçi aracılığıyla insanlara mesajını iletmektedir. Buradaki durum ilahi mesajın insan aklının ve idrakinin ötesinde bir derinlik

¹⁹⁴ Pezdevî, s.141.

¹⁹⁵ Muhittin Bağçeçi, "Ehl-i Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C:10, s.531.

¹⁹⁶ Pezdevî, s.141.

¹⁹⁷ Pezdevî, s.142.

taşıdığı ve ancak bir elçi aracılığıyla doğru bir şekilde iletilip anlaşılabilmesidir. Bu da peygamberlik müessesinin, insanlara hem doğru yolu göstermesi hem de Allah'ın mesajını en mükemmel şekilde insanlara iletmesi için gerekli olduğunu bizlere vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu bakış açısı, İslâm'da vahyin ve peygamberlerin rolünü ve önemini de göstermektedir. Peygamberin görevi sadece insanlara öğüt vermek değil, aynı zamanda Allah'ın kelimasını insanlara doğru şekilde iletme ve bu yüce mesajı kullarına taşımaktır. Bununla beraber insan da doğası gereği yaratıcıyı tanıma ihtiyacı içindedir. İnsanlar, derin bir içsel arayışla varlıklarının anlamını, evrenin yaratılışını ve nihayetinde yaratıcıyı anlamak istemektedirler. Ancak Pezdevî'nin de belirttiği gibi, bu istek ve ihtiyaç, her bireyin yaratıcıyı doğrudan ve doğru şekilde tanıyabilmesi için yeterli değildir. Çünkü kişinin aklı, duyguları ve algıları sınırlıdır. İlahi gerçeği tam olarak kavrayacak bir kapasiteye sahip değildir. Bu noktada peygamberlik müessesesi devreye girmektedir. Peygamberler, insanlar için yol gösterici olurlar. Çünkü onlar Allah'ın kelimasını doğrudan almış ve bu kelamı insanlara doğru bir şekilde iletme yeteneğine sahip seçkin kişilerdir.¹⁹⁸ Bu bağlamda peygamberin gönderilmesi sadece bir ihtiyacı karşılamakla kalmaz, aynı zamanda insanlara, Allah'ı bilme yolunda doğru bir rehberlik sunmaktır. Bu da insanın hem dünya hem de ahiret hayatının mutluluğu için zorunlu bir durumdur. Yani peygamberler, insanların dünya hayatında doğru bir yaşam sürmelerini ve Allah'ın rızasına uygun bir şekilde hayatlarını şekillendirmelerini sağlamaktadır.

4.2. Gazzâlî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği

Gazzâlî'ye göre, Yüce Allah'ın peygamberler göndermesinin temel amacı, insanların ahlaki yönden olgunluğa ulaşması, dünya ve ahiret arasındaki dengeyi kurabilmesi, doğru bilgiye sahip olmaları ve ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeleridir. Gazzâlî, bu konuya akıl ve şeriat bağlamında yaklaşmıştır. Gazzâlî, insanın yalnızca akıl ve düşünme gücüyle ahlaken olgunlaşamayacağını, bunun için Allah'ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği vahyin, şeriatın ve dini öğretilerin gerekliliğini vurgulamıştır. İnsanın ruhsal olgunlaşması, sadece akıl yoluyla değil, Allah'ın gönderdiği rehber aracılığıyla mümkündür. Akıl, insanın doğruyu yanlıştan ayırmasını ve doğru bir yol izlemesini sağlarken, şeriat ise bu yolu en doğru şekilde biçimlendirmektedir. Peygamberler, bu dengeyi sağlayan, insanlara

¹⁹⁸ Pezdevi, s.142.

hem akıl yoluyla hem de Allah'ın belirlediği kurallarla rehberlik eden kişilerdir. Gazzâlî'ye göre, insanın gerçek kemale ulaşması hem aklın hem de vahyin ışığında mümkündür.¹⁹⁹

Gazzâlî bu konuyla ilgili hasta ve doktor arasındaki örneklendirmeye açıklamaktadır. İki çeşit ilaçtan hangisini seçeceği konusunda kararsızlık yaşayan bir hastaya doktor anlatır. Birinci ilaç hakkında onun bir hayvanı öldürebilecek güçte olduğunu eğer bir kediye verirse bunu anlayabilecek kapasiteye sahip olduğunu ve sözlerinin doğruluğunu anlayabileceğini söyler. İkinci ilaç ise, eğer bu ilacı içerse iyileşebileceğini ve yine bunu tecrübe edecek kapasiteye sahip olduğunu söyler. Son olarak da hastaya, iyileşip iyileşmemesi konusunda kendisi için bir fark olmadığını belirtir. Hasta da bunun üzerine bu deneyimi yapmamı doktorun aklının mı yoksa sözünün mü gerektirdiğini kesin olarak öğrenmesinin imkânsız olduğunu ve bu deneyimin ölümle sonuçlanmasının doktora bir zararının olmadığını belirtir.²⁰⁰

Gazzâlî, Hz. Peygamberin tebliğle görevlendirilmesini, bir doktorun hastasına ilaç önerisiyle benzetmektedir. Burada işaret edilen ana nokta Allah'a inanmanın bir ilaç, emirlerine karşı gelmenin ise bir hastalık olduğudur. Gazzâlî'ye göre Allah'ın peygamberleri insanlara sadece dini emirleri iletmekle kalmaz, aynı zamanda onların ahlaki ve ruhsal hastalıklarını tedavi etmeye çalışır. İman, insanın ruhsal sağlığını koruyan bir ilaç gibidir; tıpkı bir doktorun hastaya şifa veren ilacı önerdiği gibi, peygamberlerde insanlara iman ve ahlaki öğretileri sunmaktadır. İman ve itaat, insanın ruhunu sağlıklı tutar ve onu huzura kavuşturur. Bunun karşısında Allah'a isyan etmek ve küfür, manevi helake sürükler. Peygamberler tıpkı doktor gibi, insanlara bu hastalıktan kurtulması için ilaç olarak dini emirleri sunarlar. Peygamberlerin görevi iman ve küfür arasındaki dengeyi sağlamaktır. Gazzâlî, insanın iman etme veya etmeme kararının kendi elinde olduğunu belirtmektedir. Bu seçim kişinin sorumluluğundadır. Tıpkı doktorun hastasına ilaç önerdiği ve hastanın bu öneriye göre hareket etme seçeneğinin olması gibi, peygamberler de insanlara doğru yolu gösterir; fakat insanın bu yolu kabul etmesi ya da reddetmesi kendi tercihiyle bağlıdır. Dolayısıyla peygamberin görevi sadece doğruyu tebliğ etmektir; sonuçlar, insanların bu tebliğe nasıl yanıt verdiğine bağlıdır.²⁰¹

¹⁹⁹ Gazzâlî, **Hakikat Bilgisine Yükseliş (Mearicü'l-Kuds)**, s.49-50.

²⁰⁰ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, s.141-142.

²⁰¹ Gazzâlî, s.142.

Gazzâlî nübüvvetin gerekliliğinden bahsederken insanın yaratıldığında zihninin boş ve saf halde olduğundan hareketle konuyu ele almıştır. Ona göre insan ne yaratılan evrenle ilgili ne de yaratılan varlıklarla ilgili bir bilgiye sahip değildir. Yaratılan varlıklar ve evrenlerin sayısını bir tek Allah Teala bilmektedir. Zira Kur'ân'da "*Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez.*"²⁰² buyrulurak konuya dikkat çekilmektedir.

İnsanın yaratılan varlıklar ve alemin yaratılışı hakkında bilgi edinmesi idrak (kavrayış) yoluyla olmaktadır. Gazzâlî, insanın yaratılışı ve bilgi edinme süreçlerini bir dizi aşama olarak ele alır. Bu aşamalar, insanın hem fiziksel hem de zihinsel olarak nasıl geliştiğini ve sonunda nübüvvet gibi ilahi rehberliğe neden ihtiyaç duyulduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gazzâlî'ye göre, insanın bilgi edinme süreci duysal algılarla başlamaktadır. İlk olarak dokunma duyusunun verildiğini belirtmektedir. Bu duyuyu insan sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık gibi temel fiziksel özellikleri idrak eder. Ancak bu duyu yalnızca cisimlerin fiziksel hallerini algılar, renkler ve sesler gibi daha soyut algılar dokunma ile kavranamaz. İkinci duyu görmedir. Görme duyusu, insanın renkleri ve şekilleri algılamasını sağlar. Görme, insanın çevresiyle daha derin bir ilişki kurmasını sağlamaktadır. Çünkü görsel algılar, dış dünyayı çok daha zengin ve çok boyutlu bir şekilde anlamaya olanak tanımaktadır. Görme, detayları idrak edebilme kapasitesi en geniş olan duydur. Üçüncü olarak işitme duyusu gelmektedir. İşitme sesleri, farklı nağmeleri ve seslerin anlamlarını algılamamızı sağlamaktadır. Son olarak tat duyusu gelişir. Tatma duyusu, yedi yaşlarına kadar gelişmektedir. Gazzâlî, bu duysal yeteneklerin insanın ruhsal ve zihinsel gelişimindeki temel araçlar olduğunu vurgulamaktadır. Duyular, insanın çevresindeki dünya hakkında bilgi edinmesine olanak sağlar ancak bu duysal algılar sınırlıdır. İnsanın derin ve soyut düşüncelere ulaşabilmesi için, duysal algıların ötesine geçmesi gerekmektedir. İşte bu noktada temyiz ve akıl devreye girmektedir. Gazzâlî, insanın yedi yaşlarında temyiz yeteneğini kazandığını belirtmektedir. Temyiz, insanın doğruyu yanlıştan ayırt edebilme, iyiyi kötünden ayırabilme kapasitesidir. Gelişmeye devam eden insanın en üst düzeydeki yeteneği ise akıldır. Akıl, insanı soyut düşünceye, mantığa ve akıl yürütmeye dayalı olarak bilgiyi organize etmeyi sağlamaktadır. İnsan akli, duyularla elde edilen bilgiyi sentezleyerek daha derin bir anlayışa ulaşmaktadır. Duyularla elde edilemeyen şeylere akılla idrak edilerek ulaşılmaktadır. Gazzâlî, insana akıl nimetinin ardından bir göz verildiğini ifade eder ve bu gözün peygamberlik gözü olduğunu

²⁰² Müddesir, 74/31.

belirtmektedir. Bu ifadeyle, insanın sahip olduğu akıl yeteneği ile sınırlı olan bilgilere erişebildiğini ancak daha yüksek hakikatlere, özellikle de gayb hakkında bilgi edinmeye yönelik bir kapasiteye sahip olmadığını anlatmaktadır. Akıl, insanı dünya ile ilgili doğru bilgiye yönlendirir, ancak evrenin daha derin sırlarını, gelecekteki olayları ve Allah'ın takdir ettiği planları kavrayamaz. Bu noktada, insanın sahip olduğu peygamberlik gözü, gaybı görebilme kapasitesine sahip bir manevi göz devreye girer.

Gazzâlî'ye göre, bu göz yalnızca peygamberlere verilmiştir. Peygamberler, bu ilahi göz sayesinde gayb hakkında doğru bilgi edinirler. Yani, gelecekte olacak olaylar, Allah'ın iradesi ve insanın akıl yoluyla anlayamayacağı pek çok hakikat, peygamberlere vahiy yoluyla bildirilir. Bu sayede peygamberler, insanın anlayamayacağı bilgilere sahip olur ve onlara doğru yolu gösterir.²⁰³

4.3. Pezdevî ve Gazzâlî'nin Nübüvvetin Gerekliliğini Kabul Etmeyenlere Eleştirisi

Kelam eserlerinin nübüvvetle ilgili kısımlarında nübüvveti inkâr eden akımların başında Sümeniyeye ve Berahime (Brahman) gelmektedir. Sümeniyeye'nin nübüvvete karşı olma sebepleri haberi, bilgi kaynağı olarak görmemeleridir. Berahime ise, akıl varken vahyin gereksiz olduğunu iddia ederek nübüvveti reddetmiştir. Hindistan kökenli olduğu iddia edilen bu fırkaya göre, Allah insanlara peygamberler vasıtasıyla bazı fiilleri yapmaya mecbur bırakarak insanları zorlamıştır. Aynı şekilde onlara göre, Allah'ın kendisine isyan edecekleri ve peygamberi yalanlayacaklarını bildiği halde peygamber göndermesi ilahi hikmete aykırıdır. Diğer bir görüşleri ise, akıl, insana rehberlik etmede, iyiyi ve kötüyü ayırt etmede yeterli olduğundan nübüvvetin gereksiz olduğunu iddia etmişlerdir.²⁰⁴

Hindistan'daki Sümeniyeye grubunun âlimleri, peygamber gönderilmesinin aklen caiz olmadığını kabul ederken, içlerinden bir kesim, peygamber gönderilmesinin aklen caiz olduğunu söyleyerek Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'in peygamberliğini kabul etmişlerdir. Brahmanlar da Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. İdris dışındaki diğer peygamberleri reddetmişlerdir. Onlara göre Hz. Adem'in neslinden gelinmemiş, tam tersine Hz. Adem kendilerinden sonra ülkelerinde yaşamış ve ölmüştür. Pezdevî, bu görüşlerini Hz.

²⁰³ Gazzâlî, **Hakikate Giden Yol (el Münkız Mine'd Dalal)**, s.153-156; Gazzâlî, **Makasıdul Felasife (Filozafların Maksatları)**, (Terc: Cemalettin Erdemci), Endülüs Yayınları, İstanbul 2021, s.261-263.

²⁰⁴ Lütüf Bozkale, **"Kelam Literatüründe Nübüvvet Karşıtlığı Sorunu"**, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022), s.80-81.

Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Yahudi ve Hristiyanların anlayışına yakın olduğunu söylemiştir. Peygamberlerin bir kısmını ya da hepsini reddedenler, aklen caiz ve mümkün görmeyenler için hüküm ortaktır.²⁰⁵

Pezdevî'ye göre akıl, bir şeyin güzelliğini ya da çirkinliğini belirleyemez; akıl, sadece bu güzellik ve çirkinliği bilip tanıyabilir. Eşyanın güzel ve çirkin bulunması, ancak Allah'ın peygamber göndermesi ile gerçekleşir. Yani, dini emir ve yasakların belirlenmesinde aklın değil, ilahi irade ve vahyin devreye girdiği vurgulanmıştır.²⁰⁶ Peygamber aklın ve idrakin aciz kaldığı şeyleri dile getirir. Akıl câiz alana giren şeylerden hiçbirini ne farz ne de haram olarak nitelendirebilir. İnsan iyi bir netice doğuran şeye alaka gösterirken, kötü bir netice doğuran şeyden de yüz çevirir. Peygamber Allah'tan aldığı vahiy ile fiillerin neticelerini baştan söyleyerek insanın işini kolaylaştırır. Allah'ın peygamber aracılığıyla ilahi emirleri göndermesi O'nun rahmetinin ve lütfunun bir sonucudur.²⁰⁷ Pezdevî, aklın mahiyetine dair iki temel görüşe yer vermektedir. Bunlardan biri Ehl-i sünnet vel-cemaatin bir kısmı ile Eş'arî ve Mu'tezile'nin çoğunluğunun benimsediği görüşe göre, akıl bir ilimdir. Buna göre, akıl bir şeyin özüne, zatına etki edemez; çünkü ilim, bir şeyin yapısal özelliğini değiştiremez. Akıl, bir bilgi edinme ve tanıma aracıdır. Bu nedenle ilim bir şeyi yapı itibarıyla güzel ve çirkin kılamaz. Ehl-i sünnetin diğer bir kabul ettiği görüş ise aklın latif ve nurani bir yapıya sahip olduğudur. Burada akıl, kulak ve göz gibi bilgi edinme aracı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple ilim aracı, bir şeyi güzel ve çirkin yapmaya güç yetiremeyecektir.²⁰⁸ Aslında her iki görüşte aklın mahiyetine ve görevine dair aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Pezdevî, akıl ve peygamberlik ilişkisini ele alırken, aklın insan hayatındaki sınırlamalarına vurgu yapar ve peygamber göndermenin gerekliliğini savunmaktadır. Ona göre, akıl, insanın Allah'ı tanıyıp ona ibadet arzusunu ortaya çıkarsa da bu ibadetlerin nasıl yapılacağı ve ne kadar yapılacağı konusunda tek başına yeterli değildir. Akıl, ibadetlerin biçimlerini, türlerini ve miktarlarını belirlemede yetersizdir. Dolayısıyla insanın doğru bir şekilde kulluk edebilmesi için, sadece akıl değil, ilahi bir rehber de ihtiyacı vardır. Diğer bir nokta ise, aklın yalnızca ahlaki ve dini konularda değil, sosyal düzenin sağlanması

²⁰⁵ Pezdevi, s.141.

²⁰⁶ Pezdevi, s.143.

²⁰⁷ Nureddin es-Sabuni, **Maturidiyye Akaidi**, (Çev. Bekir Topaloğlu), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011, s.100.

²⁰⁸ Pezdevi, s.143; Sabuni, s.100.

hususunda yeterli olamayacağıdır. Akıl, zulüm ve haksızların cezasını belirlemede, kulları buna karşı korumada ve zâlimleri zulmetmekten vazgeçirme gücüne de sahip değildir. Bu bağlamda, insanları yönlendirecek, onları doğru yola sevk edecek ve toplumsal düzeni sağlayacak bir otoriteye, rehber ihtiyacı vardır. Pezdevî, ayrıca insanlar arasında fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıklarının olduğunu ve bu durumun insanları birbirinden uzaklaştırabileceğini belirtmektedir. Eğer bir peygamber gönderilmeseydi, insanlar kendi fikirlerine göre hareket ederler ve bu durum toplumsal kaosa ve ahlaki bozulmaya yol açabilirdi. İşte bu nedenle Allah'ın insanlara peygamberler vasıtasıyla dini hükümler, yasaklar, emirler ve ibadetler bildirmesi gerektiğini savunmaktadır. Yani, peygamber gönderilmesi, akıl açısından güzel bir durumdur.²⁰⁹

Peygamberliği inkâr edenler, peygamber göndermeyi hikmetsiz bir davranış olarak görmektedirler. Eğer peygamber Allah'ın istemesiyle aklın güzel gördüğünü çirkin veya aklın çirkin kabul ettiğini güzel kabul ederse bu Allah'ın hikmetsiz bir işle vasıflanmasıdır. Çünkü aklın kötü bulduğunu iyi kabul etmek ya da aklın iyi gördüğünü kötü saymak ahmaklıktır. Burada bir çelişki oluşmaktadır. Şariat, akli iyi ve kötü şeyleri bilmede delil kabul etmiştir. Haber de delil sayılmaktadır. Eğer haber akla çelişkili gelirse akıl ve haber arasında uyumsuzluk olur, bu da Allah'ın hikmetsiz olarak nitelenmesine yol açabilmektedir. Peygamber aklın iyi gördüğünü güzel, kötü gördüğünü çirkin kabul ettiğinden peygamber gönderilmesinin yararı yoktur. Yarar olmayan bir şeyle de meşgul olmak ahmaklıktır denilmektedir.²¹⁰ Pezdevî, peygamberin aklın çirkin gördüğünü güzel kabul etmesi gibi bir durumu kabul etmemektedir. Bu iddiayı ortaya atanlar suçsuz hayvanları boğazlamak, tavafta koşmak ve Safa ile Merve arasında say yapmak gibi örnekler vermektedir. Onlara göre bunlar aklın çirkin gördüğü faydasız işlerdir. Pezdevî, aklın hüküm koyucu yetkisinin olmadığını bu iddia üzerine tekrar dile getirmektedir. Hayvanların boğazlanmasına müsaade eden ve gerçek anlamda da öldüren Allah'tır. Hayvanlar gerek Allah'ın izniyle başkası gerekse bizzat Allah öldürsün bu kötü bir şey sayılamaz. Eğer bunu reddedenler yani öldürenin Allah olduğunu kabul etmeyenler Allah'ı inkâr etmiş olur. Bu durumda da Allah'ı inkâr edenlerle tartışmanın bir manası kalmayacaktır. Buradaki ifadeler Allah'ı tanıyan ve inanan kimseler için geçerlidir.²¹¹

²⁰⁹ Pezdevî, s.143.

²¹⁰ Pezdevî, s.141-142.

²¹¹ Pezdevî, s.144.

Peygamberliğe karşı çıkanların öne sürdüğü bir diğer önemli argüman, peygamberin ne ile gönderildiği ve mucize ile gönderildiyse mucizelerin gerçekten mucize olup olmadığıdır. Onlara göre, peygamberin mucizelerin mucize olduğunu anlamaları sadece akıl yoluyla bilinebilir. Eğer akıl, mucizeleri tanıma kapasitesine sahipse, o zaman bir peygamber göndermeye ihtiyaç yoktur. Bu aklın, mutlak bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir.²¹²Pezdevî, bu tür bir yaklaşımı reddetmektedir. O, peygamberin kendisinin resûl yani elçi olduğunu bilmesini, sadece akıl ile değil, özel bir ilahi bilgilendirmeyle mümkün olduğunu savunmaktadır. Peygamber kendi peygamberliğini ve mucizelerini akıl yoluyla değil, vahiy yoluyla bilir ve bu doğrudan Allah tarafından verilmektedir.²¹³Pezdevî'nin burada belirttiği nokta, peygamberliğe duyulan ihtiyacın Allah'ın kudreti ve hikmetiyle açıklanmasıdır. Peygamber, akıl ile vahiy arasındaki farklılıkları aşan bir otorite olarak devreye girmektedir. Bu nedenle, mucizelerin akıl yoluyla açıklanabilir olması durumunda bile, insanların doğruyu anlaması için hala bir peygambere ve vahye ihtiyacı vardır. Peygamberlerin mucizeleri, sadece akıl ile değil doğrudan ilahi bir mesaj olarak kabul edilmelidir.

Gazzâlî, nübüvvetin varlığını reddedenler fırkaları İseviyye, Yahudilerin bir kısmı ve Hristiyanlar olarak üç kısımda ele almaktadır. Birincisi, İseviyye fırkasıdır. Bu fırkaya göre, Hz. Muhammed, sadece Araplara gönderilmiştir. Başkalarının peygamberi değildir. Bu görüşlerinin batıl olduğu ortadadır. Gazzâlî de temelsiz olduğunu savunmaktadır. Çünkü onlar Hz. Muhammed(s.a.v.)'in Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğunu kabul etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de kendisinin bütün insanlığa gönderilen bir peygamber olduğunu dile getirmiştir. Hatta bu sebeple elçilerini Kisra'ya, Kayser'e ve bütün yabancı devlet krallarına göndererek ilahi tebliğini mektuplarla iletmiştir. Peygamberlerin sıdk ve ismet sıfatı özelliklerinin olması sebebiyle yalan söylemesi imkânsız olduğuna göre İsevilerin bu iddiaları asılsız kalmıştır.²¹⁴

İkincisi, Yahudilerin bir kısmıdır. Yahudilerden bir grupta Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmişlerdir. Bunun sebebi kendilerine gönderilen Hz. Musa'dan başka bir peygamberi kabul etmemeleridir. Yahudilerin reddetme nedenleri mucizelerine inanmamalarıyla ilgili değildir. Hz. İsa'nın da peygamberliğini reddetmişlerdir. Gazzâlî,

²¹² Pezdevî, s.142.

²¹³ Pezdevî, s.143.

²¹⁴ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, s.150.

burada Hz. İsa'nın peygamberliğini ispat etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Yahudiler, Kur'an'ın mucize oluşunu anlamakta zorlanabilirler fakat Hz. İsa'nın ölülere diriltmesi, alaca hastalığını iyileştirmesi ve doğuştan körlerin yeniden görmeyesini sağlaması hakkında şüpheye düşmeleri söz konusu değildir.²¹⁵

Üçüncü fırka, Hristiyanlardır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve mucizelerini reddederek inkâr ederler. Gazzâlî yine burada inkarlarına karşılık ispat için birçok delil getirmiştir. Birinci yol, Kur'an'a bağlamaktır. Kur'an'la Hz. Peygamber'in fesahatta çok ileri düzeyde ve söz sanatına hâkim olan Araplara karşı meydan okuduğu ve onların da ileri düzeydeki bilgilerine rağmen karşılık vermekten aciz kaldıkları tevatüren nakledilmektedir. İkinci yol ise Hz. Peygamber'in ayın iki parçaya ayrılması, dilsizlerin konuşması, parmakları arasından suyun fışkırması, az yemeği çoğaltması vb. birtakım doğaüstü mucizeler göstermesi nübüvvetinin delilleridir.²¹⁶

4.4. Nübüvvetin İspatı

Nübüvvet, duyular ve akılla elde edilmesi mümkün olmayan bilgilerin insanlara ulaştırılmasını sağlayan, onların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayı amaçlayan aracı bir kurumdur.²¹⁷ Allah, mesajlarını kullarına peygamber aracılığıyla iletmiştir. Allah, başta iman ve ibadet olmak üzere, siyasi, hukuki, sosyal ve ekonomik alanlara dair esaslarını, insana bir elçinin örnekliğinde hayata geçirmiştir. Bu nedenle peygamberler, vahyin merkezinde yer almalarından ötürü peygamber olmadan ilahi kitap ve din düşünülemez. İlahi olandan beşerî beşeri olana gelen bu bilgi akışının mahiyeti insan açısından idrak edilememesinden dolayı yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı grup ve kişilerce nübüvvet inkar edilmiştir. Tarih boyunca insanlar, Allah'ın varlığı ve birliğinden ziyade peygamberin imkânı konusunda şüphe içerisinde olmuştur.²¹⁸ Nübüvvete dair oluşturulan bu şüphe ve itirazlar saptanarak onlara karşı ispat metotları ve deliller geliştirilmiştir. Kelamcılar, nübüvvetin gerekliliği hususunda birçok akli delil ortaya koymuşlardır. Peygamberlere gelen vahiy ve onların gösterdikleri mucizeler başta gelen delillerdir. İnsanlar arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için bir uyarıcı ve öğreticiye ihtiyaç

²¹⁵ Gazzâlî, s.150-152.

²¹⁶ Gazzâlî, s.153-155.

²¹⁷ Eyüp Gür, "Maverdi'ye Göre Nübüvvetin İspatı", (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2023), s.46.

²¹⁸ Yavuz, **İslam Düşüncesinde Nübüvvet**, s.200.

duyulması, insanların hayatta mutluluğu elde ederken akılının yetersiz kalması, Allah ile nasıl iletişim kurulacağı, nasıl ibadet edilecekleri ve amellerinin sonucunda ne ile karşılaşacaklarını bilememeleri, nübüvvetle ilgili akli delillerdir.²¹⁹ “Delâilü’n-Nübüvve” tarzında eserler de kaleme alınmıştır. Terim olarak bu kavram, peygamberin kendisinin gösterdiği veya peygamberliğine delil olarak meydana gelen tabiat üstü olayları, ele alan peygamberin getirdiği ilkelerin ilahi kaynaklı ve hak peygamber olduğunu ispatlamaya çalışan eserlerdir. Yine bu eserler kapsamında delil olarak nakil ve mucizelerin yanında akli ve sosyolojik istidlal metodu kullanılmıştır. Ortak olarak kullanılan delil ise Kur’ân’ın benzersiz üslubu ve nazmı ve manasıyla icazıdır.²²⁰

Pezdevî, nübüvvetin ispatında en önemli delilin mûcizeler olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Pezdevî, eserinde nübüvvetin ispatı başlığı altında mûcizelerin nübüvvetin ispatındaki önemine değinmektedir.²²¹

Gazzâlî, insanı diğer yaratılardan farklı kılan özelliğin akıl olduğu belirtmiştir. İnsan akli sayesinde yaratılanların en şerefliisi olarak yaratılmıştır. İnsan nasıl akıyla diğer canlılardan üstün konumdaysa peygamberleri de rabbani bir fazilet sebebiyle diğer insanlardan üstün kılan aklıdır. Böylece peygamberler insanları idare edebilecek kabiliyette olurlar, onlar üzerinde söz sahibi olurlar ve insanlar üzerinde tasarrufta bulunabilirler. Nasıl insanların konuşmaları, hareketleri, fikir üretmeleri, tüm bunlardan mahrum olan hayvanlar için birer mucize ise, aynı şekilde tüm peygamberlerin davranışları da insanlar için bir mucize olarak görülmelidir. Hiçbir insan peygamberler gibi düşünemez ve hareket edemez.²²²

Gazzâlî’ye göre peygamberleri diğer kullardan ayıran özellik, tabiatları gereği üstün akıl ve zekaya sahip olmalarıdır. Diğer bir mesele ise, ilahi fitrat neticesinde hayvanlardan insanın doğması nasıl düşünülemez ise, her insanın nutfesinden peygamber gelmesi

²¹⁹ İsmail Bulut, **Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2021, s.69.

²²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Delailü’n-Nübüvve”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C:9, s.115-116.

²²¹ Bu sebeple bizde bu başlık altında Gazzâlî’nin nübüvvetin ispatı konusundaki görüşlerine yer vereceğiz. Pezdevî’nin nübüvvetin ispatı konusundaki görüşlerine ise Peygamberlerin Mucizeleri başlığı altında ele alacağız.

²²² Gazzâlî, **Hakikat Bilgisine Yükseliş**, s.113.

düşünülemez.²²³ Allah istediği ve dilediği şekilde yaratır ve seçer. Nitekim Kur’ân’da, “Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da.”²²⁴ Buyrulmuştur.

Gazzâlî, peygamberlerin yaratılışı, mizaç, ahlak, düşünme ve ruh yönünden diğer insanlardan ayrıldığını belirtmektedir. İnsanların hiçbirisi onlarla güzel ahlak, kişilik ve akıl yönünden benzer olamazlar.²²⁵ Peygamberler insan olma yönüyle diğer insanlara benzese de anlam itibarıyla farklıdır. Onların farklı olmasının sebebi vahye muhatap olmalarıdır. Bu konu da Kur’ân’da: “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor.”²²⁶ âyetiyle peygamberlerin insanlardan farklı olduğuna işaret edilmektedir.²²⁷

Gazzâlî, risaletin ayrıntılı ispatını üç kısma ayırarak ele almaktadır. Birinci kısım: İsteğe bağlı olarak ortaya çıkan hareketlere ait kanıtlardır. İsteğe bağlı hareketler fikri, kavli ve ameli olarak üçe ayrılır. Hak ve batıl, fikri hareketleri ifade ederken doğruluk ve yalancılık kavli hareketleri, hayır ve şer ameli hareketleri ifade etmektedir. Tüm fiillerin yapılması vaciptir ya da terkedilmesi vaciptir denilmesi, doğru olmaz. Hareketlerin bazılarının yapılması, bazılarının da terkedilmesi vaciptir ve sınırları belirlenmiştir. İyiye kötünden ayırt etme gücü yani temyiz sınırlı olan hareketler arasındadır. İnsanların bazısı hayır ve şerri, doğruyu veya yanlış biribirinden ayırmayı bilirken, bazısı da bilmez. Gazzâlî burada hareketlerin bir sınırı olduğunu, bazısının yapılmasını bazısının da yapılmaması gerektiğini belirtmektedir. İkinci olarak ise insanın bu sınırı bilmediği ve bu sınırı bilenlerin nebiler ve şariat sahipleri olduğudur. İnsanlarda bilmediği bu sınırı bilenlerden öğrenmek gerektiğinin kendisi için şart olduğunu anlamaktadır. Bu da nübüvvetin varlığına ispattır.²²⁸ İkinci kısım İnsan ihtiyari hareketlerinde ve işlerinde sosyal bir varlık olduğundan belirli kurallar çerçevesinde yaşaması gerekmektedir. Eğer bu kurallara uymazsa canını, mülkünü ve çevresindeki kişileri koruyamaz. İşte bu toplumsal prensiplerin belirlenmesine millet ve şariat denir.²²⁹

²²³ Gazzâlî, s.114.

²²⁴ Hacc 22/75.

²²⁵ Gazzâlî, s.114.

²²⁶ Kehf 18/110.

²²⁷ Gazzâlî, s.114.

²²⁸ Gazzâlî, s.114-115.

²²⁹ Gazzâlî, s.115.

Bu meseleyi biraz açmak faydalı olacaktır: İnsan, hayatının devamı için yiyecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçların temin edilmesinde birbiriyle yardımlaşma; şahsını, malını, ailesini korumak için de birbirine mani olmaya (temanü) muhtaçtır. Bu yardımlaşma ve mani olma durumunda da belli bir sınırın olması, adil bir ortamın oluşması, iyi şeyleri çoğaltmış kötü şeyleri de yok etmiş bir sünnetin olması gerekmektedir. Hiçbir akıl, tüm insanlığın meselelerine uygun bir sünnet oluşturmaya güç yetiremeyecektir. Bunu vahiyle desteklenmiş, tüm insanlığı ebedi mutluluğa ve huzura kavuşturacak kanunlar ortaya koyacak, alemin nizamını korumakla görevlendirilmiş bir akıl gerçekleştirebilir. Bu da ancak nebilerde bulunmaktadır.²³⁰

Üçüncü kısım ise Allah'ın emirlerini inkâr eden bir kişi nübüvveti de kabul etmemiş demektir. Allah'ın vahyini iletmede peygamber nasıl vasıta ise melekler de bir aracıdır. Dolayısıyla Allah'a iman etmek vacip olduğuna göre meleklerle ve peygamberlere iman etmek de vaciptir.²³¹ Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar."* buyrulmuştur.²³²

İmâm Gazzâlî, genel olarak nübüvvetin ispatına yönelik üç önemli husus üzerinde durmaktadır. İlki insanın iradesine bağlı eylemlerinde ona gerçeği göstermede, rehberlik etmede, insanın yanlış yola sapmasını engelleme de ve doğru yolu bulmasında peygamberlerin etkisidir. İkincisi toplumsal hayatı düzenleme ve insan yaşamını sürdürebilmedeki rolüdür Gazzâlî., peygamberlerin sadece bireysel değil, toplumsal düzen de büyük bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Peygamberler toplumları ahlaki değerlere göre düzenleyerek, insanların adaletli, huzurlu ve sağlam bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlamaktadır.²³³ Üçüncü olarak ise peygamberlere inanmanın Allah'a iman etmekle eşdeğer olmasıdır. Zira peygamberler Allah'ın gönderdiği elçilerdir ve onların mesajlarına iman etmek aslında Allah'ın iradesine ve varlığına olan inancı pekiştirmektedir. Peygamberler Allah'ın kudretini ve yolunu insanlara aktaran araçlardır. Dolayısıyla onlara iman etmek, Allah'a iman etmekle özdeşir.²³⁴

²³⁰ Gazzâlî, s.115.

²³¹ Gazzâlî, s.116.

²³² Bakara, 2/285.

²³³ Gazzâlî, s.115.

²³⁴ Gazali, s.116.

4.5. Peygamberlik ve Mûcize

Kur'ân'da peygamberlerin doğruluklarını ispatlamak için Allah tarafından gösterilen olağanüstü olaylarla desteklendiği ifade edilmektedir.²³⁵ Bu olaylar kelim literatüründe mucize kavramıyla ele alınmaktadır. Mûcize kavramı, peygamberlerin gerçekliğini ve ilahi mesajları doğrulamak için Allah'ın bir hikmeti olarak olağanüstü olayların gerçekleşmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, mûcize kelimesinin tam olarak ne zaman kullanılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat erken dönem İslâmi kelim literatüründe, özellikle Câhiz (ö.255/869) ve Taberî (ö.310/923) gibi ilk devir âlimlerinin eserlerinde mucize kelimesine rastlanmaktadır. IV. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde ise mucize kavramının daha sık kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, Mâtürîdî ve Eş'arî gibi büyük kelim âlimlerinin eserlerinde de bu kelimenin dolaylı ya da doğrudan yer alması, kelami açıdan önem kazandığını göstermektedir.²³⁶

4.5.1. Mûcize Kelimesinin Terim ve Sözlük Anlamı

Mûcize, ifal kalıbının ismi fail vezninden gelmektedir. Bir şeye güç yetiremeyip çaresiz kalmak, karşı tarafı aciz bırakan şey manasındadır.²³⁷ Arapça'da “c-a-c-z” kökünden türeyen mûcize, güç yetirme kelimesinin zıddıdır.²³⁸ “Acz” kelimesi, “bir şeyden aciz kalmak, bir şeyden geri kalmak, kudretsizlik, karşı gelinemeyen olağanüstü olay”²³⁹ anlamına gelmekle birlikte hem kadın hem de erkek için kullanılmaktadır. Mûcize kavramı, psikolojik ve manevi anlamda olan halleri daha fazla ifade etmektedir.²⁴⁰

Kur'ân'da mûcize kelimesi yer almamaktadır. Bununla birlikte “aciz kalmak, güçsüz bırakmak, Allah'ın ayetlerini yalanlamak maksadıyla yarışmak” anlamında acz kökünden fiil ve sıfat kalıpları geçmektedir. Yine hadislerde de acz kökünden türeyen çeşitli kavramlar kullanılmıştır.²⁴¹ Kur'ân'da mucize kelimesini anlatmak için kullanılan kelimelerden biri de ayettir.²⁴² Hz. Salih'in dişi devesi,²⁴³ Hz. Musa'nın asası ile parıltılı

²³⁵ Bakara, 2/60, 87, 253; Hadid, 57/25.

²³⁶ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 2020, C:30, s.348.

²³⁷ Fidanboy, s.96.

²³⁸ İsfehâni, s.674.

²³⁹ İsfehâni, s.674-675.

²⁴⁰ Halil İbrahim Bulut, **Kur'an Işığında Mucize ve Peygamber**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s.19.

²⁴¹ Bulut, “Mucize”, s.348.

²⁴² Bakara, 2/118; Maide, 5/114; En'am, 6/37.

eli,²⁴⁴Hz. İsa'nın gösterdiği olağanüstü olaylar²⁴⁵ ve ayrıca inkarcıların peygamberlerden talep ettiği mucizeler bu kelimeyle ifade edilmektedir.²⁴⁶

Mûcize, kelime olarak “harikulade olay” ya da “olağanüstü durum” anlamına gelir, ancak terim olarak ise, bir peygamberin nübüvvet iddiasını ispatlamak için Allah tarafından gösterilen olağanüstü bir olaydır.²⁴⁷ Mûcize, ancak Allah tarafından peygamberlere özel olarak verilen ve onların peygamberliklerini kanıtlamak için gösterilen bir olaydır. Bu nedenle, mucizeyi meydana getiren kişi, bir peygamber olmalıdır. Yani, mucize sadece peygamberlerin elinde ve onların misyonu doğrultusunda zuhur eder. Mucizeler, tabiatın işleyişine aykırı olarak meydana gelmektedir. Doğal yasalara, fiziksel ya da biyolojik sınırların ötesine geçen bir durumdur. Peygamberler, insan aklının ya da doğal güçlerin ulaşamayacağı bir kudretle hareket ederler. Bu nedenle mucize, tabiat kanunlarıyla bağdaşmayan bir durum ortaya çıkarır.²⁴⁸

Mûcize, insanların kendi güçleriyle, akıllarıyla ya da bilimsel yöntemleriyle meydana getiremeyecekleri bir olaydır. Bu durum, insanın sınırlı bir varlık olduğunu ve mucizenin gerçekliğini ortaya koymak için bir delil niteliğindedir. Peygamberin mucizesi, insanın acizliğini, Allah'ın kudretini ve üstünlüğünü de gözler önüne sermektedir. Mûcize, belirli bir iddiaya karşılık olarak gelmektedir. Doğrudan doğruya peygamberin nübüvvetini ispatlamak amacıyla gösterilir. Bu durum, onun peygamber olduğunu reddetmeye çalışanlar için bir cevaptır. Peygamberin iddiasını doğrulamak için meydana gelmektedir. Mûcize, Allah'ın kudretiyle ortaya çıkmaktadır. Peygamberler, birer aracıdır. Peygamberin mucizesi denilse de aslında her şey Allah'ın yaratma gücünün bir yansımasıdır.²⁴⁹

Kelam eserlerinde de Mûcize kelimesiyle ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan biri İmâm Mâtürîdî'nin şu tanımıdır: “Nübüvveti ispat eden delillerden olan mucize, Allah'ın elçilerinin elinde vuku bulan, ilgili alanda gerçekleri anlayabilme, sezgiyle hareket edebilme yeteneğine ve beceriye sahip olanların kabiliyetlerini aşmış, bir benzerini

²⁴³ Araf, 7/73.

²⁴⁴ Araf, 7/106-108; Hud, 11/96; Kasas, 28/31-32,35.

²⁴⁵ Ali İmran, 3/49-50.

²⁴⁶ Bulut, “Mucize”, s.350.

²⁴⁷ İsmail Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s.455.

²⁴⁸ Karagöz, s.455.

²⁴⁹ Karagöz, s.455.

oluşturmaya arzu edilmesi veya öğretilerek bunların iç yüzüne ulaşılması imkân dışında olan bir fiildir.”²⁵⁰

Nesefî, mûcizeyi tanımlarken, bu kavramın mantık ve dil açısından derin bir anlam taşıdığını belirtir. Onun tanımına göre, mûcize, bir peygamberin nübüvvet iddiasını ispat etmek amacıyla karşıtlarının buna benzer bir olay yapma gücünün olmadığını gösteren harikulade bir durumdur. Buradaki önemli nokta, mûcizenin sadece olağan dışı bir olay olması değil, bu olağanüstülüğün, karşı tarafın benzerini yapma noktasında çaresizliğini ve acizliğini açıkça ortaya koymasıdır. Nesefî'nin açıklamasındaki bir diğer önemli husus ise, mûcize kelimesinin dilsel yapısına dair yaptığı tespittir. "Mûcize" kelimesindeki "te" harfini, müenneslik için değil, mübalağa için kullandığını ifade eder. Bu dilsel özellik, kelimenin daha güçlü ve belirgin bir anlam taşımasını sağlamaktadır. Bu tür mübalağa içeren ekler, kelimenin daha büyük bir kudret ve etkiyi ifade etmesine yardımcı olur.²⁵¹

İslâm filozoflarından Kindi ve Farabi de mûcizeyi, insanın gücünü aşan, doğaüstü durumlar olarak tanımlamışlardır. Kindi, mucizenin doğa yasalarını aşan olağanüstü olaylar olduğunu kabul etmektedir. O, mûcizenin beşeri kudretin ötesinde, yalnızca Allah'ın kudretiyle mümkün olan bir durum olduğunu ifade etmektedir. Farabi de mûcizeyi, benzer şekilde tabiatüstü olaylar tanımlamaktadır. Bunların Allah'ın kudretiyle peygamberlere verilmiş özel bir işaret olduğunu kabul etmektedir. Her ikisi de mûcizelerin insanın akıl kapasitesini aşan olağanüstü durumlar olduğunu ve peygamberlerin nübüvvet iddialarını doğrulamak amacıyla verildiğini vurgulamaktadır.²⁵²

Büyük İslâm âlimleri Eş'arî ve Bâkılânî, mûcize kelimesinin anlamını farklı açıdan ele almaktadır. Onlara göre mûcize, yalnızca Allah'ın kudretiyle gerçekleşmektedir. Bir şeyin mûcize olması, insanların aciz kalması anlamında değil, insanların onu yapmaya güçlerinin yetmemesi ya da insan gücünün yetmesinin doğru olmaması anlamına gelmesidir. Yoksa bir fiilin mûcize olması, insanların onu yapmaktan aciz olmaları manasına gelmemektedir.

²⁵⁰ Maturidi, **Kitabü't-Tevhid Tercümesi**, (Çev. Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, Ankara 2005, s.236.

²⁵¹ Ebu'l Muin Meymun b. Muhammed en-Nesefî, **Tebşirâtü'l Edille**, (Haz. Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, C:1, s.468-475.

²⁵² Kindi, **Felsefi Risaleler**, (Çev. Mahmut Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s.274; Mahmut Kaya, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s.145-146.

İnsanların güçleri dahilinde olmayan bir fiil olduğu için mûcizeyi yapmaktan aciz olmaktadırlar.²⁵³

4.5.2. Gazzâlî'ye Göre Mûcize ve Nübüvvetin İspatı

Gazzâlî'nin mûcize anlayışı, ilahi irade ve peygamberin doğruluğunu ispatlama işlevi üzerine temellenmiştir. Gazzâlî, mûcizeyi sadece doğaüstü olay olarak değil, aynı zamanda Allah'ın fiili ve peygamberin doğruluğunu onaylayan bir işaret olarak görmektedir. Mûcizeyi Allah'ın kudretinin bir tezahürü olarak nitelemektedir. Ona göre mûcize, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen, doğa yasalarını aşan olağanüstü olaydır. Mûcizenin belirleyici özelliklerinden biri de peygamberin sihirbazlara meydan okuması ve onların acizliklerini ortaya koymasıdır. Yani, mûcizenin bir yönü, peygamberin, sihirbazların ya da o dönemin güçlü insanların yapabileceği şeylerin ötesinde bir şey yaparak onların güçlerinin sınırlı olduğunu göstermektir. Peygamber, onlarla tartışırken ve onlara meydan okurken, kendisinin gerçekten Allah tarafından gönderildiğini açıkça ortaya koymalıdır. Bunu yaparken de peygamberin mûcizelerinin, insanlar tarafından gözle görülür şekilde ve açıkça sergilenmesi gerekmektedir. İnsanlar, peygamberin olağanüstü bir kudrete sahip olduğunu, doğa kanunlarını aşan bir fiil sergilediğini bizzat gözlemleyebilmelidir. Peygamberin meydan okuması, onun gerçekliğini kanıtlayan önemli bir unsurdur. Bu durum, mûcizenin sadece gözlemlerle değil, aynı zamanda bilinçli bir akıl yoluyla kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir. Gazzâlî, mûcizenin sergilenmesinin ardından, peygamberin düşmanlarıyla tartışmaya girmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Peygamberin gösterdiği olağanüstü olaylar, doğaüstü güçlere sahip olduğunu iddia edenlerin acizliğini ve güçsüzlüğünü ortaya koyar. Bu tartışmalar, sihirbazları ve inkâr edenleri akıl yoluyla ikna etmeyi amaçlamaktadır. Ancak, inkâr edenlerin çoğu bu mûcizelere karşı iman etmeseler de, meydan okumalar, peygamberin Allah'tan gelen bir elçi olduğunu kanıtlamak için önemli bir rol oynamaktadır. Peygamber Allah'tan aldığı bu güçle, insanların sahte iddialarını çürütür ve gerçek kudretin yalnızca Allah'a ait olduğunu ispatlamaktadır.²⁵⁴

Sonuç olarak Gazzâlî'nin mûcize anlayışı, ilahi kudret ve peygamberin doğruluğunun tasdiki olarak şekillenmektedir. Mûcize, doğa yasalarının ötesinde bir fiil olarak Allah

²⁵³ Latif Tokat, **Din Felsefesi**, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2018, s.199.

²⁵⁴ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, s.144-147.

tarafından peygambere verilir ve peygamber, sihirbazlara meydan okuyarak, onların gücünün sınırlı olduğunu ve yalnızca Allah'ın kudretinin gerçek anlamda sınırsız olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, iman ve akıl arasında bir denge kurar, mucizenin gerçekliğini yalnızca gözlemlerle değil, ilahi bir tasdik ve iman ile kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Burada değinmemiz gereken diğer önemli husus Gazzâlî'ye göre mûcizenin nübüvveti ispatındaki yeri olacaktır. Gazzâlî'nin peygamberlere ilişkin görüşleri, onların olağanüstü güçlere sahip olduklarını ve aklın tek başına idrak edemeyeceği ilahi gerçekleri insanlara bildirmekle yükümlü olduklarını vurgular. Gazzâlî'ye göre peygamberler, Allah tarafından gönderilen doğru bilgileri insanlara aktarmak için yalnızca akıl ve öğretiyle değil, aynı zamanda mûcizeler de desteklenerek doğrulanmışlardır. Mûcizeler, peygamberlerin söylediklerinin doğruluğunu ispat eden, akıl yoluyla açıklanamayan, doğa kanunlarının ötesinde gerçekleşen olağanüstü olaylardır.²⁵⁵

Gazzâlî'nin nübüvvetin ispatına dair yaklaşımı, özellikle bir kişinin peygamberliği konusunda şüphe duyanların nasıl doğru bilgiye ulaşabileceğini açıklamak açısından oldukça önemli bir yer tutar. Gazzâlî, nübüvvetin ispatında yalnızca mûcizelere dayanmaktan ziyade, akıl ve tefekkür yoluyla da bu gerçeğin anlaşılabilmesini savunmaktadır. Gazzâlî'ye göre, bir kişinin peygamberliği konusunda bulunan kişi, bu şüpheyi giderebilmek için öncelikle o peygamberin hayatını, sözlerini, davranışlarını ve kişiliğini derinlemesine incelemelidir. Bu bilgi ya bizzat peygamberi gözlemleyerek ya da onun hakkında gelen güvenilir bir tevatürle gelen bilgilerle elde edilebilir. Özellikle İslâm'da peygamberin örnekliliği önemli bir yer tutar ve Gazzâlî, bir kimsenin peygamberliğini doğrulamak için o kişinin yaşam tarzı ve kişiliği üzerinde ciddi bir düşünme süreci geçirmesi gerektiğini savunmaktadır. Gazzâlî'nin vurguladığı diğer husus ise, kişinin peygamberliğini kabul ettikten sonra Kur'ân ve hadisler üzerinde derin bir tefekkür yaparak bu konuda kesin bilgiye ulaşması gerektiğidir. Bu sadece akli bir onaylama değil, aynı zamanda kalp ve ruhsal düzeyde bir arınma etkilenme sürecidir. Gazzâlî, peygamberliğin kalbe olan etkisini ve ibadetlerle kalbin nasıl arındığını, bu sürecin kişinin iç dünyasına etkisinden de bahsetmektedir. İbadetlere uygun bir yaşam tarzı

²⁵⁵ Gazzâlî, s.144-145.

benimsemek, Allah'a yakınlık ve peygamberin tavsiyelerine uymak, kişinin huzuru bulmasına yardımcı olacaktır.²⁵⁶

Gazzâlî, nübüvvetin ispatının bu yolla aranmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Asayı yılanı dönüştürmek, ayı ikiye bölmek gibi mucizeler üzerinden gitmenin insanı bazen şaşırtabileceğini söylemektedir. Gazzâlî'ye göre, bu tip olağanüstü haller, durumlara bakış açımızı belirleyen delillerdendir. Fakat peygamberliğin doğruluğunu gözle görerek, elle tutarak ve tecrübe ederek olması gerektiğini ifade eder.²⁵⁷ Gazzâlî peygamberliğin ispatında mûcizenin rolünü kabul etmekle beraber tek yolun mucize olduğu görüşüne de karşı çıkmaktadır.

Burada başlıkta değinmemiz gereken konulardan biri de Gazzâlî'nin mûcize türleri olacaktır. Gazzâlî mûcizeleri hissi, akli ve hayali mûcizeler olmak üzere üçe ayırmaktadır.²⁵⁸

4.5.2.1. Hissî Mûcize

Beş duyu organına etki eden, görülen, tutulan, hissedilen maddi olaylardır. Örneğin, çakılın konuşması verilebilir. Allah'ın kudretiyle çakıl taşından hayat ve kudret yaratılabileceği ifade edilmiştir. Allah, en basit ve görünüşte anlamsız olan şeylere bile hayat verebilir. Buradaki örneklerin farklı anlamlar taşıdığı söylenebilir. Örneğin, köknar tohumundan akrep gibi bir canlı yaratılması, Allah'ın, bir canlıyı, onu var eden tüm özelliklerle birlikte yaratabilmesidir. Burada, köknar tohumunun saf maddesinden, zıt bir canlı olan akrep gibi bir varlık yaratılabilir. Bu, Allah'ın maddeden maddeye geçiş yaparak her türlü varlık yaratma kudretine sahip olduğunu gösterir. İnsanın meniden yaratılması, Kur'ân'da da belirtildiği gibi, Allah'ın insanı en basit bir maddeden (meniden) yaratma gücünü anlatmaktadır. Bu, insanın maddi yapısının Allah'a ait bir yaratma mucizesi olduğunu göstermektedir. Sığır etinden bal arısı gibi örnekler de Allah'ın her şeyin yaratılmasındaki özgün ve benzersiz gücüne dikkat çekmektedir. Peygamberlere has olan kutsal ruh da onların mucizeleri ile ilişkili olarak Allah'ın kudretinin bir yansımasıdır. Allah, peygamberlere her türlü mucizeyi yaratma gücü verir ve bu mucizeler, insanların Allah'ın

²⁵⁶ Gazzâlî, s.163-164.

²⁵⁷ Gazzâlî, **Hakikate Giden Yol**, s.166.

²⁵⁸ Gazzâlî, **İki Madnun**, (Çev. D. Sabit Ünal), İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988, s.48.

kudretini anlamaları için bir işaret olarak ortaya çıkar. Burada, çakıl taşı gibi basit ve değersiz görünen bir şeye bile Allah'ın kudretinin işlerlik kazanabileceği ifade edilmektedir. Yani Allahu Teala, her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyin üzerinde hükümlanlık sahibidir.²⁵⁹

4.5.2.2. Akli Mûcize

Gazzâlî, Hz. Peygamberin gönderildiği toplumda belagat ve fesahat konusunda Arapların ileri düzeyde olduğu bir dönemde, Hz. Muhammed'in(s.a.s.) okuma yazma bilmemesine rağmen, Kur'an'la Arap toplumuna meydan okuduğunu ve Kur'an karşısında aciz kaldıklarını ifade etmektedir. Kur'an'ın sunduğu bilgiler ve Kur'an'ın dilsel güzelliği karşısında bu insanlar, Kur'an'ın bir benzerini getirememişlerdir. Zira pek çok kendini bilmez şair çeşitli tartışma ve çelişkilere rağmen, Kur'an'a karşılık verecek bir benzerini üretmekte aciz kalmışlardır. Gazzâlî de Kur'an'ın insan sözünün ötesinde ilahi bir mûcize olduğunu ifade etmektedir. Eğer inkarcılar bunun aksini iddia edebilecek bir şey ortaya koyabilselerdi, şüphesiz bu durumu kullanırlardı. Ancak Kur'an'ın benzersizliği, en yetenekli dil âlimlerinin bile ona karşı koyamamasıyla kendini göstermiştir.²⁶⁰ Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat etmenin ilk yolu Kur'an'la bunu kanıtlamaktır. Çünkü Kur'an akıcı üslubu, insanları şaşırtan ilahi nazmı, Arapların şiirlerinde ve hitabetlerinde kullandıkları yöntemden farklı özgün bir yönteminin bulunması gibi özellikleriyle, onun insanların güçlerini aşan bir mûcize oluşunu bizlere göstermektedir.²⁶¹

Özetle Gazzâlî, akli mûcizeyi, Allah'ın, "*O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur*"²⁶² ilahi kelamıyla nitelemektedir. Bu da tıpkı bir binanın yapanına; bir kitabın yazarına şahitlik etmesi gibidir. Dünyada yaratılmış olan her şeyin Allah'ın varlığına kabul etmek için yol göstermektedir. Bu duruma lisan-ı hal (hal dili) denilmektedir.²⁶³

²⁵⁹ Gazzâlî, s.48.

²⁶⁰ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, s.152-154.

²⁶¹ Gazzâlî, s.153-154.

²⁶² İsra, 17/44.

²⁶³ Gazzâlî, **İki Madnun**, s.50.

4.5.2.3. Hayalî Mûcizeler

Gazzâlî, mûcizelerin bazen insanlar için hayali temsiller veya semboller şeklinde anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Mûcize, gerçek bir olay olarak yaşansa da bazı durumlarda bunu sıradan bir insanın kavraması oldukça güçtür. Bu nedenle, bazı peygamberlerin yaşadığı mûcizelerin anlaşılması, hayali veya sembolik bir düzeyde olabilir. Gazzâlî'nin burada vurguladığı önemli nokta, peygamberlerin mûcizelerinin bazen o kadar yoğun ve gerçek olabileceğidir ki, peygamberler de bu deneyimlerin sıradan bir algı ile değil, doğrudan ilahi bir etki ile şekillendiğini bilirler. Peygamberler, mûcizelerini uyanıkken yaşamalarına rağmen, bazen bu mûcizelerin gerçekliği ile hayal arasındaki sınırları ayırt edemeyebilirler. Çünkü, ilahi kudretin mûcizeleri, sıradan bir insanın kavrayış sınırlarını aşacak kadar derin ve soyut olabilir. Bu nedenle, mûcizeler bazen fiziksel gerçeklikten ziyade manevi bir anlam taşıyabilmektedir. Örneğin bir peygamberin rüyasında bir hayvanla konuşması veya ölüyle iletişime geçmesi, bu olgular dışarıdan bakıldığında hayali ya da sembolik görünebilir, fakat peygamberin kendisi için bu, ilahi bir gerçektir. Gazzâlî burada, peygamberin peygamberlik misyonu doğrultusunda, ilahi bir gücün etkisiyle böyle doğaüstü deneyimler yaşadığını ifade etmektedir.²⁶⁴

4.5.3. Pezdevî'ye Göre Mûcize ve Nübüvvetin İspatı

Pezdevî, nübüvveti ispatta mûcizelere önem vermiştir. Eserinde nakli ve akli olmak üzere on sekiz tane mûcizeyi peygamberliğin ispatında delil olarak kullanmıştır. Pezdevî'ye göre peygamberin hak olduğunu gösteren deliller yaratılanların benzerini yapmaktan aciz oldukları olaylardır. Bu tarz olaylara peygamber gönderilirse onun resûl olduğu bilinmektedir.²⁶⁵ Söz konusu mûcizeleri, peygamberin davasını doğrulamak için yaratan Allah'tır. Mûcizelerle ispat edilen şey peygamberliktir.²⁶⁶

Pezdevî'ye göre, peygamber göndermek Allah'ın kudretine dahildir ve peygamberlerin doğruluğunu ve gerçekliği, Allah'ın gönderdiği mûcizelerle belirlenmiştir. Peygamberin gerçekliğini ispatlamak ve peygamberi tanımanın tek yolu mûcizelerdir. Eğer mûcizeler yalancılara elinde gerçekleşmiş olsaydı gerçek peygamberin kim olduğunu ayırt etmek

²⁶⁴ Gazzâlî, s.50.

²⁶⁵ Sabuni, s.99.

²⁶⁶ Pezdevî, s.148.

zorlaşırdı ve Allah, peygamber göndermeye gücü olmakla nitelendirilemezdi. Bu nedenle yalancının elinde mûcizelerin sergilenmesi gibi bir durum söz konusu değildir.²⁶⁷

Pezdevî'ye göre, her topluluk ve millet peygamberlik iddiasında bulunan kimselerden doğruluğuna dair deliller istemiştir. Allah da insanların peygamberlerin de istediğini ona olağanüstü olaylar olan mûcizeler vererek onu doğrulamıştır. Allah peygambere kavminin istediğini vererek peygamberliğin doğruluğuna delil getirmiştir. Çünkü Allah yalancıyı onaylamaz ve doğrulamaz.²⁶⁸ Burada 'Dalalette bırakmak Allah tarafından caiz olduğundan, kulları saptırmak için yalancının elinde mûcizeler göstermek de caiz olabilir' gibi bir durum olabilir. Pezdevî, Allah'ın kullarını saptırmak için bazı mûcizelerin gösterilmesinin Allah'ın iradesiyle mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu görüş Allah'ın her şeyi yaratma kudretine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda sapıklığa düşürme veya sapıklığa çağırma fiilinin Allah tarafından yapılmasının da uygun olmayacağı ifade edilmektedir. Pezdevî de teorik bir olasılıktan bahsetmektedir. Yani, eğer Allah bir kişi ya da gruba sapıklık yolunu açarsa, bu da Allah'ın kudretinin bir parçasıdır. Ancak, İslâmi düşünce de bu tür bir saptırmaya düşürme Allah tarafından değildir.²⁶⁹

Hiz. Peygamberin ayı ikiye bölmesi, az yemekle çok sayıda insanı doyurması, koyun, deve, kurt gibi hayvanların onunla konuşması, iki omzu arasında nübüvvet mührü bulunması, insanlardan korunması, başının üstünde bulut olması, Rahip Bahira, Yahudi ve Hristiyanlardan bir topluluğun kendisine şehadet etmesi, onun mûcizelerindendir. Yine kıyamete kadar şöhretinin devam etmesi, yalancı bir kimsede bir araya gelmesi mümkün olmayan güzel ahlaka sahip olması, bütün kötü işlerden kaçınması ve dilini korumaya da dikkat etmesi diğer özelliklerindendir.²⁷⁰ Yahudiler, Hristiyanlar ve Brahmanlardan bir kısmı peygamberlerin bazısını kabul etmiş bazısını kabul etmemiştir. Pezdevî, peygamberlerin nübüvvetini doğrulayan delillerin önemli olduğunu ve bu delillerin, bir peygamberin gerçekten Allah tarafından gönderildiğini gösterdiğini söylemektedir. O, bu delillerin eksik veya bilinmediği durumda, o peygamberin risaletinin inkâr edilmiş sayılacağını belirtmektedir.²⁷¹ Pezdevî, peygamberlerin bir kısmını kabul etmeyenlere karşı mûcizelerin yanında mütevatir haberleri de delil olarak sunmuştur. Ona göre

²⁶⁷ Pezdevî, s.152.

²⁶⁸ Pezdevî, s.151; Sabuni, s.101.

²⁶⁹ Pezdevî, s.152.

²⁷⁰ Pezdevî, s.152-153.

²⁷¹ Pezdevî, s.148.

peygamberliğin sabit olması için mütevatir haber yeterli ve peygamberlikleri delilli veya delilsiz ispat olunmuştur. Risaletinin delilsiz sabit olması düşünülemez ise o zaman delille sabit olması gerekir. Bu delil de mûcizelerdir. Hz. Peygamber risaletini gerçekleştirdiği mûcizelerle delillendirmiştir.²⁷²

Hz. Musa'nın mûcizeleri; asa,²⁷³ beyaz el,²⁷⁴ ve daha başka mûcizeler gerçekleştirmiştir. Hz. İsa'nın mûcizeleri; ölüleri diriltmek, hastaları iyileştirmek²⁷⁵ başta olmak üzere pek çok mûcize göstermiştir. Hz. Muhammed'in en büyük mûcizesi ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Zira bütün Araplar fesahat ve belagatıyla onun bir benzerini getirmekten aciz kalmışlardır.²⁷⁶ Nazmı ve manasıyla mûcize olan Kur'ân'da yalnızca Allah'ın bildiği şeyler vardır. Kur'ân geçmişte de şu anda da ve gelecekte de mûcize olma özelliğini sürdürecektir.²⁷⁷ Allah *“Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler”*²⁷⁸ buyurarak insanları Kur'ân'ın benzerini yapmaya davet etmiştir. Kur'ân'ı kendisinin uydurduğunu söyleyenlere ise *“Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin”*²⁷⁹ buyurmuştur. Fakat onlar Kur'ân'ın benzerini getirmekte aciz kalmışlardır.²⁸⁰

Pezdevî'ye göre Araplara zaman verilmiş olsa bile kesinlikle Kur'ân'ın benzerini getirmekte aciz kalmışlardır. Eğer getirebilselerdi bu herkes tarafından bilinirdi. Çünkü kafirler bunu saklamaz illa ki ortaya çıkarırlardı. Yine Pezdevî'ye göre Arapların Kur'ân'ın benzerini getirebilecekleri halde getirmedikleri iddiası da doğru değildir. Çünkü Araplar, İslâm'a zarar verebilmek için pek çok faaliyetlerde bulunmuşlardı. Eğer öyle bir ihtimal olsaydı bunu yapmaktan çekinmezlerdi.²⁸¹

²⁷² Pezdevi, s.149.

²⁷³ Bakara, 2/60; Kasas, 28/31; Araf, 7/107, 117 160; Neml, 27/10.

²⁷⁴ Araf, 7/108; Taha, 20/22; Şuara, 26/33.

²⁷⁵ Ali İmran, 3/49,50; Maide, 5/110.

²⁷⁶ Pezdevi, s.150.

²⁷⁷ Pezdevi, s.351.

²⁷⁸ Tur, 52/34.

²⁷⁹ Hud, 11/13.

²⁸⁰ Pezdevi, s.150-151.

²⁸¹ Pezdevi, s.152; Sabuni, s.101.

4.6. Peygamberlerin Sıfatları

Peygamberler, Allah tarafından ilahi bir görev için seçilmiş ve insanlara hidayet rehberi olarak gönderilmiş seçkin kimselerdir. Bu yönleriyle, diğer insanlardan ayrılan bazı özel nitelik ve görevlerle donatılmışlardır. En temel farklardan biri, peygamberlerin vahiy alma yetisine sahip olmaları ve bu vahyi insanlara tebliğ etme sorumluluğu taşıyor olmalarıdır.²⁸² Her ne kadar yaratılış itibarıyla diğer insanlarla aynı fizyolojik ve biyolojik özellikleri taşıyalar da peygamberler, sahip oldukları ahlaki faziletler, doğruluk, güvenilirlik ve yüksek derecede hikmet gibi sıfatlarıyla öne çıkmaktadırlar. Bu anlamda onların üstünlüğü, ontolojik ya da varlık düzleminde insanüstü bir konumda bulunmaları şeklinde değil; yaratılış itibarıyla niteliksel anlamda eşsiz ve mükemmel olmaları şeklinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda peygamberler, beşer olmaları yönüyle insanlar arasında yer almakla birlikte, Allah tarafından seçilmiş ve özel olarak eğitilmiş olmaları dolayısıyla, insanlık için örnek teşkil eden en yüksek ahlaki ve ruhi mertebeyi temsil etmektedirler.²⁸³

İslâm düşüncesinde, özellikle ilk dönem akaid ve kelam literatüründe peygamberliğin mahiyetine dair tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda kelam âlimlerinin üzerinde durdukları temel meselelerden biri, peygamberlerin yalnızca insan olmalarıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda birtakım zorunlu (vacip) sıfatlara da sahip olmaları gerektiği yönündeki görüştür. Klasik kelâm kaynaklarında bu sıfatlar beş başlık altında toplanmıştır: sıdk (doğruluk), emânet (güvenilirlik), fetânet (üstün akıl ve zekâ), ismet (günahsızlık, masumiyet) ve tebliğ (Allah'tan aldığı vahyi eksiksiz iletme). Bu sıfatların tüm peygamberlerde zorunlu olarak bulunması gerektiği hususunda kelamcılar arasında genel bir ittifak mevcuttur.²⁸⁴ Ancak bu sıfatlardan ismet, erken dönem kelâm tartışmalarında farklı yaklaşımlara konu olmuştur. Mütakaddimûn dönemi kelâm âlimleri, peygamberlerin günah işleyip işlemeyeceği, özellikle küçük günahlar konusunda masumiyetin kapsamı ve derecesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir³. Buna karşın, diğer dört sıfat (sıdk, emânet, fetânet ve tebliğ) noktasında mezhepler arası ciddi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Bu durum, peygamberliğin inandırıcılığı, güvenilirliği ve temsil ettiği ilahî

²⁸² Ferhat Gökçe, **İslâm'da Peygamberliğe İman**, (Ed.Elif Erden), DİB Yayınları, Ankara 2019, s.43.

²⁸³ Bilgiz, s.40.

²⁸⁴ A.Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s.227.

mesajın korunması açısından bu sıfatların zorunluluğu üzerinde ortak bir anlayışın oluştuğunu göstermektedir.²⁸⁵

4.6.1. İsmet

Sözlükte, “korumak, sınıksız tutmak, engel olmak, kendisiyle korunan; bağlanılan şey, gelebilecek zararları ortadan kaldırmak” anlamında olup a-s-m kökünden türetilmiştir.²⁸⁶ Günah işlememek, günahattan korunmuş olmak yani mâsum olmak demektir.²⁸⁷

Terim olarak ismet kavramı, Allah’ın peygamberlerini korumasını ve günahlardan uzak tutmasını, onların Allah tarafından belli bir üstünlükle donatılmasını, onları kötülüklerden koruyarak iç huzurlarının sağlanmasını ve böylelikle onlara ilahi görevlerini yerine getirmekte başarılı olmalarını ifade etmektedir.²⁸⁸ İsmet kavramı, sadece günahlardan korunmak anlamına gelmez, aynı zamanda bir kişinin, günah işleme gücüne sahip olmasına rağmen iradesiyle günahlardan kaçınmasıdır. İsmet, bir kişi üzerinde Allah’ın koruması ve lütfuyla oluşan bir melekedir.²⁸⁹

İsmet, peygamberlerin hem gizli hem de açık her türlü günah ve çirkin davranışlardan tamamen uzak olmalarını ifade etmektedir. Bu, peygamberlerin yalnızca günahlardan değil, aynı zamanda insanların onları kötü örnek alabilecekleri, çirkin davranış sergilemekten de korunmuş olmaları anlamına gelmektedir. İsmet sıfatının zıddı olan günah işleme(mâsiyet), peygamberler hakkında imkansızdır, çünkü onlar günah işlerse, bu durumda onlara uymak zorunda kalan müminlerinde o şekilde hareket etmesi gerekirdi. Oysa ki Allah, kullarına günah işlemeyi emretmez. Dolayısıyla peygamberler, peygamberliklerinin ne öncesinde ne de sonrasında küfür ve büyük günah işlememişlerdir.²⁹⁰ Ancak, bu peygamberlerin hata yapmadıkları anlamına gelmez. İnsan olmaları sebebiyle günah boyutunda olmayan zelle türünden küçük hatalar yapmışsalar da bu hatalar Allah’ın kendilerini uyarmasıyla mutlaka düzeltilmiştir.²⁹¹

²⁸⁵ Akdemir, s.57.

²⁸⁶ İsfahani, s.705; Mehmet Bulut, “İsmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C:23, s.134.

²⁸⁷ A.Saim Kılavuz, s.228.

²⁸⁸ İsfahani, s.705.

²⁸⁹ Cürcani, s.153.

²⁹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, **Akaid Dersleri (Muvazzah İlm-i Kelam)**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2022, s.171.

²⁹¹ Selim Özarlan, **İslam İnanç Esasları**, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s.120; Kılavuz, s.228.

Ebû Hanîfe'ye göre, peygamberler zaman zaman hata ve zelle (kendi iradeleriyle yapmadıkları küçük yanlışlıklar) yapabilirler, ancak bunlar büyük ve küçük günahlar açısından asla söz konusu olmamaktadır.²⁹² Yani peygamberler Allah Teâlâ tarafından korunmuşlardır ve büyük veya küçük hiçbir günah işlememişlerdir. Peygamberler, insanların örnek alması gereken en yüksek ahlaki standartlara sahiptirler ve bu yüzden onların söz ve eylemlerindeki doğruluk, Allah'ın iradesi doğrultusunda şekillenmektedir. Mâtürîdî ise daha geniş bir perspektife sahiptir ve peygamberlerin tüm günahlardan ve her türlü küfür ile şirkten tamamen korunmuş olduklarını savunmaktadır. Mâtürîdî'nin yaklaşımına göre, peygamberlerin hatasızlığı, onları Allah'ın mesajını iletme görevlerini de eksiksiz kılmaktadır. Bu bağlamda, ismet, peygamberlerin hem ahlaki hem de dini sorumluluklarını yerine getirirken yanılma veya sapma yaşamasını engelleyen bir özelliktir.²⁹³ Ancak, her iki düşünür de peygamberlerin iradeye sahip olduklarını kabul etmektedirler. Bu, peygamberlerin ilahi imtihan ve özgür irade noktasında insan olmaları gereği kendi seçimlerini yapabilme güçlerine sahip oldukları anlamına gelmektedir. Yani, peygamberlerin masumiyetleri, onların mutlak anlamda hata yapamamaları değil, günah işleme veya kötülük yapma noktasında korunmuş olmalarıdır. Bu da onların Allah'ın lütfuyla sadece doğruyu ve iyiliği seçmeye yönlendirilmiş olmaları anlamına gelmektedir.

Nesefî de, peygamberlerin günahlardan korunmuş olmaları (ismet) hususunda Mâtürîdî ile benzer görüşü paylaşmaktadır. Ona göre, peygamberlerden doğruluklarıyla çelişecek fiillerin meydana gelmemesi gerekmektedir. Zira böyle bir durum onların ahlâkî yapısını zedeler ve peygamberlik davasına gölge düşürür. Bu bakış açısı, peygamberlerin yalnızca teorik olarak doğruyu söylemeleriyle değil, aynı zamanda fiilleriyle de bu doğruluğu desteklemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Nesefî, peygamberlerin örnekliğinin ve güvenilirliğinin korunması için, onların her türlü günah ve hatadan uzak tutulmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴

Mu'tezile ekolüne göre, peygamberler hem peygamber olarak gönderilmeden önce hem de peygamberlikten sonra da büyük-küçük tüm günahlardan korunmuşlardır. Bu görüş,

²⁹² Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-Ekber**, (thk. Ömer Nasuhi Bilmen), Bilmen Yayınları, İstanbul 2002, s. 52

²⁹³ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, (thk. Ahmet Vanlıoğlu), Mâtürîdî Yayınları, İstanbul 2013, C.2, s. 112.

²⁹⁴ Ebû'l-Muîn-Nesefî, **et-Temhîd li Kavâid'it-Tevhîd**, (Çev.Hülya Alper), İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.72.

Mutezili kelam anlayışının akılcı çizgisine paralel olarak, peygamberin güvenilirliğini ve örnekliğini koruma amacı taşımaktadır. Onlara göre, bir peygamberin günah işlemesi, insanlar tarafından örnek alınması gereken yönünü zedelemektedir. Zira Kur’ân, Hz. Muhammed (s.a.s.) için şu şekilde buyurur: *"Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız."*²⁹⁵ *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."*²⁹⁶

Mu'tezile'ye göre, eğer peygamberin herhangi bir günah işlediği kabul edilseydi, bu durumda yukarıdaki ayetler gereği ona uymak gerekmekeydi. Ancak günah içeren bir fiile tâbi olunması bâtil olduğundan, bu durum ilâhi buyrukla çelişirdi. Bu nedenle, Mu'tezili düşünürler ismet sıfatını son derece güçlü bir şekilde savunmuş ve peygamberlerin herhangi bir günahla ilişkilendirilmesini aklen ve naklen reddetmişlerdir.²⁹⁷

Pezdevî ise Mu'tezile'nin aksine peygamberlerin tümüyle masum olmadıklarını ifade etmektedir.²⁹⁸ Ancak İbnü'l- Hümam bu konuyu biraz daha açarak peygamberlerin kendilerinden nefret ettirmeyerek hatalarının dışında küçük ve büyük günahlardan korunmuşlardır.²⁹⁹

Gazzâlî, İslâm âlimlerinin ittifakla benimsediği, "Peygamberler vahiyden sonraki dönemde, dini tebliğde ve ümmetin hidayetinde dair hususlarda vahye ters düşecek herhangi bir günah ve kusurdan korunmuşlardır" görüşüne katılmaktadır. O, bu konuda ismet sıfatının peygamberlerde varlığını hem akli delillerle hem de icma yoluyla temellendirir. Gazzâlî'ye göre, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i şeytanın her türlü hile ve aldatmasından korumuş ne zahirine eziyet etmesine ne de batınına ulaşp vesvese vermesine müsaade etmiştir. Bu anlayış, peygamberin sadece dışsal değil, aynı zamanda içsel bütünlüğünü ve manevi saflığını da güvence altına almaktadır.³⁰⁰ Ayrıca Gazzâlî, Hz. Peygamber'in Allah'ı bilmemek, cehalet göstermek ya da ilme ters düşecek bir tutum sergilemekten de tamamen korunmuş olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, peygamberliğin yalnızca doğru bilgiyle değil, aynı zamanda doğru ahlaki duruşla da yürütülmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Gazzâlî'ye göre, peygamberlerde bulunan ismet sıfatı, nübüvvetten sonra

²⁹⁵ Araf, 7/158.

²⁹⁶ Al-i İmran, 3/31.

²⁹⁷ Fahrreddîn er-Razi, **Me'alimü Usûli'd-D'in (Kelam İlminin Esasları)**, (Çev,Muhammet Altaytaş), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s.196-198.

²⁹⁸ Özarslan, **Pezdevî'nin Kelami Görüşleri**, s.30.

²⁹⁹ Özarslan, s.14.

³⁰⁰ Gazzâlî, **Hak Yolunun Esasları**, (Trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2018, s.153.

kendilerine ilâhî bir lûtf olarak verilmiş ve bu durum hem aklen hem de ümmetin icması ile sabit olmuştur. Ancak, onların nübüvvetten önce de bu sığata sahip oldukları, haber ve nakil yoluyla bilinen bir gerçektir.³⁰¹

4.6.2. Sıdk

Sıdk sözlükte, “doğru olmak, gerçeği söylemek ve doğru bir şekilde hüküm vermek, sözün kalbe ve haber edilen şeye uygun olması” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰² Sıdk kelimesi, İslâmi kaynaklarda “dürüst ve güvenilir olmak, gerçeği konuşmak, vaadine riayet etmek” anlamında mastar; “gerçeği ifade eden, doğruluk, dürüstlük” anlamında da isim olarak kullanılmıştır.³⁰³

Peygamberlerin sıdk sıfatı, onların Allah’tan aldıkları vahyi insanlara doğru bir şekilde ve eksiksiz iletmelerini ifade etmektedir. Peygamberler, her zaman doğruyu söylemiş ve insanlara yalnızca doğruyu aktarmışlardır. Bu da onların tebliğ ettikleri mesajların güvenilirliğini ve doğruluğunu pekiştirmiştir.³⁰⁴ Sıdk, peygamberlerin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Peygamberin sıdkın zıddı olan kizb yani yalan söylemesi veya eksik bilgi vermesi düşünülemez. Çünkü bu onların ilahi görevlerine ters düşer ve vahyin gerçekliğine gölge düşürür. Peygamberler Allah’tan aldığı mesajları olduğu gibi iletmekle ve doğru bir şekilde aktarmakla yükümlüdürler. Bu nedenle onların sıdkı, yalan ile bağdaştırılmaz.³⁰⁵ Bütün peygamberler, peygamberlikten önce de sonra da yalan söylememişlerdir. Bu nedenle kavmi tarafından hiçbir peygambere “Sen daha önce yalancı biriydin” denilmemiştir.³⁰⁶

Mâtürîdî’ye göre “sıdk”, doğruluk anlamına gelir ve daha çok haber bağlamında kullanılır. Burada doğruluktan kasıt, verilen bilginin gerçeğe uygunluğu ve yalan içermemesidir. Yani bir kişinin ya da peygamberin iletteği haberin sâdık (doğru söyleyen) olup olmadığı, onun sıdk taşıyıp taşımadığı ile ilişkilidir. Bu bağlamda, sıdk, epistemolojik olarak bir bilginin doğruluğunu belirlemede temel ölçütlerden birisidir. Bir haberin sıdk taşıması,

³⁰¹ Gazzâlî, s.154.

³⁰² İsfhani, s.582-583.

³⁰³ Mustafa Çağırıcı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C:37, s.98.

³⁰⁴ Bilmen, s.172.

³⁰⁵ Kılavuz, s.228.

³⁰⁶ Bilgiz, s.40.

onun bilgi değerine sahip olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî'ye göre peygamberlerin haberleri sâdıktır, çünkü bu haberlerin kaynağı ilâhîdir ve Allah yalanla nitelenmekten münezzehtir.³⁰⁷ Mâtürîdî, “hak” kavramının ise sıdk kavramına göre daha geniş kapsamlı olduğunu ifade etmektedir. Zira hak yalnızca haberin doğruluğunu değil, aynı zamanda hüküm, değer ve varlık düzeyinde de gerçekliği kapsamaktadır. Yani hak, hem bir haberin doğru olmasını ifade ederken, hem de bir şeyin kendisinden beklenen gibi, yerli yerinde ve olması gerektiği gibi olması anlamını taşımaktadır. Mâtürîdî, Kur’ân’da bu iki kavramın farklı bağlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Buna göre bazı ayetlerde sıdk, bazı ayetlerde ise hak kavramı geçmektedir. Örneğin Peygamberlerin doğruluğunu ifade ederken bazen “sıdk” kelimesi geçerken, İlâhî hükümlerin, adaletin ve varlığın hakikatini vurgularken “hak” tercih edilmektedir.³⁰⁸

Nesefî, peygamberlerin sahip olduğu mûcizelerin, onların peygamberlik iddialarını doğruladığını ve bu mûcizelerin onların doğru söylediklerini (sıdk) gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu, peygamberlerin sözlerinin ve mesajlarının güvenilirliğini sağlamak için önemli bir delil olarak görülmektedir. Ayrıca, peygamberlerin vasıflarını zedeleyecek her türlü sıfat ve davranıştan uzak olmaları, onların insanlara doğru yolu göstermede ne kadar güvenilir olduklarının bir diğer göstergesidir.³⁰⁹

Nesefî'nin bu düşüncesi, aynı zamanda dini metinlerdeki peygamberlerin yüksek ahlaki ve manevi duruşlarının, onların Allah tarafından seçilen ve gönderilen özel kişiler olduğunu pekiştiren bir düşünceyi de ifade etmektedir. Peygamberlerin bu yüksek vasıfları, toplumlara verdikleri mesajların ne kadar değerli ve doğru olduğunu ortaya koymaktadır.

Gazzâlî, sıdk'ın erdemini anlamının en iyi yollarından birinin, bu erdemin kökünden türemiş olan "sıddîk" kavramını bilmek olduğunu vurgulamaktadır. "Sıddîk", yalnızca dil ile değil, kalp ve amelleriyle de doğruluğu esas alan kişiyi tanımlamaktadır.³¹⁰ Bu, bir kişinin sözüyle, düşüncesiyle ve eylemleriyle bir bütünlük içinde doğruluğu yaşamaya adanmış olması anlamına gelmektedir. Gazzâlî, bu düşüncesini, Kur’ân'daki “*Bu kitapta*

³⁰⁷ Kalmahan Erjan, “İmâm Maturidi’de Peygamberlik”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2003), s.62.

³⁰⁸ Erjan, s.62.

³⁰⁹ Nesefî, s.72-73.

³¹⁰ Cürcanî, s.138.

İbrâhim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."³¹¹ *"Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi."*³¹² Ayetlerindeki peygamber örnekleriyle pekiştirmektedir. Allah, peygamberleri "sıddîk" olarak nitelendirir ve bu nitelendirme, onların hem sözlerinin hem de eylemlerinin doğruluğuna işaret etmektedir. Bu ayetler, Gazzâlî'nin sıdk ve sıddîk kavramlarını açıklarken verdiği örneklerin temeline dayanmaktadır. Peygamberlerin doğruluğu, onların toplumları üzerinde güven oluşturmuş ve Allah'ın mesajını doğru bir şekilde iletmelerini sağlamıştır. Eğer peygamberler yalan söylemiş olsalardı, halkın güvenini kaybederlerdi ve peygamber gönderme amacının gerçekleşmesi imkânsız hale gelirdi. Bu sebeple, peygamberlerin doğruluğu yalnızca bir ahlaki erdem değil, aynı zamanda ilahi mesajın insanlar arasında kabul görmesini sağlayan temel bir unsur olmuştur.³¹³

4.6.3. Emanet

Arapça'da "emân" kelimesi güvenmek, korku ve endişeden emin olmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimeden türetilen "emanet", hıyanetin zıddı olarak güven duyulan bir durumu ifade etmektedir. Emanet kelimesi, "güvenilir olmak ve güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak bırakılan şey" anlamlarını taşımaktadır.³¹⁴

"El-Emnu" kelimesinin kök anlamı, bireyin ruhsal ve psikolojik huzur durumunu ifade etmektedir. Bu kelime, bir kişinin hem içsel olarak güvende hissetmesi hem de dışarıdan gelebilecek kötü durumlara karşı korunmuş olduğunu hissetmesi anlamına gelmektedir. Kelime aynı zamanda korkuların ortadan kaldırılması ve insanın gelecekteki olumsuz durumlara karşı güven içinde olmasını demektir. "El-Emnu" kelimesi, bir tür güvenlik ve huzur durumunu ifade ederken, "el-emânetü" ve "el-emân" kelimeleri de bu anlamlarla ilişkilidir. Her biri bir mastar olup güven ve emanetle ilgili anlamlar taşımaktadır. Ancak burada önemli olan nokta, bu kavramların bazen güven ve huzurun varlığı bazen ise insanın tam anlamıyla emin olamadığı durumları anlamak için kullanılabilir.

³¹¹ Meryem, 19/41.

³¹² Meryem, 19/54.

³¹³ Kılavuz, s.228.

³¹⁴ Ali Toksarı, "Emanet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C:11, s.81.

olmasıdır.³¹⁵İnsanın doğru bir şekilde hareket etmesini ifade etmek için “emanet” kelimesi, doğru sözler ve dürüstlük için ise “sıdk” kelimesi kullanılmaktadır.³¹⁶

Peygamberler, sadece peygamberlik görevlerinde değil, diğer tüm hayatlarında da güvenilen ve emin olunan kişilerdir. Onlar asla emanete hıyanet etmezler.³¹⁷Peygamberler Allah’tan aldıkları vahyi eksiksiz ve doğru bir şekilde insanlara aktarırlar. Kendilerine vahyedilen mesajları hiç değiştirmeden ekleme veya eksiltme yapmadan insanlara iletirler.³¹⁸Peygamberlerin bu hususta güvenilir olduğu Kur’ân’da “*O kendi nefisinden konuşmaz, ancak kendine vahyedileni söyler.*”³¹⁹ayetiyle vurgulanmaktadır. Peygamberlerin güvenilir olmaları zorunludur. Bütün peygamberler emin, güvenilir ve dürüst kimselerdir. Onlar emanete asla hıyanet etmezler.³²⁰

Gazzâlî’ye göre de peygamberlerin emanete hıyanet etmeleri kesinlikle mümkün değildir. Çünkü Kur’ân, peygamberlerin bu tür bir davranışta bulunamayacaklarını açıkça belirtmektedir: “*Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz.*”³²¹ Bu ayet, peygamberlerin güvenilirliklerini, doğruluklarını ve Allah tarafından korunmuş olduklarını vurgulamaktadır. Gazzâlî, peygamberlerin emanete hıyanet etmeyeceklerinin zorunlu bir nitelik olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, onların Allah’ın elçileri olmalarının bir gerekliliği olarak görülmektedir. Gazzâlî, bu güvenin kaynağının Yüce Allah olduğunu belirtmektedir. Allah, peygamberleri her türlü kötülükten, yanlışlıktan ve hatadan korunmuş kılmıştır. Bu, onların sadece insanlar arasında güvenilir olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda Allah’ın mesajlarını doğru bir şekilde aktarmalarını sağlamaktadır.³²²

Gazzâlî, Hz. Muhammed’in her bakımdan vahye aykırı olacak tüm davranışlardan korunduğunu vurgulamaktadır. Bu, aklın ve dinin hükümlerine tamamen uygun bir durumdur. Çünkü bir peygamberin doğruluğu ve güvenilirliği, onun Allah’ın vahyini doğru bir şekilde insanlara iletmesi için mutlak bir gerekliliktir. Hz. Muhammed, yalan söylemekten ve verdiği söze aykırı davranış sergilemekten de Allah tarafından

³¹⁵ İsfehani, s.99; Cürçani, s.29.

³¹⁶ Cürçani, s.138.

³¹⁷ Kılavuz, s.228.

³¹⁸ Özarslan, **İslam İnanç Esasları**, s.119.

³¹⁹ Necd, 53/3-4.

³²⁰ Bilgiz, s.40.

³²¹ Al-i İmran 3/161.

³²² Gazzâlî, s.158.

korunmuştur. Bu özellikler, onun sadece bir lider olarak değil, aynı zamanda bir rehber ve örnek insan olarak da mükemmel olmasını sağlamıştır.³²³

4.6.4. Fetânet

Fetânet kelimesi, sözlüklerde genellikle zekâ, akıl, anlayış ve bilgelik gibi anlamlarla açıklanmaktadır. Bu kelime, bir kişinin olayları derinlemesine anlama, doğru değerlendirme ve çözüm üretme yeteneğini ifade etmektedir. Fetânet aynı zamanda bir kişinin pratik zekâsı ve akıl yürütme becerisiyle de ilişkilendirilir.³²⁴

Terim olarak fetânet, peygamberlerin, her an uyanık, dikkatli ve keskin bir görüşe sahip olmalarını,³²⁵ bir olayın ya da durumun iç yüzünü derinlemesine anlama yeteneğine sahip olmaları, doğruyu yanlıştan ayırt edebilme ve hikmetli bir şekilde hareket etme becerisine sahip olmaları,³²⁶ düşünme kapasitelerinin olağanüstü bir seviyede olması, toplumu ve insanları yönlendirecek derin bir akıl ve vizyona sahip olmaları gibi özellikleri vurgulamaktadır.³²⁷

Fetânet, peygamberlerin sahip olduğu üstün akıl, zekâ, hafıza ve ikna gücüyle ilişkilendirilir. Bir kişinin akıl ve zekâ açısından yüksek kapasiteye sahip olmasını ifade etmektedir. Peygamberlerin fetânet sahibi olmaları, onların akıl yürütme, doğruyu bulma ve insanları doğru yola iletme konusundaki yeteneklerinin çok güçlü olduğunu göstermektedir.³²⁸ Peygamberlerin akıl, hafıza ve zekalarının en yüksek seviyede olduğu belirtildiği için delilik, gaflet ya da akıl zayıflığı gibi durumlar onların nitelikleriyle bağdaşmaz.³²⁹ Peygamberler, yüksek ahlakları, insanlara rehberlik etme konusundaki kabiliyetleri ve mükemmel örneklikleriyle topluma ilham olmuşturlardır.

Gazzâlî, peygamberlerin yalnızca ilahî vahyi tebliğ eden kişiler değil, aynı zamanda üstün bir aklı yetkinliğe ve derin bir basiret nuruna sahip fertler olduğunu vurgular. Bu bağlamda

³²³ Gazzâlî, s.154.

³²⁴ Mustafa Sönmez, “Akıl Yerinde ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin “Fetânet” Sıfatı”, **Kader Dergisi**, 2022, C:20, S:2, s.732.

³²⁵ Bilmen, s.172.

³²⁶ Gölcük, Toprak, s.284.

³²⁷ Furat Akdemir, “Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örnekliği Meselesi”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014), s.138.

³²⁸ Bilgiz, s.41.

³²⁹ Özarslan, s.121.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “*Bu dünyada kör olan, ahirette de kördür ve yolunu daha da şaşırmıştır*”³³⁰ ayetini tefsir eden Gazzâlî, hakikatin idrakinde sadece zahirî duyuların değil, bâtinî bir kavrayış olan basiretin de zorunlu olduğunu ifade eder. Gazzâlî’ye göre bu içsel idrak gücü, yani basiret, peygamberlerde en yüksek düzeyde bulunmakta olup onların fâtin (keskin zekalı, akıllı) kimseler olmalarını da bu bağlamda değerlendirmektedir. Dinin hakikatine ulaşmak ve onun derin boyutlarını kavramak, sıradan akli muhakemenin ötesine geçerek basiret nuruyla mümkün olmaktadır. Bu içsel nurdan yoksun bireyler, dini yalnızca zahirî şekil ve ritüellerle sınırlı bir çerçevede yaşamaktadırlar. Gazzâlî, bütün bu kavrayış biçimlerinin ortak adını “akıl” olarak verir ve bu kavrayışın sadece soyut muhakeme değil, aynı zamanda manevi derinliği de kapsayan çok katmanlı bir yeti olduğunu savunmaktadır.³³¹

İmâm Gazzâlî’ye göre ilmin temel kaynağı akıldır; zira bilgi, doğrudan doğruya aklın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Akıl, insanı hayvanlardan ayıran en temel nitelik olmasının yanı sıra, insanlar arasındaki bireysel farklılıkların da temel belirleyicisidir. Bu bağlamda Gazzâlî, akli sıradan bir vasıta olarak görmekten ziyade hem epistemolojik hem de ontolojik düzeyde insanı tanımlayan asli bir yeti olarak ele alır. Ona göre Hz. Peygamber’in aklını, sıradan bir köylünün ya da medeniyetten uzak bir göçebenin aklıyla bir tutmak, yalnızca entelektüel bir sapma değil, aynı zamanda akli yetersizliğin göstergesidir.³³² Gazzâlî’nin düşünce sisteminde akıl, yalnızca dünyevi bilgilerin elde edilmesinde değil, aynı zamanda metafizik hakikatlerin kavranmasında da belirleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim Allah’ın bilinmesi, peygamberlerin doğruluğunun anlaşılması ve şariatın idrak edilmesi gibi temel dini hakikatlerin anlaşılması, aklın işlevselliğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede Gazzâlî, aklın değersizleştirilmesini kabul edilemez bulur; zira aklın küçümsenmesi, onunla kavranan şariatın da dolaylı olarak küçümsenmesi anlamına gelmektedir. Oysa Kur’ân’da ve sünnette akıl, övgüye değer bir yeti olarak sunulmuş; Allah tarafından çeşitli bağlamlarda yüceltilmiştir. Dolayısıyla Gazzâlî’nin epistemolojisinde akıl hem bilgiye ulaşmanın aracı hem de dinin doğru anlaşılmasının teminatıdır.³³³

İmâm Gazzâlî, peygamberlerin ilâhî vahyi tebliğde hata yapmalarının, yanlış beyanda bulunmalarının veya akla aykırı fiillerde bulunmalarının mümkün olmadığını ifade eder.

³³⁰ İsrâ, 17/72.

³³¹ Gazzâlî, *İhyau Ulûmi’d-Din*, (Trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul trs, C:1, s.215.

³³² Gazzâlî, s.210-216.

³³³ Gazzâlî, s.217-219.

Bu görüşünü, sadece bireysel bir kanaat olarak değil, aynı zamanda ümmetin icmâsına dayandırmaktadır.³³⁴

4.6.5. Tebliğ

Sözlükte, bildirme, ulaştırma, iletişime geçme, taşıma, erişme gibi anlamlar taşımaktadır.³³⁵ Terim olarak, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara doğru, eksiksiz ve olduğu gibi ulaştırmalarıdır.³³⁶ Kelam ilminde ise, peygamberlerin yükümlü olduğu tebliğ görevi, Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara doğru bir şekilde iletme sorumluluğunu ifade etmektedir.³³⁷ Peygamberler, vahiy yoluyla aldıkları bilgileri, insanlara doğru bir biçimde ileterek, onların dini yükümlülükleri ve hayatları hakkında rehberlik etmişlerdir. Tebliğ, yalnızca bir mesajın iletilmesinden ibaret değildir. Aynı zamanda bu mesajın doğru bir biçimde, eksiksiz ve ekseninden sapmadan aktarılması demektir.

Peygamberlerin en önemli görevlerinden biri "tebliğ"dir. Onlar, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara doğru bir şekilde aktarmakla sorumludurlar. Bu, sadece bir bildirim yapmak değil, aynı zamanda vahyi olduğu gibi, eksiksiz ve doğru bir şekilde insanlara iletmektir.³³⁸ Peygamberlerin tebliğ yaparken herhangi bir eksiklik, fazlalık veya yanlışlık yapma gibi bir hakları veya lüksleri yoktur; çünkü vahiy, Allah'tan gelen ilahi bir mesajdır ve hiçbir şekilde değiştirilmeden aktarılması gerekmektedir. Peygamberlerin, tebliğ görevini yerine getirirken herhangi bir ayırım yapmamaları gerektiği çok önemlidir. Zengin, fakir, güçlü, zayıf, sağlam veya engelli insanlar arasında fark gözetmeden, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını herkese eşit şekilde ulaştırırlar. Vahyi bir kısım insanlardan saklama veya gizleme gibi bir davranışta bulunmazlar. Bu, peygamberlerin adaletli ve dürüst bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinin temel ilkelerindendir.³³⁹

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerin tebliğ görevini açıkça belirten birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde, peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi insanlara iletmekle yükümlü oldukları ve bunun dışında bir sorumluluklarının olmadığı vurgulanmaktadır. “Ey

³³⁴ Gazzâlî, **Hak Yolunun Esasları**, s.158.

³³⁵ İsfahani, s.167; Mustafa Sönmez, “Peygamberlerin “Tebliğ Sıfatı” ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, C:10, S:35, s.278.

³³⁶ Kılavuz, s.231.

³³⁷ Mehmet Boynukalin, “Tebliğ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C:40, s.218.

³³⁸ Sönmez, s.278.

³³⁹ Sönmez, s.278-279.

Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah, kafir olan topluluğu hidayete erdirmez.”³⁴⁰

Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışında peygamberlerin temel misyonu, insanları marifetullahı ulaştırmak üzere irşad ve tebliğ vazifesini yerine getirmeleridir. Bu anlayışta marifet, yalnızca entelektüel bir bilgi değil; insanın varoluşsal gayesini gerçekleştirmesine vesile olan, ilahi hakikatle doğrudan irtibatlı bir mârifet düzeyidir. Gazzâlî'ye göre bu türden bir bilgiye ulaşmak, akıl veya duyularla sınırlı olan insani idrak yollarıyla değil, peygamberlerin bildirdiği vahiy temelli bilgiyle mümkün olacaktır. Bu bağlamda tebliğ, yalnızca bilgi aktarma değil, aynı zamanda insanın hidayete ermesi için ilahi hakikatin doğrudan muhatabına ulaştırılması anlamını taşımaktadır.³⁴¹

Gazzâlî, klasik kelim geleneği doğrultusunda peygamberlerde bulunması zaruri görülen beş temel sıfat (sıdk, emanet, tebliğ, fetanet ve ismet) üzerinde durmakla birlikte, bunun ötesine geçerek peygamberleri diğer insanlardan ayıran birtakım özel niteliklere de dikkat çekmiştir. Bu yönüyle Gazzâlî'nin peygamberlik anlayışı, yalnızca kelami bir çerçeveye değil, aynı zamanda tasavvufî ve ahlâkî boyutlara da sahiptir.

Her şeyden önce Gazzâlî, peygamberlerin ismet sıfatını yalnızca tebliğ alanıyla sınırlı görmeyip, onların genel anlamda günahlardan korunmuş (ma'sûm) olduklarını ifade etmektedir. Bu anlayış, peygamberlerin Allah'a olan yakınlıklarının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Gazzâlî'ye göre, kendilerine birçok nimet bahşedilmiş olmasına rağmen peygamberler, Allah'tan en çok korkan ve takva sahibi olan kimselerdir. Bu korku, sıradan insanlardaki korku türünden farklı olarak marifet temelli bir “haşyet”tir; bilgi ve sevgiyle yoğrulmuş bir ilahi saygıdır.³⁴²

Bunun yanı sıra Gazzâlî, peygamberlerin gayb âlemine dair bilgileri insanlara anlayabilecekleri şekilde aktarma yöntemlerine de dikkat çekmektedir. Ona göre, gaybi hakikatler doğrudan ifade edilemeyecek ölçüde derin ve soyut olduğundan, peygamberler bu bilgileri insanlara darb-ı mesel (temsîlî anlatım) yöntemiyle sunmuşlardır. Bu hem

³⁴⁰ Maide, 5/67.

³⁴¹ Gazzâlî, **İtikad'da Orta Yol**, s.143.

³⁴² Gazzâlî, **İhyau Ulûmi'd-Din**, C.4, s.295-296.

pedagojik bir hassasiyetin hem de vahyin içeriğini muhataba göre şekillendirme kabiliyetinin göstergesidir.³⁴³

Gazzâlî ayrıca, peygamberlerin beşer üstü bazı fiziksel ve psikolojik yetilere sahip olduklarını da belirtir. Bunlardan biri, olağanüstü bir görme yeteneğine sahip olmalarıdır.³⁴⁴ Bununla birlikte, Gazzâlî, peygamberlerin aynı anda birden fazla kadınla evli olabilme durumunu da özel bir nitelik olarak değerlendirmektedir. Bu konuda özellikle Hz. Muhammed'in dokuz hanımıyla nikâhı altında bulunmasını, onun hem şer'î bir ruhsata hem de adaleti ve dengeyi gözetme yeteneğine sahip olmasına bağlamaktadır. Zira bu derece eşitliği ve dengeyi sağlayabilecek kudret, sıradan bir insanın sahip olamayacağı bir meziyettir.³⁴⁵

Muhammed Pezdevî'nin *Usûlü'd-Dîn* adlı eserinde peygamberlerin niteliklerine dair müstakil bir başlık altında kapsamlı bir değerlendirme yapılmamıştır. Bununla birlikte, eserde yer alan çeşitli pasajlardan yola çıkarak onun peygamberlik konusundaki bazı görüşlerini tespit etmek mümkündür. Bu çerçevede, Pezdevî'nin peygamberlerin özelliklerine ilişkin açıkça dile getirdiği iki temel husus dikkat çekmektedir.

Bunlardan ilki, peygamberlerin cinsiyeti ile ilgilidir. Pezdevî'ye göre Allah, peygamberlik görevini yalnızca erkeklerden seçtiği kullarına vermiştir. Kadınların peygamber olamayacağına dair bu görüş, klasik Ehl-i sünnet kelâm geleneğiyle uyumlu bir çizgide yer almakta ve nübüvvetin yalnızca erkeklere has bir vasıf olduğunu savunan geleneksel anlayışı yansıtmaktadır. Bu düşünceyi hem akli gerekçeler hem de nakli veriler ışığında temellendirilmeye çalışmıştır.³⁴⁶

İkinci olarak Pezdevî, peygamberlerin sayısı konusunda katı ve kesin bir inancı benimsemenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Onun yaklaşımına göre, peygamberlerin sayısına dair nakledilen rivayetler birbirinden farklılık arz ettiğinden, bu konuda belirli ve kesin bir rakam üzerinde ısrar etmemek gerekmektedir. Bu görüş, özellikle haberi

³⁴³ Gazzâlî, s.42-43.

³⁴⁴ Gazzâlî, **Hakikate Giden Yol**, s.159.

³⁴⁵ Gazzâlî, **İhyau Ulûmî'd-Din**, C.2, s.60-61.

³⁴⁶ Pezdevî, s.147.

bilgilerin çeşitliliğine dikkat çekmesi bakımından önemlidir ve kelami düşüncede ihtiyatlı yaklaşımın bir örneğini teşkil etmektedir.³⁴⁷

³⁴⁷ Pezdevi, s.353.

5.SONUÇ

İslâmi ilimler arasında kelam, özellikle inanç esaslarını savunan bir bilim dalı olarak önemli bir yer tutar. Kelam, dinin temel inançlarını akıl ve delillerle temellendirerek, İslâm inançlarını batıl düşünce ve akımlara karşı korumayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kelam ilmi, özellikle uluhiyet, nübüvvet ve ahiret gibi temel konuları sistematik bir şekilde ele almaktadır. Bu üç ana bölüm, İslâm inanç esaslarının temelini oluşturur ve her biri, dini değer ve öğretileri sağlam temellere dayandırarak akıl yoluyla savunur. Nübüvvet, İslâm dininin temel inançlarından biri olup, peygamberin Allah'tan aldığı vahyi insanlara iletme görevine sahip olduklarını ifade eder. Nübüvvet, kelam ilmi içerisinde oldukça tartışmalı ve önemli bir konudur. Nübüvvetin varlığı, bir bakıma Allah'ın insanlara doğru yolu gösterme ve onları ahlaki olarak yönlendirme amacıyla seçtiği elçilerin varlığına dayanmaktadır. Peygamberler, insanları doğru yola iletmek için Allah tarafından gönderilmiş ve görevlendirilmiş kimselerdir.

Tarih boyunca, nübüvvet konusuyla ilgili olarak farklı düşünce sistemleri ortaya çıkmıştır. Bazı düşünürler ve kelamcılar, peygamberliği ve vahyi, dinin esaslarından biri kabul ederek buna akli deliller sunmuşlardır. Bazı akımlar ise nübüvvetin gereksiz olduğunu, insan aklının zaten her türlü gerçeği keşfetmeye yeterli olduğunu savunmuşlardır. Nübüvvetle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasının nedeni, vahyin doğası, peygamberlerin nasıl seçildiği, peygamberlik görevlerinin sınırları gibi konulardaki farklı anlayışlardır. İslâm kelamı bu gibi konularda akıl yürütme ve delil sunma yoluyla doğru inancı savunmuş, karşıt görüşlere karşı ise çeşitli argümanlar geliştirmiştir. Nübüvvet konusu, İslâm kelamının temel taşlarından biridir. Hem imani hem de akli temellere dayanan tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda nübüvvetin gerekliliği, insan aklının sınırlılığı ve vahyin insanlara doğru yolu göstermedeki rolü üzerine yapılan tartışmalar, İslâm düşüncesinin zenginliğini ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmamızda nübüvvet meselesine, İslâm kültürü açısından önemli bir yere sahip olan Maverâünnehir bölgesinde yetişmiş Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ve Horasan bölgesinde yetişmiş Gazzâlî'nin örneğinde açıklamaya çalıştık. Pezdevî, Ebû Hanîfe'nin akideye ilişkin düşüncelerini sistemleştiren Mâtürîdî'nin takipçilerinden yani Mâtürîdî ekolü müntesiplerinden olan ve Mâtürîdî mezhebinin düşünce sistematığının gelişmesine,

yayılmasına katkı sağlamış âlimlerdendir. Gazzâlî de İslâm dünyası ve Batı'da araştırmalarıyla dikkat çekmiş, hemen hemen her konuda eserler vermiş bir isimdir.

Nübüvvet ve peygamberliğin inkarına dair görüşlerin tarihi kökenlerini bilmek zordur. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Kur'ân'da, peygamberlerin Allah tarafından gönderildikleri kavimler tarafından karşılaştıkları zorluklar, baskılar, zulümler ve tehditler sıkça dile getirilmiştir. Pezdevî, nübüvveti inkâr edenlerin başında Berahime ve Sümeniyye akımlarının olduğunu belirtmektedir. İnkâr etme sebepleri ise, haberi bilgi kaynağı olarak görmemeleri ve akıl varken vahyin gereksiz olduğu iddiasında bulunmalarıdır. Elçi aklın gerektireceği şeyleri getiriyorsa aklın buna ihtiyacı yoktur, o zamanda elçi göndermek faydasızdır, eğer aklın kabul edemeyeceği şeyleri getiriyorsa bu da olmaz. Çünkü akıl Allah'ın bir delilidir. Allah'ın delilleri de çelişmez. Yine onların görüşüne göre, insanlar emir ve yasaklarla sorumlu tutulmuştur. İnsan fiilleri güzel ve çirkin olmak üzere ikiye ayrılmış, güzeller emredilmiş, çirkinler yasaklanmıştır. İnsan da güzel ve çirkinini aklıyla bilebilir, peygambere gerek yok demişlerdir.³⁴⁸

Ehl-i sünnet kelmacıları ise bu görüşlere karşılık vermişlerdir. Çünkü risalet, insanların akıllarının idrak etmesi noktasında sınırlı kaldığı alanlarda, eksiklerini gidermek amacıyla Allah ile insanlar arasındaki elçiliktir. Peygamberin amacı insanların dünya ve din işleriyle alakalı ihtiyaç duydukları hususları açıklamaktır. Hangi amellerin insanı cennete, hangisinin cehenneme götüreceğini akıl tek başına bilemez, akıl için bunların bir kısmını bilmesi mümkün desek de bu çok az sayıdaki kimselerden başkasının başaramayacağı çok ince düşünceler sayesinde gerçekleşebilir.³⁴⁹

Pezdevî, aklın bir şeyin güzelliğini ve çirkinliğini belirleyemeyeceğini sadece bilip tanıyabileceğini, eşyanın hakikatinin bilinmesinin ancak Allah'ın peygamber göndermesi ile mümkün olacağını belirtmiştir. Aklın bir ilim olduğunu, aklın bir şeyin özüne etki edemeyeceğini ve kulak, göz gibi bilgi edinme aracı olarak kabul edildiğini söylemektedir. Toplumsal hayattaki düzenin, ibadetlerin biçimlerinin ve türlerinin belirlenmesinde aklın yetersiz olduğunu, bunun için Allah tarafından gönderilen vahiy almış bir elçiye ihtiyaç duyulduğunu belirterek nübüvvetin gerekliliğini ortaya koymuştur.

³⁴⁸ Özarslan, s.28; Pezdevî, s.142-143.

³⁴⁹ Taftazani, **Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhul-Akaid**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s.236.

Gazzâlî de nübüvveti inkâr eden grupları İseviyye, Yahudi ve Hristiyanlardan bir grup olarak ele almıştır. O, mucize ve Kur'ân'ın mucize oluşuyla inkarcılara karşı deliller getirmiştir. Gazzâlî nübüvvetin ispatında insanın akıllı bir varlık oluşu ve diğer yaratılanlardan farklı kılan özelliğinin bu olmasını delil olarak sunmaktadır. Peygamberlerin yaratılış, mizaç, huy, akıl ve ruh yönünden diğer insanlardan ayrıldığını belirtmektedir. Gazzâlî, genel olarak nübüvvetin ispatını, insanın iradesine bağlı fiillerinde ona yol göstermede, rehberlik etmede peygamberlerin etkisi; toplumsal hayatı, sosyal düzeni sağlamada peygamberlerin rolü ve peygamberlere iman etmenin Allah'a iman etmekle eşdeğer olmasından hareketle ortaya koymuştur.

Nübüvvetin ispatında hem Pezdevî hem de Gazzâlî için en önemli delil mûcizelerdir. Mucize, peygamberlerin inkarcılara karşı meydan okumaları sonucunda Allah'ın kudretiyle peygamberlerin gerçekleştirdiği olağanüstü olaylardır. Her iki âlim de mûcizenin peygamberliğin gerçekliği ve doğruluğunu onaylayan en büyük delil olarak görmektedirler. Yine her iki isim Kur'ân'ın mûcize oluşunu delil olarak sunmaktadırlar. Kur'ân'ın belagatıyla ve fesahatıyla benzersiz oluşu onun bir benzerinin getirilmesi noktasında insanları aciz bırakmıştır. Bu sebeple de Kur'ân Hz. Muhammed'in en büyük mûcizesi ve peygamberliğinin de delili olmuştur.

Hem Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin hem de Gazzâlî'nin nübüvvet anlayışlarında, nübüvvetin temel işlevi insanları doğru yola iletmek, ahlaki erdemleri öğretmek ve toplumsal düzeni sağlamaktır. İslâm dünyasında nübüvvetin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki önemini vurgulamaktadır. Nübüvvet, sadece Allah'ın mesajını insanlara iletmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin içsel ahlaki gelişimlerini sağlamak, toplumsal düzeni oluşturmak ve adaletin tesis edilmesi için gerekli olan bir araç olarak görülmektedir.

Pezdevî nübüvvetin ispatında yalnızca mûcizeyi ön planda tutarken, Gazzâlî ise mûcizenin yanında akıl ve tefekkür yoluyla da gerçeğin anlaşılabilmesi görüşünü savunmaktadır. Bir kişinin peygamberliğini onun hayatını, sözlerini, davranışlarını ve kişiliğini derinlemesine inceleyerek ve tevatür yoluyla bilgi edinerek de elde edilebileceğini belirtmektedir. Nübüvvetin ispatı noktasında her iki âlim arasındaki farkın bu anlayış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, İslâm düşüncesinde nübüvvet meselesi hem akıl hem de vahiy ışığında tartışılan ve zaman içinde farklı düşünürlerin yorumlarına tabi tutulan derin bir konudur. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Gazzâlî gibi âlimlerin bu konudaki yaklaşımları, İslâm düşüncesinin gelişimini şekillendiren önemli izler bırakmaktadır. Bu bağlamda, nübüvvetin sadece bir dini kavram değil, aynı zamanda toplumsal ve felsefî bir anlam taşıdığı da ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- ARUÇI, Muhammed, “Pezdevî, Ebul Yüsr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 34, TDV Yayınları, Ankara 2007.
- AKDEMİR, Furat, “Kur’ân Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2018, Cilt No. (8), 55.
- AKDEMİR, Furat, “**Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örneklği Meselesi**”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2014.
- ADAM, Hüdaverdi, “Nübüvvete Dair İki Mesele Nebi ile Resul Arasında Fark ve Kadının Peygamberliği”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, 80.
- ALPER, Hülya, **İslâm İnanç Esasları**, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- BAĞÇEÇİ, Muhittin, “Ehl-i Tevhid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994.
- BARLAK, Muzaffer, **Kelam’da Nübüvvet Tartışmaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- BİLGİZ, Musa, “Kur’ân’da Nübüvvet (Peygamberlik)”, **Diyanet İlmi Dergisi**, 2013, Cilt No. (49), 28.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Akaid Dersleri (Muvazzah İlm-i Kelam)**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2022.
- BOYNUKALIN, Mehmet, “Tebliğ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- BOZKALE, Lütfi, “**Kelam Literatüründe Nübüvvet Karşıtlığı Sorunu**”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2022.
- BULUT, İsmail, **Nübüvvete Çağdaş Bir Yaklaşım**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2021.
- BULUT, Halil İbrahim, “Mucize”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 30, TDV Yayınları, Ankara 2020.
- BULUT, Halil İbrahim, **Kur’ân Işığında Mucize ve Peygamber**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- BULUT, Mehmet, “İsmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 23, TDV Yayınları, İstanbul 2001.
- CAN, Mustafa, “**Maturidi’de Nübüvvet Anlayışı**”, (Doktora Tezi, Basılmamış, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1997.
- CEYHAN, Mehmet Akif, “**Kur’ân Ayetleri Işığında Vahiy**”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2016.
- CÜRCANİ, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, **Tarifât-Terimler Sözlüğü**, Arif Erkan (Çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

- ÇAĞRICI, Mustafa, “Sıdk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇAĞRICI, Mustafa, **Gazzâlî**, DİB Yayınları, İstanbul 2017.
- ÇAPAK, İbrahim, “Gazzali ve Dikkat Çektiği Bazı Meseleler”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Cilt No. (2), 8-9.
- DAĞ, Mehmet, AYDIN, Hasan, **Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe Akımları, Filozoflar ve Temel Sorunlar**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2017.
- DOĞAN, İsmail, Ebû **Mansûr el-Maturidî’den Nureddin es-Sabuniye Peygamberlik Anlayışı**, Oku Okut Yayınları, Ankara 2024.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, **Nesefi ve İslâm Filozoflarına Göre Allah Alem İlişkisi**, Otto Yayınları, Ankara 2021.
- ESEN, Muammer, “Peygamberlere İman”, **İslâm İnanç Esasları**, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- ERJAN, Kalmahan, “**İmâm Mâtürîdî’de Peygamberlik**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003.
- FİDANBOY, Ömer, Ebû **Ali el-Cübbai ile Ebu’l-Hasan el-Eş‘arî Arasında Nübüvvet Tartışmaları**, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2018.
- GAZALÎ, **İki Madnun**, D. Sabit Ünal (Çev.), İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988.
- GAZALÎ, **er-Risaletü’l-Leduniyye**, Serkan Özburun (Çev.), Y. Özkan Özburun (Çev.), Furkan Yayınları, İstanbul 1995.
- GAZALÎ, **Hakikat Bilgisine Yükseliş (Mearicü’l-Kuds)**, Serkan Özburun (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- GAZALÎ, **İtikad’da Orta Yol**, Kemal Işık (Çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- GAZALÎ, **Hakikate Giden Yol (el- Munkız Mine’d-Delal)**, Ali Kaya (Terc.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2022.
- GAZALÎ, **Makasıdul Felasife (Filozofların Maksatları)**, Cemalettin Erdemci (Trc.), Endülüs Yayınları, İstanbul 2021.
- GAZALÎ, **İhyau Ulûmi’d-Din**, Ahmed Serdaroğlu (Terc.), Bedir Yayınevi, Cilt 1-4, İstanbul trs.
- GAZALÎ, **Hak Yolunun Esasları**, Dilaver Selvi (Terc.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2018.
- GÖÇMEN, Muhsin, “**İslâm Kelamında Sümeniyye ve Berahime’nin Nübüvvet Anlayışlarına Eleştiriler**”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2024.

- GÖLCÜK, Şerafettin, “Türkistanlı Bir Kelamcı: İmâm Muhammed Pezdevî”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1985, Cilt No. (1), 1-3.
- GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 2001.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **İslâm Akaidi**, Esra Yayınları, Konya 1999.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **Kelam Tarihi**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2016.
- GÖKÇE, Ferhat, **İslâm’da Peygamberliğe İman**”, (Ed. Elif Erden), DİB Yayınları, Ankara 2019.
- GÜR, Eyüp, “**Maverdi’ye Göre Nübüvvetin İspatı**”, (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas 2023.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Semerkandi, Alaaddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt No:36, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- HANİFE, Ebu, **El-Fıkhu’l-Ekber**, Mustafa Öz (Terc), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.
- HANİFE, Ebu, **El-Fıkhu’l-Ekber**, Ömer Nasuhi Bilmem (thk.), Bilmen Yayınları, İstanbul 2002.
- İSFEHANİ, Rağıb, **Müfredat-Kur’ân Kavramları Sözlüğü**, Abdülbaki Güneş (Çev.), Mehmet Yolcu (Çev.), Çıra Yayınları, İstanbul 2021.
- KAYA, Mahmut, **İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.
- KARAGÖZ, İsmail, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- KARAKUŞ, Abdülkadir, **İman Esaslarıyla İlgili Kur’ân Kavramları**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020.
- KARLIĞA, H. Bekir, “Gazzâlî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt No:13, TDV Yayınları, İstanbul 1996.
- KAHRAMAN, Mustafa, “**Müslüman Kelamında Peygamberlerin Görevi**”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2007.
- KARİ, Ebul Hasen Nuruddin Ali b. Muhammed, **Şerhul -Fıkhl -Ekber**, Yunus Vehbi Yavuz (Terc.), İstanbul 1981.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, **Çesitli Yönleriyle Nübüvvet**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- KILAVUZ. A.Saim, **Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelama Giriş**, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- KİNDİ, **Felsefe Risaleleri**, Mahmut Kaya (Çev.), Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- KURTULUŞ, Rıza, “Tûs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt No:41, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

- MÂTÜRÎDÎ, **Kitabü't-Tevhid Tercümesi**, Bekir Topaloğlu (Çev.), İsam Yayınları, Ankara 2005.
- MÂTÜRÎDÎ, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Ahmet Vanlıoğlu (thk.), Mâtürîdî Yayınları, İstanbul 2013.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Ahmet Vanlıoğlu (nşr.), Mizan Yayınevi, Cilt 2, İstanbul 2005.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, İbrahim Tüfekçi (Çev.), Ensar Neşriyat, Cilt 9, İstanbul 2018.
- NESEFÎ, Ebü'l-Muîn, **et Temhîd li Kavâid't-Tevhîd**, Hülya Alper (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ORMAN, Sabri, **Gazzâlî (Hakikat Araştırması, Felsefe Eleştirisi, Etkisi)**, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- ÖZARSLAN, Selim, **Pezdevî'nin Kelami Görüşleri**, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZARSLAN, Selim, **İslâm İnanç Esasları**, Nobel Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZBEK, Durmuş, **Saduddin Taftazani ve Nübüvvet Görüşü**, Sebat Ofset, Konya 2002.
- ÖZEL, Ahmet, **Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.
- PEZDEVÎ, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Şerafettin Gölcük (Çev.), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019.
- RAZÎ, Fahrüddîn, **Me'alimü Usûlîd-Dîn (Kelam İlminin Esasları)**, Muhammet Altaytaş (Çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- RAZÎ, Fahrüddîn, **Tefsîr-i Kebîr**, Ahmet Hikmet Ünalnış (Ed.), Akçağ Yayınları, Cilt 16, Ankara 1993.
- SABUNÎ, Nureddin, **Maturidiyye Akaidi**, Bekir Topaloğlu (Çev.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011.
- SOYALDI, Mehmet, **Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar**, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
- SÖNMEZ, Mustafa, “Akli Yerinde ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin “Fetanet” Sıfatı”, **Kader Dergisi**, 2022 Cilt No. (20), 732.
- SÖNMEZ, Mustafa, “Peygamberlerin “Tebliğ Sıfatı” ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Cilt No. (10), 278-279.
- ŞAHİN, Necati, **İslâm Kelamında İsmet Açısından Nübüvvet**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2022.
- ŞÜKUN, Ziya, **Farsça-Türkçe Lugat**, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

- TAFTAZANİ, **Kelam İlmi ve İslâm Akaidi Şerhul-Akaid**, Süleyman Uludağ (Haz.), Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
- TOPALOĞLU, Bekir, YAVUZ, Yusuf Şevki, ÇELEBİ, İlyas, **İslâm'da İnanç Esasları**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.
- TOPALOĞLU, Bekir, ÇELEBİ, İlyas, **Kelam Terimleri Sözlüğü**, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- TOKAT, Latif, **Din Felsefesi**, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2018.
- TOKSARI, Ali, “Emanet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995.
- WATT, W. Montgomery, **Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma**, Hanifi Özcan (Çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, Zehraveyn Yayınevi, İstanbul 1992.
- YAVUZ, Salih Sabri, **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yayınları, İstanbul t.y.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Kur’ân ve Sünnet’te Vahiy”, **Vahiy ve Peygamberlik**, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Delailü’n-Nübüvve”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994.
- YURDAGÜR, Metin, “Fetamet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt No:12, TDV Yayınları, İstanbul 1995.
- ZEHEBİ Ebu Abdullah Şemsettin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, Beyrut, 1413/1993, C:19.
- ZEMAHŞERİ, **Keşşaf Tefsiri**, Murat Sülün (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Cilt 4, İstanbul 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih :